

การสำรวจและศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรม วัดอรุณฤๅก และ วัดที่เกี่ยวข้องในอาณาจักรสุโขทัย

การเลือก วัดอรุณฤๅก และ วัดในเมืองบางวัด เพื่อนำมาเป็นกรณีศึกษานั้นจะเลือกวัดสำคัญที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ยังหลงเหลืออยู่ และมีสภาพดีพอที่จะทำการศึกษาก่อนเช่น วัดที่มีพระเจดีย์ข้างล้อมซึ่งยังปรากฏอยู่หลายแห่ง ส่วนสถาปัตยกรรมประเภทพระวิหาร พระอุโบสถ พระระเบียงคต และ คันธฤๅก นั้นส่วนใหญ่ได้สูญสลายไปเป็นจำนวนมาก สถาปัตยกรรมส่วนใหญ่คงเหลือแต่ ผนัง และ รูปแบบบางส่วนให้ศึกษา ซึ่งการศึกษานี้จะทำเฉพาะวัดที่อยู่ในเมืองสำคัญของอาณาจักรสุโขทัยเท่านั้น

4.1 วัดอรุณฤๅก และ วัดที่เกี่ยวข้องในเมืองสุโขทัย

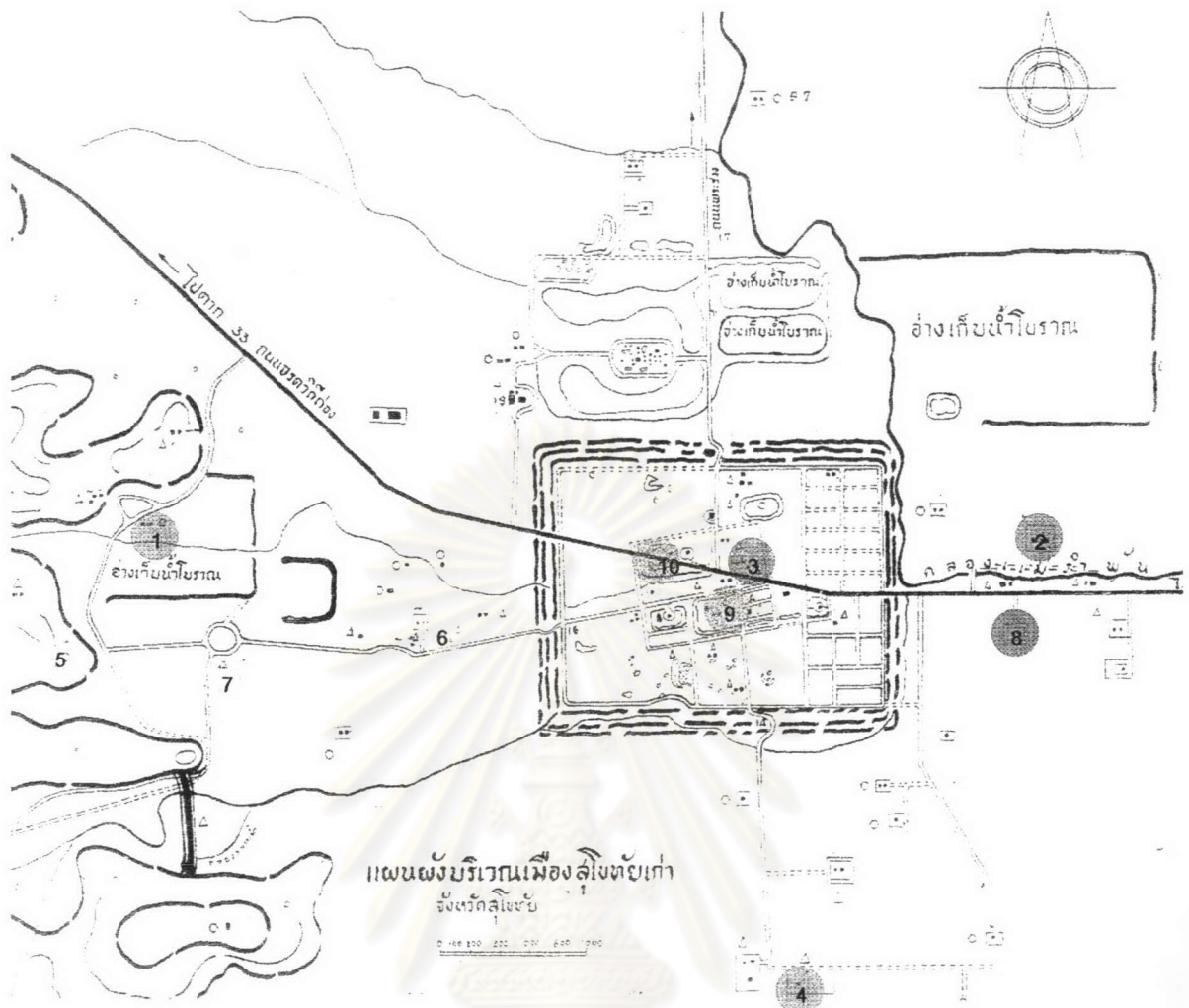
เมืองสุโขทัยตั้งอยู่บริเวณที่ราบริมเขาหลวงซึ่งมีความลาดเอียงจากทางทิศตะวันตกมาทางทิศตะวันออก แผนผังของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสโดยมีกำแพงและคูน้ำ 3 ชั้นเรียกว่า ตริบูรณ กำแพงด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกมีความยาวประมาณ 2,000 เมตร ส่วนกำแพงด้านทิศเหนือและทิศใต้มีความยาวประมาณ 1,600 เมตร กลางเมืองสุโขทัยมีวัดมหาธาตุซึ่งเปรียบเสมือนศูนย์กลางของเมือง ด้านหน้าทางทิศตะวันออกของเมืองมีคลองแม่ลำพันซึ่งไหลผ่านเมืองไปลงแม่น้ำยมซึ่งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันออก

ส่วนด้านทิศเหนือของเมืองมีวัดพระพายหลวงซึ่งน่าจะเป็นบริเวณที่เป็นชุมชนเมืองดั้งเดิมตั้งสมัยขอม เพราะวัดพระพายหลวงมีศาสนสถานซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลของขอมอยู่ก่อนนอกจากนี้ทางทิศตะวันออกของวัดยังมีอ่างเก็บน้ำโบราณซึ่งน่าจะเป็นบารายของวัดพระพายหลวงในสมัยนั้น ทางด้านทิศใต้ของเมืองนั้นเป็นที่ตั้งของวัดต่างๆ มากมายโดยคนสุโขทัยถือว่าทิศใต้เป็นทิศหัวนอนวัดต่างๆ เหล่านี้เป็นวัดขนาดใหญ่เกือบแทบทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังเป็นทิศที่สถิตของพระขงฟงซึ่งถือว่าเป็นเทพดาประจำเมืองด้วย¹

ด้านทิศตะวันตกของเมืองเป็นเทือกเขาหลวงบริเวณนี้มีเขื่อนดินหรือที่เรียกสรีดพงค์อยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งเขื่อนดินเหล่านี้ทำหน้าที่รับน้ำจากแนวสันเขาเพื่อกักเก็บไว้สำหรับการใช้งานในฤดูแล้ง และ ป้องกันน้ำท่วมเมืองในฤดูฝน ซึ่งในส่วนนี้เองเป็นที่ตั้งของวัดฝ่ายอริยวาสิตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง² มีวัดต่างๆ เป็นจำนวนมากดังนั้นจึงเรียกส่วนทางด้านทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัยว่า **อริยฤๅก** สภาพภูมิประเทศส่วนนี้เป็นที่ราบเอียง มีป่าไม้หนาแน่น ห่างไกลจากชุมชนในระยะที่สามารถบิณฑบาตร หรือ ให้ชาวเมืองมาทำบุญได้ ซึ่งเหมาะแก่วัตรปฏิบัติของพระฝ่ายอริยฤๅวาสิที่ชอบความสันโดษ ซึ่งลักษณะของสภาพที่ตั้งส่วนอริยฤๅกนี้มีปรากฏอยู่ตามเมืองต่างๆ เช่น เมืองศรีสัชนาลัย เมืองกำแพงเพชร และ เมืองพิษณุโลก ด้วย

¹ ธาดา สุทธิธรรม, *สถาปัตยกรรมไทยสุโขทัย*, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2536), หน้า 33-34

² กรมศิลปากร, *จารึกสมัยสุโขทัย*, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 13-14

1. วัดเจ็ดยักษ์ข้างล้อมทิศตะวันตก
2. วัดเจ็ดยักษ์ข้างล้อมทิศตะวันออก
3. วัดศรีศักดิ์
4. วัดเจ็ดยักษ์สี่ห้อง
5. วัดเจ็ดยักษ์งาม
6. วัดตึก
7. วัดมังกร
8. วัดตระพังทองกลาง
9. วัดมหาธาตุ
10. วัดสระศรี

- วัดที่มีพระเจ็ดยักษ์ข้างล้อม
- วัดอรุณฤๅณิก
- วัดทางทิศตะวันออก
- วัดในเมือง

ภาพลายเส้นที่ 4.1.1 แผนผังเมืองเก่าสุโขทัย
ที่มา: กรมศิลปากร

ในการสอนของศึกษาวัดในเมืองสุโขทัยเพื่อนำไปเปรียบเทียบรูปแบบสถาปัตยกรรมกับวัดอรุณฤๅณิก จังหวัดพิษณุโลกนั้นจะทำการศึกษาเฉพาะ วัดในกลุ่มอรุณฤๅณิก และ วัดที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้แก่วัดกลุ่มต่างๆดังนี้

วัดที่มีเจดีย์ช้างล้อม ในสุโขทัยมี 4 วัด วัดช้างล้อมทางทิศตะวันตกตั้งอยู่นอกเมืองในเขตอรัญญิก วัดแห่งนี้มีความสำคัญคือน่าจะเป็นที่ตั้งของพระเจดีย์ช้างล้อมวัดป่าแดงของเมืองสุโขทัยโดยปรากฏอยู่ในศิลาจารึกวัดว่า พระมหารธรรมราชาลิไทได้ทรงแต่งตั้งพระบรมครูติโลกติลกะติรัตนศีลคันธนาสิธรรมกิตติสังฆราชมหาสวามีเจ้าเป็นเจ้าคณะฝ่ายอรัญญวาสี ที่วัดป่าแดง³ จึงอาจกล่าวได้ว่าวัดช้างล้อมทางทิศตะวันตกแห่งนี้เป็นวัดป่าแดงซึ่งเป็นที่ประทับของพระวันรัตสมัยพระมหารธรรมราชาลิไท

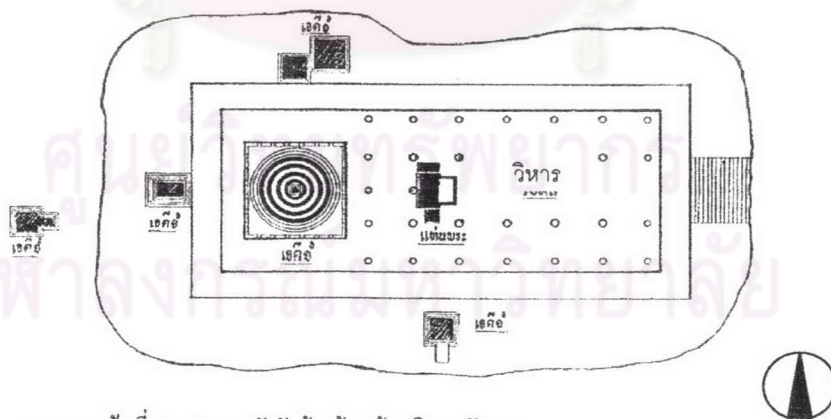
ส่วนวัดช้างล้อมทางทิศตะวันออกตั้งอยู่นอกเมืองทางทิศตะวันออกมีความสำคัญคือเป็นวัดที่สร้างขึ้นโดยพนมไสดำซึ่งเป็นขุนนางคนสนิทของพระมหารธรรมราชาลิไทเพื่อถวายแด่พระมหาเถรอนุราชซึ่งเป็นพระเถรที่มาจากลังกา⁴ และ วัดสรศักดิ์ซึ่งตั้งอยู่ในเมืองนั้นมีการกล่าวไว้ว่าเป็นวัดที่สร้างในสมัยพระมหารธรรมราชาที่ 3 พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้นายสรศักดิ์สร้างวัดนี้ถวายแด่พระมหารธรรมโลกญาณทัสสี⁵ ซึ่งตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งของพระสังฆราชฝ่ายคามวาสีที่คอยดูแลวัดมหาธาตุกลางเมือง⁶ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าวัดสรศักดิ์แห่งนี้เป็นที่ประทับของพระสังฆราชฝ่ายคามวาสีในสมัยนั้น

ในส่วนของวัดเจดีย์สี่ห้องซึ่งตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านทิศใต้ นั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยใด แต่จากรูปแบบขององค์พระเจดีย์และช้างหมอบที่ประดับที่ฐานแล้วน่าจะมีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงเพราะพบมีการสำรวจพบพระเจดีย์ช้างหมอบลักษณะนี้ที่เมืองกุมภภพซึ่งน่าจะสร้างขึ้นในสมัยเดียวกับรัชกาลของพ่อขุนรามคำแหง และ พระยามังราย

4.1.1 วัดช้างล้อมทางทิศตะวันตก

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกซึ่งเป็นส่วนอรัญญิกของเมือง โดยตั้งอยู่ห่างจากเมืองไปประมาณ 2.4 กิโลเมตร ตั้งอยู่บนยอดเนินดินสภาพโดยรอบเป็นป่าและมีแนวคูน้ำอยู่ทางทิศใต้

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏปี.ศ.ที่แน่ชัดแต่จากศิลาจารึกบ่งบอกได้น่าจะสร้างขึ้นก่อนปี.ศ. 1886 โดยน่าจะเป็นวัดป่าแดง และ เป็นที่ประทับของพระวันรัตเมืองสุโขทัย

ภาพลายเส้นที่ 4.1.2 แผนผังวัดช้างล้อมด้านทิศตะวันตก

ที่มา: กรมศิลปากร

³ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 254-255

⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 110-111

⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 130

⁶ ศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1, (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2506), หน้า 27

แผนผัง เขตพุทธาวาสตั้งอยู่บนเนินมีการใช้หินถมเป็นฐานรากก่อนแล้วจึงปรับบริเวณให้เรียบ โดยมีพระเจดีย์ข้างล้อมเป็นประธาน ทางด้านหน้าทางทิศตะวันตกขององค์พระเจดีย์เป็นพระวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก นอกจากนี้ยังมีพระเจดีย์รายล้อมรอบเจดีย์ประธานจำนวน 5 องค์

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

เจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ข้างล้อมทรงลังกา ส่วนฐานรับองค์พระเจดีย์มีลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยมขนาด 6.80x6.80 เมตรฐานหน้ากระดานมีการเจาะซุ้มเป็นห้องๆ ภายในแต่ละซุ้มประดับด้วยรูปช้างก่ออิฐปั้นปูนเรียงรอบฐานพระเจดีย์ทั้งหมด 24 เชือก โดยตัวมุมของฐานทั้งสี่มุมจะหันหน้าทแยงมุมออกเป็นมุม 45 องศา รูปช้างที่ประดับนี้ยื่นออกมาแค่ครึ่งตัวไม่มีการประดับเครื่องทรงใดๆ โดยช้างนั้นอยู่ในลักษณะที่ยืนแบกฐานพระเจดีย์อยู่เหนือฐานหน้ากระดานขึ้นไปเป็นบัวหงาย

เรือนธาตุขององค์พระเจดีย์เป็นองค์ระฆังก่อด้วยอิฐดินเผาฉาบปูน มีบัวปากกระฆังปั้นปูนเป็นรูปกลีบบัวรองรับอยู่

ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุขององค์พระเจดีย์ก่อเป็นฐานเชิงทรงกลมซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดชั้นมามีบัวกลาหรือบัวคว่ำวางอยู่บนฐานเชิง ชั้นต่อมาเป็นบัวกลา 3 ชั้นถัดขึ้นมาจึงเป็นส่วนของเรือนธาตุ

ส่วนยอดเหนือส่วนเรือนธาตุเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมบริเวณหน้ากระดานขององค์บัลลังก์มีบัวลูกแก้วอกไก่คาคอดอยู่ โดยบัลลังก์นี้มีแกนก้านปล้องไฉนอยู่เหนือขึ้นไปมีบัวฝาละมีรองรับปล้องไฉนและปลียอด

วิหารทางทิศตะวันออก เป็นวิหารขนาด 6 ห้อง กว้างประมาณ 11.60 เมตร ยาวประมาณ 29 เมตร ฐานก่อด้วยศิลาแลง และเสาศิลาแลง ห้องที่ 2 ถัดจากทำวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระประธานกว้างประมาณ 2.10 เมตรก่อด้วยศิลาแลง

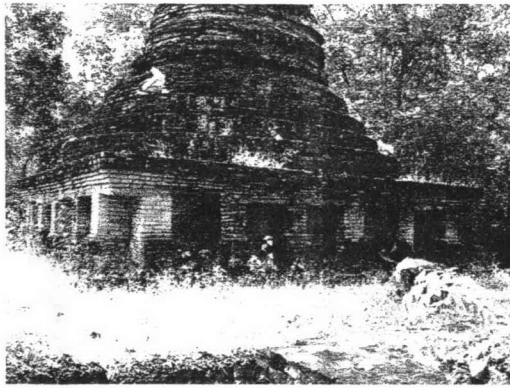
เจดีย์ราย เหลือแต่เฉพาะส่วนฐานของเจดีย์ก่อด้วยศิลาแลงรายรอบเจดีย์จำนวน 5 ฐาน

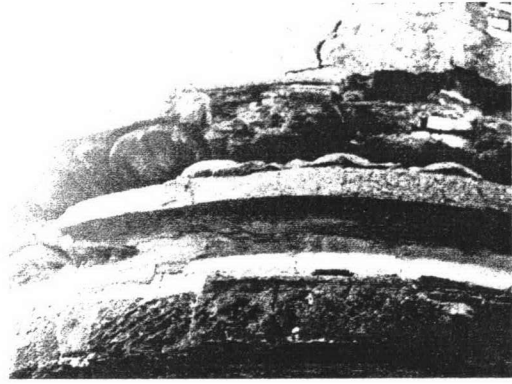
รูปที่ 4.1.1 พระเจดีย์ข้างล้อม

รูปที่ 4.1.2 ช้างปูนปั้นบริเวณฐานองค์พระเจดีย์

รูปที่ 4.1.3 ชูมข้างบริเวณฐานองค์พระเจดีย์

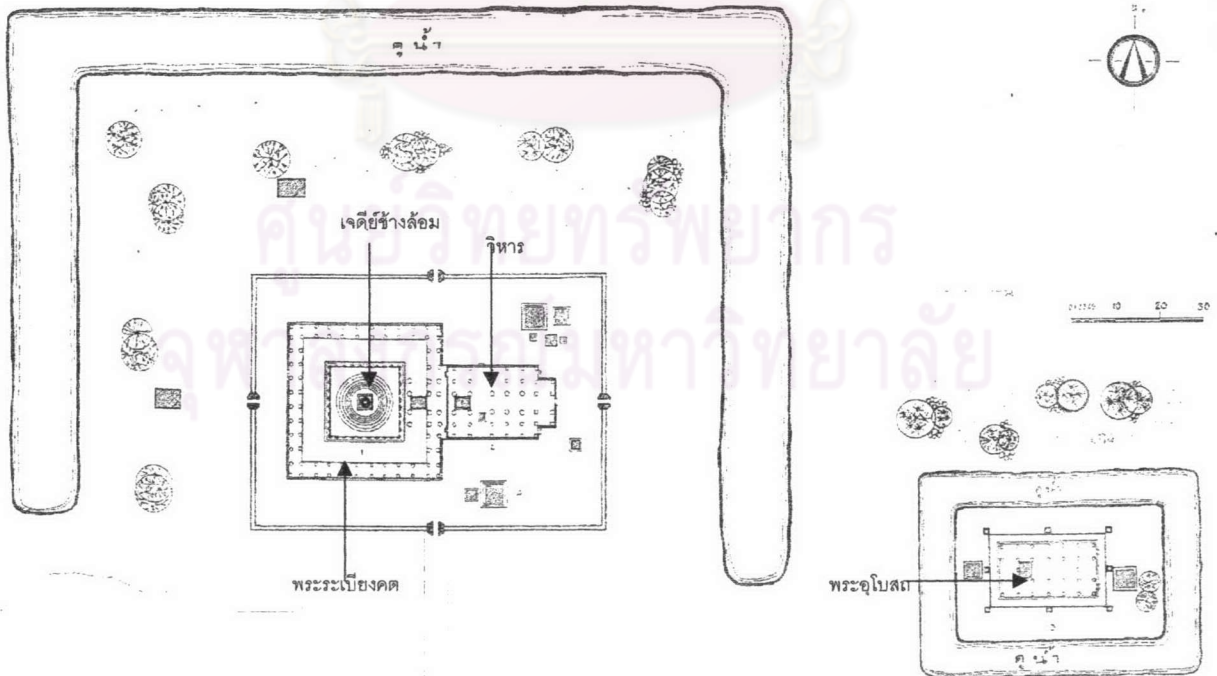
รูปที่ 4.1.4 บัวปากกระสังขององค์พระเจดีย์มีการ
ปั้นปูนเป็นกลีบบัว

4.1.2 วัดช้างล้อมทางทิศตะวันออก

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงด้านทิศตะวันออกของเมือง โดยตั้งอยู่ห่างจากเมืองไปประมาณ 1 กิโลเมตร และ อยู่ห่างจากคลองแม่ลำพันมาทางทิศเหนือประมาณ 200 เมตรสภาพโดยรอบเป็นที่นาและบ้านเรือน

ประวัติความเป็นมา มีปรากฏในศิลาจารึกวัดช้างล้อม ว่าสร้างประมาณปี พ.ศ. 1927 ว่าสร้างโดยพนมไสดำซึ่งเป็นขุนนางคนสนิทของพระมหารัชมงคลราชสีห์เพื่อถวายพระเถระที่มาจากลังกา

แผนผัง เขตพุทธาวาสของวัดมีคูน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมรอบ โดยแยกพระอุโบสถออกไว้ด้านนอกทางด้านทิศตะวันออกโดยมีคูน้ำล้อมรอบพระอุโบสถด้วย ภายในเขตพุทธาวาสมีการวางผังตามแนวแกน มีพระเจดีย์ช้างล้อมเป็นประธาน ทางด้านหน้าทิศตะวันออกมีพระวิหารขนาดใหญ่หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนท้ายของพระวิหารเชื่อมต่อกับพระระเบียงคตที่โอบล้อมองค์พระเจดีย์บริเวณรอบนอกพระระเบียงคตมีเจดีย์ราย นอกจากนี้ยังมีกำแพงแก้วล้อมรอบเขตพุทธาวาสทั้งหมดด้วย

ภาพลายเส้นที่ 4.1.3 แผนผังวัดช้างล้อมด้านทิศตะวันออก

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

เจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงลังกา ส่วนฐานรองรับองค์พระเจดีย์เป็นฐานสี่เหลี่ยมขนาด 18x18 เมตร โดยฐานชั้นล่างสุดเป็นฐานเขียงมีบัวคว่ำวางทับอยู่ ถัดขึ้นมาเป็นหน้ากระดานสูงประมาณ 2 เมตร บริเวณฐานหน้ากระดานนี้เจาะเป็นห้องๆ ภายในแต่ละห้องประดับรูปช้างก่ออิฐปั้นปูนเรียงกันรอบฐานพระเจดีย์ทั้งหมด 36 เชือก โดยช้างตัวมุมของฐานทั้งสี่มุมซึ่งหันหน้าทแยงเฉียงออกจากมุม รูปช้างที่ประดับนี้ยื่นออกมาจากฐานแค่ครึ่งตัวไม่มีการประดับเครื่องทรงใดๆ อยู่ในลักษณะที่ยืนแบกฐานเจดีย์อยู่โดยวงนั้งลงพื้น เหนือฐานหน้ากระดานเป็นบัวหงายรองรับ

เรือนธาตุองค์พระเจดีย์เป็นองค์ระฆังก่อด้วยอิฐดินเผาฉาบปูน มีบัวปากระฆังปั้นปูนเป็นรูปกลีบบัวรองรับอยู่

ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุองค์พระเจดีย์ก่อเป็นฐานเขียงทรงกลมซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดขึ้นมามีบัวคว่ำวางอยู่บนฐานเขียง ชั้นต่อมาเป็นบัวกลา 3 ชั้น ถัดขึ้นมาจึงเป็นส่วนของเรือนธาตุ

ส่วนยอดเหนือส่วนเรือนธาตุเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมบริเวณหน้ากระดานขององค์บัลลังก์มีบัวลูกแก้วอกไก่คาดอยู่ บนบัลลังก์มีแกนกำนปล้องไฉนปักอยู่เหนือขึ้นไปมีบัวฝาละมี่รองรับปล้องไฉนและปลียอด

รูปที่ 4.1.5 พระเจดีย์วัดเจดีย์ช้างล้อม

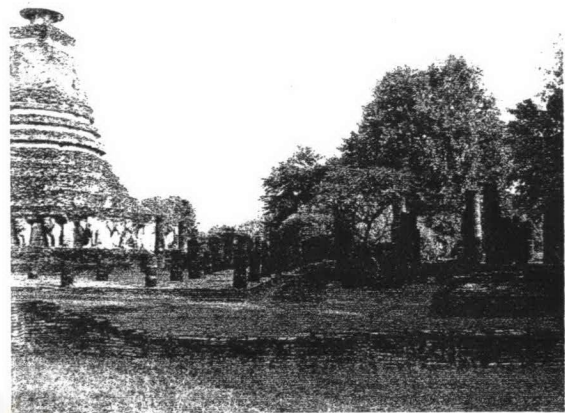

รูปที่ 4.1.6 ช้างปูนปั้นและซุ้มที่ฐานพระเจดีย์

พระวิหารด้านทิศตะวันออก เป็นอาคารก่ออิฐยาว 9 ช่วงเสา มีขนาดกว้างประมาณ 17 เมตร ยาวประมาณ 34 เมตร โดย 3 ช่วงเสา สุดท้ายมีลักษณะเหมือนถูกต่อเติมภายหลังพร้อมกับพระระเบียงคต ห้องด้านหน้าทำเป็นมุขลักษณะโคจรสร้างที่หลงเหลืออยู่ น่าจะเป็นหลังคาจั่วเปิด เสาด้านในเป็นเสากลมทำด้วยศิลาแลงฉาบปูน ส่วนเสาริมผนังทั้งหมดเป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยม ฐานของพระวิหารก่ออิฐยกพื้นไม่สูงมากนัก ทำเป็นฐานบัวคว่ำวางบนฐานเขียง บริเวณช่วงเสาที่ 6 จากด้านหน้าเป็นที่ประดิษฐานพระประธาน ฐานชุกชีกว้าง 4.20 เมตร บริเวณด้านหน้ามีฐานพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งซึ่งมีความกว้างใกล้เคียงกันเพียงแต่ระดับพื้นบริเวณนี้จะต่ำกว่าวิหารด้านหน้า บริเวณช่วงเสาที่ 2 ถัดจากด้านหลังของวิหารเป็นส่วนที่เชื่อมต่อกับพระระเบียงคต

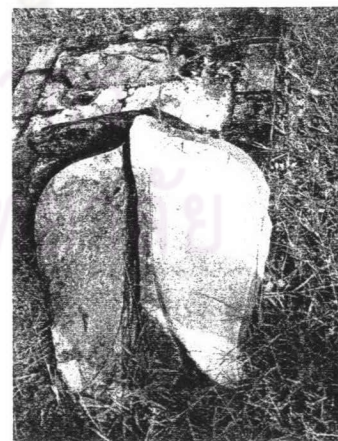
รูปที่ 4.1.7 พระวิหารทางทิศตะวันออก

รูปที่ 4.1.8 ด้านหลังพระวิหารที่มีการต่อเติม
และแนวพระระเบียงคต

พระระเบียงคต เป็นระเบียงคตที่โอบล้อมพระเจดีย์ข้างล้อมมีขนาดประมาณ 35x35 เมตร ในพระระเบียงมีเสากลมศิลาแลงหลงเหลืออยู่ซึ่งพระระเบียงคตนี้น่าจะเป็นส่วนที่ได้รับการต่อเติมภายหลังจากที่อยู่อาศัยเข้ามาเมื่ออิทธิพลเหนือสุโขทัยแล้ว

เจดีย์ราย เป็นเจดีย์รายทรงลังกามีฐานข้างล่างเป็นฐานสี่เหลี่ยมยกสูง รูปทรงด้านบนมีฐานปัทม์และยกสูงด้านบนเป็นเจดีย์ทรงลังกามีอยู่ด้านข้างวิหาร 8 องค์

พระอุโบสถ เป็นอาคารก่ออิฐยาว 6 ช่วงเสามีขนาดกว้างประมาณ 12 เมตร ยาวประมาณ 22 เมตร โดย เสาเป็นเสากลมทำด้วยศิลาแลงฉาบปูน ฐานของพระอุโบสถเป็นฐานเขียงก่ออิฐ ช่วงเสาที่ 2 จากด้านหลังสุดเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปกว้าง 4.20 เมตร ใบเสมาทำด้วยหินชนวนซึ่งเหมือนกับที่วัดอรุณญิกจังหวัดพิษณุโลกตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม โดยรอบพระอุโบสถมีกำแพงแก้วเช่นกัน

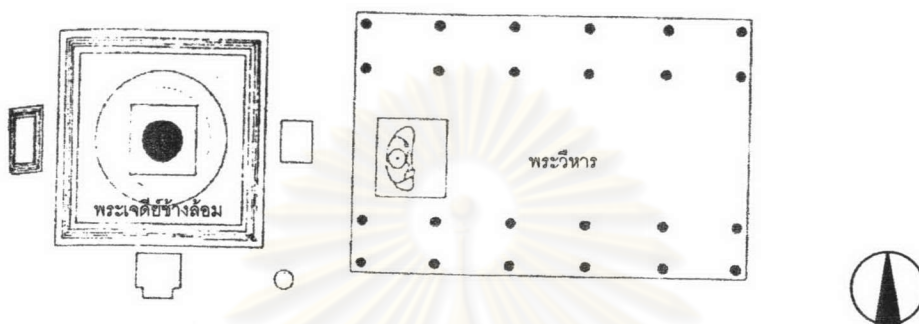
รูปที่ 4.1.9 พระอุโบสถตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก
ของเขตพุทธาวาสรูปที่ 4.1.10 ใบเสมาทางพระอุโบสถวัดข้างล้อม
เป็นใบเสมาทำด้วยหินชนวนทั้งแผ่น

4.1.3 วัดสรศักดิ์

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ในกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือโดยตั้งอยู่ห่างจากวัดมหาธาตุมาประมาณ 600 เมตร

ประวัติความเป็นมา สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1955 ซึ่งน่าจะเป็นในสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ 3 โดยในศิลาจารึกวัดสรศักดิ์ได้กล่าวไว้ว่าทรงโปรดเกล้าให้นายสรศักดิ์สร้างวัดถวายแด่พระมหาเถรธรรมไตรโลกญาณทัสสี ซึ่งเป็นตำแหน่งของพระสังฆราชฝ่ายคามวาสีในสมัยนั้น

แผนผัง เขตพุทธาวาสปัจจุบันเหลือแค่องค์พระเจดีย์ข้างล้อมซึ่งเป็นเจดีย์ประธานของวัด และ วิหารทางด้านทิศตะวันออก

ภาพลายเส้นที่ 4.1.4 แผนผังวัดสรศักดิ์

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

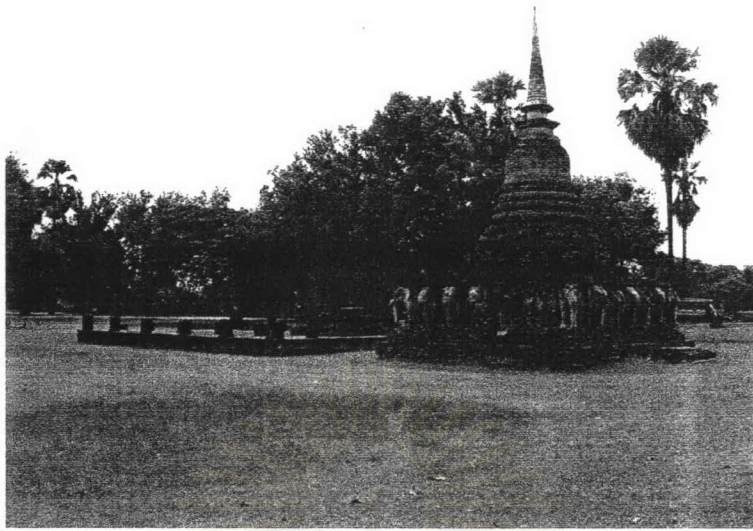
เจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ก่ออิฐทรงลังกา โดยองค์พระเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานเชิงวางอยู่บนพื้นไม่มีบันไดทางขึ้นด้านบน ส่วนฐานขององค์เจดีย์มีลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่รองรับบัวคว่ำของฐานปัทม์ เหนือขึ้นไปเป็นฐานหน้ากระดานมีการยกฐานช่วงนี้ค่อนข้างสูงประมาณ 2 เมตร บริเวณหน้ากระดานนี้เจาะเป็นห้องภายในแต่ละห้องประดับรูปช้างก่ออิฐปั้นปูนเรียงกันรอบฐานพระเจดีย์ทั้งหมด 24 เชือก โดยตัวมุมของฐานทั้งสี่มุมจะหันหน้าทแยงเฉียงออกเป็นมุม 45 องศา กับตัวอื่นๆ รูปช้างที่ประดับนี้ยื่นออกมาจากฐานแค่ครึ่งตัวไม่มีการประดับเครื่องทรงใด ๆ อยู่ในลักษณะที่ยื่นแบกฐานพระเจดีย์อยู่โดยวงนันท้อยลงพื้น เหนือฐานหน้ากระดานขึ้นไปเป็นบัวหงาย

เรือนธาตุขององค์พระเจดีย์เป็นองค์ระฆังก่อด้วยอิฐดินเผาฉาบปูน มีบัวปากกระฆังปั้นปูนเป็นรูปกลีบบัวรองรับอยู่

ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุขององค์พระเจดีย์ก่อเป็นฐานเชิงทรงกลมซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดขึ้นมามีบัวคว่ำวางอยู่บนฐานเชิง ชั้นต่อมาเป็นบัวกล 3 ชั้นถัดขึ้นมาจึงเป็นส่วนของเรือนธาตุ

ส่วนยอดเหนือส่วนเรือนธาตุเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยม บริเวณหน้ากระดานขององค์บัลลังก์มีบัวลูกแก้วอกไก่คาดอยู่ บนบัลลังก์มีแกนกำนปล้องโชนปักอยู่ เหนือขึ้นไปมีบัวฝาละมั่งรองรับปล้องโชนและปลียอด

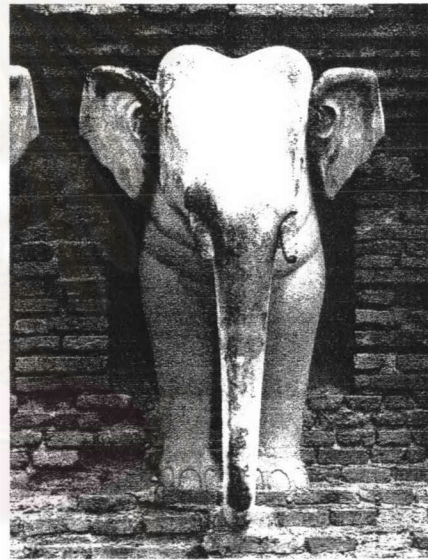
วิหารทิศตะวันออก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระเจดีย์ประธาน เป็นอาคารก่ออิฐขนาดยาว 5 ช่วงเสาเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 10 เมตร ยาว 17 เมตร เสาวิหารทำด้วยหินทรายทั้งต้น นำมาโกลนเป็นเสาดอกกันเป็นท่อนๆ ซึ่งมีลักษณะต่างไปจากวัดอื่น

รูปที่ 4.1.11 วัดสรศักดิ์จากทางด้านทิศเหนือของวัด

รูปที่ 4.1.12 พระเจดีย์ข้างล้อมวัดสรศักดิ์

รูปที่ 4.1.13 ซ้ำงปูนปั้นบริเวณฐานองค์พระเจดีย์

รูปที่ 4.1.14 วิหารทางทิศตะวันออกขององค์พระเจดีย์

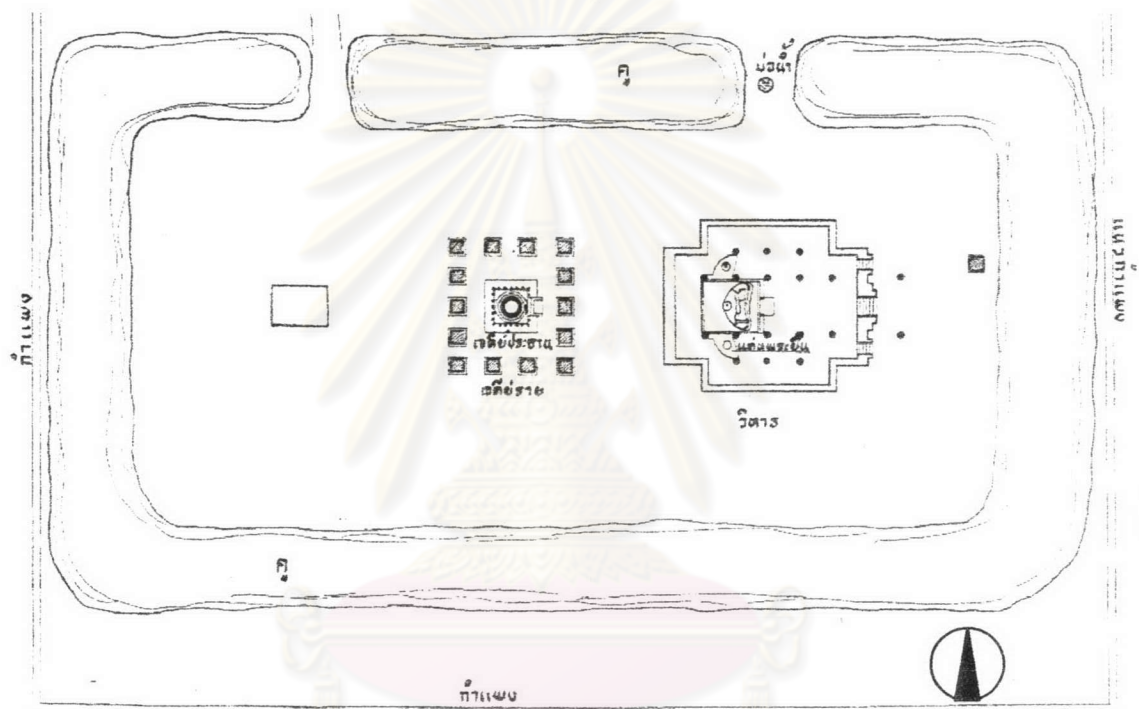
ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.1.4 วัดเจดีย์สี่ห้อง

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้ห่างจากกำแพงเมืองมาประมาณ 4 กิโลเมตร สภาพที่ตั้งเป็นที่ราบลุ่มสามารถกับเก็บน้ำได้ บริเวณที่ตั้งมีวัดสำคัญตั้งอยู่เป็นหลายวัด

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานในการก่อสร้าง แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดสำคัญเพราะในศิลาจารึกหลักที่ 1 มีกล่าวไว้ว่า “เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ ฤๅ มีพิหาร ปุศุรอยู่” ในบริเวณนั้นนอกจากวัดเจดีย์สี่ห้องแล้ว ทางด้านทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งวัดเซตุนซึ่งเป็นวัดขนาดใหญ่อยู่ในแนวแกนเดียวกัน

แผนผัง เขตพุทธาวาสของวัดมีคูน้ำล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในเขตพุทธาวาสมีการวางผังตามแนวแกนโดยมีเจดีย์ข้างล้อมเป็นเจดีย์ประธาน รอบของพระเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายอยู่โดยรอบทั้งสี่ด้าน ทางด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีวิหารขนาดใหญ่ตั้งอยู่ด้วย

ภาพลายเส้นที่ 4.1.5 แผนผังวัดเจดีย์สี่ห้อง

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

เจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงลังกาค่อด้วยศิลาแลง องค์พระเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานเขียงสี่เหลี่ยมไม่มีบันไดทางขึ้น ส่วนฐานขององค์เจดีย์เป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยม เหนือขึ้นมาเป็นฐานหน้ากระดานมีขนาด 8x8 เมตร บริเวณฐานหน้ากระดานมีรูปช้างปั้นปูนจำนวน 24 เชือก สลับภาพเรื่องราวอยู่โดยรอบ โดยตัวมุมของฐานทั้งสี่มุมจะหันหน้าทแยงเฉียงออกด้านนอก รูปช้างที่ประดับนี้ยื่นออกมาจากฐานแค่ครึ่งตัวอยู่ในลักษณะหมอบอยู่บนฐานเขียง ด้านบนตัวช้างมีการปั้นปูนเป็นรูปสิงห์หรือช้าง ด้านข้างมีการปั้นปูนเป็นรูปเทวดามี 2 กร และ 4 กร มีถืออ้อมคนโทน้ำสลับไปมาระหว่างช่อง ซึ่งน่าจะแสดงให้เห็นคติความเชื่อขององค์พระเจดีย์แทนโลกใต้บาดาล เป็นที่น่าสังเกตว่ารูปช้างหมอบนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับรูปช้างหมอบที่เจดีย์วันวลี ประเทศลังกา และ เจดีย์ช้างล้อมที่เมืองกุมภกาม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งน่าจะเป็นเจดีย์ช้างล้อมในยุคแรกๆ

เรือนธาตุองค์พระเจดีย์เป็นองค์ระฆังก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูน องค์ระฆังทรงกลมแต่ตรงคอระฆังมีลักษณะคอดเข้าเล็กน้อยโดยมีบัวปากระฆังรองรับ

ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุองค์พระเจดีย์ก่อเป็นฐานเขียงทรงกลมซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดชั้นมามีบัวกลาหรือบัวคว่ำวางอยู่บนฐานเขียง ชั้นต่อมาเป็นบัวกลา 3 ชั้นถัดขึ้นมาจึงเป็นส่วนของเรือนธาตุ

ส่วนยอดเหนือส่วนเรือนธาตุเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยม บริเวณหน้ากระดานขององค์บัลลังก์มีบัวลูกแก้วอกไก่คาคอดอยู่ บนบัลลังก์มีแกนกำนปล้องไฉนปักอยู่ เหนือขึ้นไปปัจจุบันส่วนปล้องไฉนได้พังทลายลงไปอยู่ข้างองค์พระเจดีย์

พระวิหาร เป็นวิหารก่ออิฐขนาด 7 ช่วงเสา มีความกว้างประมาณ 22 เมตร ยาวประมาณ 28 เมตร ส่วนของฐานอาคารเป็นฐานเขียงชั้นถัดมาเป็นฐานบัวคว่ำแล้วจึงเป็นแนวผนัง ทางด้านหน้าสุดเป็นมุขโถงมีซุ้มประตูทางเข้าสามบาน โดยประตูบานกลางกว้างประมาณ 1.60 เมตร เสาภายในเป็นเสากลมศิลาแลงขนาดใหญ่ ยังมีร่องรอยเด้ารับโครงสรางหลังคาให้เห็นอยู่ ช่องแสงด้านข้างทำเป็นช่องลูกทรง บริเวณช่วงเสาที่ 2 ถัดจากด้านหลังของวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 5.80 เมตร

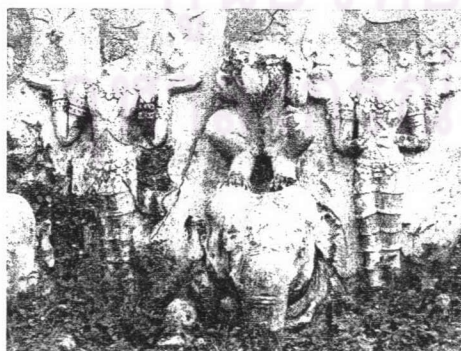
เจดีย์ราย เหลือแต่ฐานสี่เหลี่ยมรอบเจดีย์ประธานทั้งหมด 14 องค์ ก่อด้วยอิฐดินเผา

รูปที่ 4.1.15 พระเจดีย์ข้างล้อมที่วัดเจดีย์สี่ห้อง

รูปที่ 4.1.16 วิหารด้านทิศตะวันออก

รูปที่ 4.1.17 ลายปูนปั้นรูปช้าง สิงห์ และ เทวดาบริเวณ ฐานของพระเจดีย์วัดเจดีย์สี่ห้อง

รูปที่ 4.1.18 ลายปูนปั้นรูปช้าง สิงห์ และ เทวดาบริเวณ ฐานของพระเจดีย์วัดเจดีย์สี่ห้อง

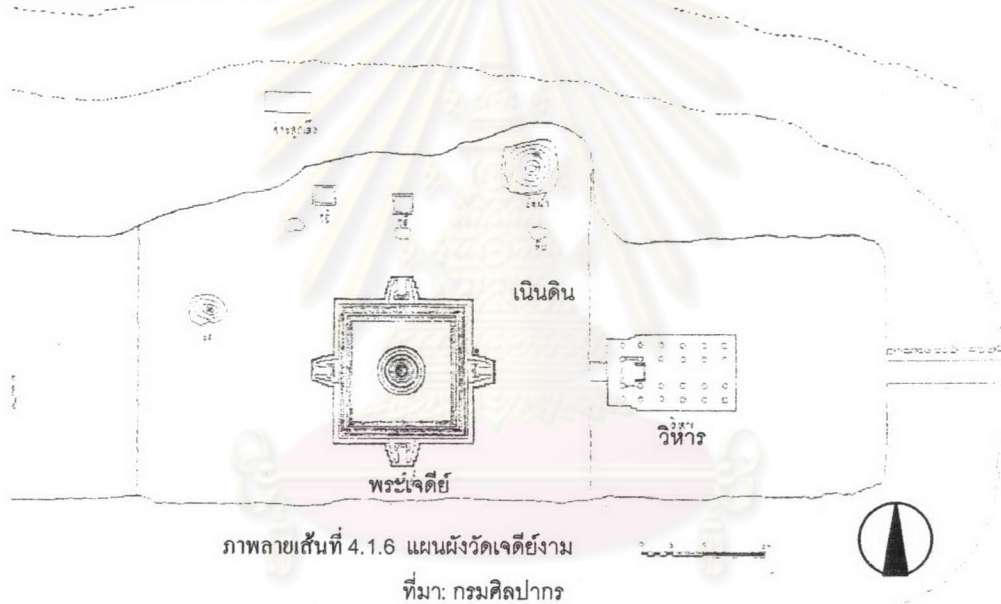
วัดสำคัญทางทิศตะวันตก บริเวณนอกกำแพงเมืองซึ่งถือว่าเป็นวัดอรัญญิกมีอยู่ด้วยกัน 3 วัดคือ วัดเจติยัม วัดตึก และ วัดมังกร โดยเฉพาะวัดเจติยัม และ วัดตึกนั้นน่าจะเป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท ส่วนวัดมังกรนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างในสมัยถัดมา แต่ยังใช้รูปแบบของสถาปัตยกรรมในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทอยู่

4.1.5 วัดเจติยัม

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกซึ่งเป็นส่วนอรัญญิก โดยตั้งอยู่ห่างจากเมืองไปประมาณ 2.7 กิโลเมตร ตั้งอยู่บนยอดเนินเขา สภาพโดยรอบเป็นป่าบริเวณด้านหลังทางทิศตะวันตกเป็นเทือกเขา

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด แต่น่าจะเป็นวัดที่สร้างในสมัยสุโขทัย ในช่วงของพระมหาธรรมราชาลิไทเนื่องจากพระเจดีย์ประธานมีการทำซุ้มพระหิ้งสี่ทิศซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมทำกันในสมัยนั้น

แผนผัง มีเจดีย์ทรงลังกาเป็นประธานตั้งอยู่บนเนินดินกลางที่ราบบนเนินเขา ด้านหน้าทางทิศตะวันออกเป็นพระวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

เจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงลังกา องค์พระเจดีย์ตั้งอยู่บนเนินดินซึ่งมีฐานคลองรากสีเหลี่ยมก่ออิฐล้อมรอบและถมดินบดอัดแน่นยกระดับขึ้นมา ฐานองค์พระเจดีย์ก่อด้วยอิฐเป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 24x24 เมตร บริเวณฐานทั้งสี่ด้านมีซุ้มพระอยู่ระหว่างกึ่งกลางฐานเจดีย์

เรือนธาตุองค์พระเจดีย์เป็นองค์ระฆังก่อด้วยอิฐดินเผาฉาบปูน มีบัวปากระฆังปั้นปูนเป็นรูปกลีบบัวรองรับอยู่

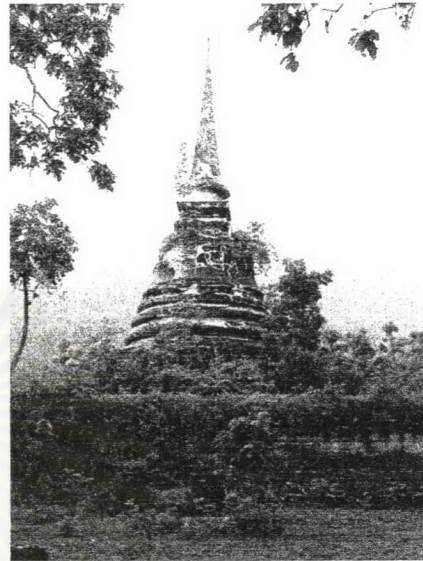
ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุองค์พระเจดีย์ก่อเป็นฐานเชิงทรงกลมซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดชั้นขึ้นมามีบัวกลาหรือบัวคว่ำวางอยู่บนฐานเชิง ชั้นต่อมาเป็นบัวกลา 3 ชั้นถัดขึ้นมาจึงเป็นส่วนของเรือนธาตุ

ส่วนยอดเหนือส่วนเรือนธาตุเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมบริเวณหน้ากระดานขององค์บัลลังก์มีบัวลูกแก้วอกไก่คาตอยู่ บนบัลลังก์มีแกนกำนปล้องไฉนปักอยู่ เหนือขึ้นไปมีบัวฝาละมีรองรับปล้องไฉนและปลียอด

วิหารทางทิศตะวันออก เป็นวิหารยาว 6 ช่วงเสา กว้างประมาณ 12 เมตร ยาวประมาณ 20.50 เมตร
ฐานก่อด้วยศิลาแลง และเสาศิลาแลง พื้นปูด้วยหินชนวน ช่วงเสาที่ 2 ถัดจากท้ายวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระ
ประธานกว้างประมาณ 2.40 เมตร

รูปที่ 4.1.19 ด้านหน้าของวัดพระเจดีย์งาม

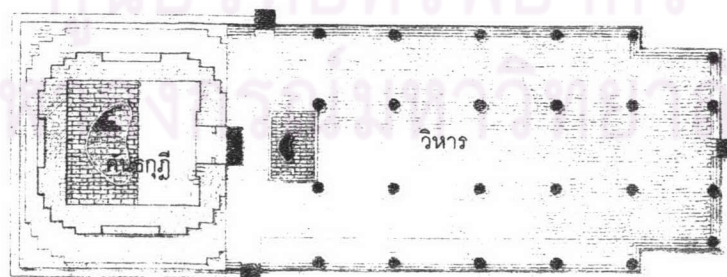
รูปที่ 4.1.20 เจดีย์ประธานที่วัดพระเจดีย์งาม

4.1.6 วัดตึก

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกซึ่งเป็นส่วน**อรัญญิก** โดยตั้งอยู่ห่างจากเมืองไป
ประมาณ 1 กิโลเมตร ตั้งอยู่บริเวณที่ราบสภาพโดยรอบเป็นที่นาและบ้านเมือง

ประวัติความเป็นมา ไม่ทราบปีพ.ศ.ที่สร้างแน่ชัดแต่สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นโดยพระมหารธรรม
ราชาลิไทพร้อมกับการสร้างวัดป่ามะม่วง และ หอเทวาลัยเกษตรพิมาน

แผนผัง มีมณฑป หรือ อาคารคันธกุฎีเป็นประธานของวัด ด้านหน้าของคันธกุฎีมีวิหารต่อเชื่อมหันหน้า
ไปทางทิศตะวันออก

ขนาด 1:100

ภาพถ่ายเส้นที่ 4.1.7 แผนผังวัดตึก

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

คันธกุฎี เป็นอาคารก่ออิฐที่บันมีการล้อมทั้ง 4 ด้าน คันธกุฎีนี้มีขนาดประมาณ 10x10 เมตร ฐานโดยรอบอาคารชั้นแรกทำเป็นฐานเชิงสี่เหลี่ยม ชั้นถัดมาเป็นฐานปัทมมีบัวลูกแก้วอกไก่ เหนือบัววงายมีฐานบัวคว่ำจากนั้นจึงขึ้นเป็นผนังด้านบนสุดมีบัววงายเป็นตัวจบของผนัง ซึ่งผนังของอาคารคันธกุฎีนี้มีความหนาประมาณ 1.20 เมตร ประตูทางเข้ากว้าง 1.40 เมตรโดยยังคงเห็นวงกบและทับหลังซึ่งมีลักษณะคล้ายกับไม้กลายเป็นหินองค์พระประธานอยู่ลึกเข้าไปประมาณ 3 เมตร เป็นพระปางสมาธิหน้าตักกว้าง 6 เมตร ด้านหน้าและด้านข้างทั้งสี่ทิศเห็นรอยเต้าสำหรับโครงสร้างหลังคาอยู่ ด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตกน่าจะเป็นซุ้มมีการปูนปั้นประดับอยู่มีภาพเรื่องราวพุทธประวัติซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับวัดตระพังทองหลวง

ด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีวิหารก่อด้วยอิฐมีขนาดยาว 6 ช่วงเสา เชื่อมต่อกับคันธกุฎี มีขนาดกว้างประมาณ 12 เมตร ยาวประมาณ 22.50 เมตร ฐานเสาเป็นเสากลมทำด้วยศิลาแลง โดยรอบของอาคารเป็นฐานบัวคว่ำมีความสูงไม่มากนัก มีบันไดเข้าตรงกลาง ประตูหน้ากว้าง 80 เซนติเมตร มีพระประธานตั้งก่อนถึงคันธกุฎีหนึ่งองค์โดยมีฐานชุกชีกว้าง 2.5 เมตร ด้านข้างระหว่างรอยต่อของวิหารกับคันธกุฎีมีบันไดทางลงทั้งสองข้างทางด้านขวามือขององค์พระประธานมีอาสนะสงฆ์ยาวตลอดแนววิหาร

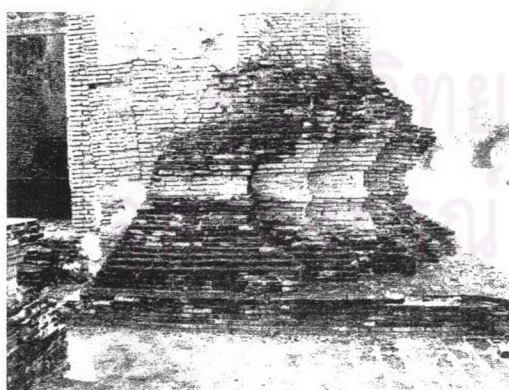
เจดีย์ราย เหลืออยู่แค่ 2 องค์ มีแต่เฉพาะส่วนฐานของเจดีย์ก่อด้วยอิฐ

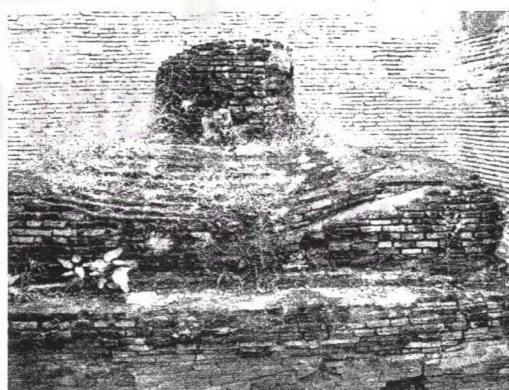
รูปที่ 4.1.21 วิหารวัดดึกมีอาคารคันธกุฎี

รูปที่ 4.1.22 อาคารคันธกุฎีของวัดดึก

รูปที่ 4.1.23 ฐานของคันธกุฎี

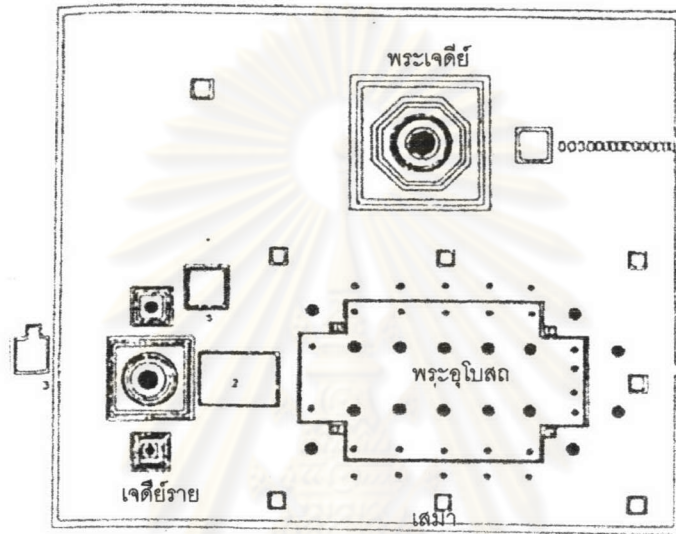
รูปที่ 4.1.24 พระประธานภายในคันธกุฎี

4.1.7 วัดมังกร

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกซึ่งเป็นส่วน**อรัญญิก** โดยตั้งอยู่ห่างจากกำแพงเมืองไปประมาณ 1.9 กิโลเมตร สภาพโดยรอบเป็นที่นาและบ้านเรือน

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างแน่ชัดแต่จากรูปแบบสถาปัตยกรรมสันนิษฐานว่า น่าจะมีความเก่าแก่ตั้งแต่สมัยพระมหากษัตริย์ราชชาติไทลงมา

แผนผัง มีแนวแกนสองแกนคือ แนวแกนพระเจดีย์ และ แกนพระอุโบสถซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกทางด้านหลังพระอุโบสถมีพระเจดีย์สามองค์อยู่แนวแกนเหนือใต้ เขตพุทธาวาสทั้งหมดล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ซึ่งทำจากลูกกรงเครื่องสังคโลก

ภาพลายเส้นที่ 4.1.8 แผนผังวัดมังกร

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

เจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ก่ออิฐทรงลังกา องค์พระเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานเขียงสี่เหลี่ยมขนาด 10x10 เมตร ไม่มีบันไดขึ้น

เรือนธาตุองค์พระเจดีย์เป็นองค์ระฆังก่อด้วยอิฐฉาบปูน มีบัวปากระฆังปั้นปูนเป็นรูปกลีบบัวรองรับอยู่ ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุก่อเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยมซ้อนกัน 2 ชั้น ก่อน ชั้นถัดมาเป็นฐานเขียงแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดชั้นมามีบัวคว่ำวางอยู่บนฐานเขียง ชั้นต่อมาเป็นบัวกลา 3 ชั้นถัดขึ้นมาจึงเป็นส่วนของเรือนธาตุ

ส่วนยอดเหนือส่วนเรือนธาตุเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยม บริเวณหน้ากระดานขององค์บัลลังก์มีบัวลูกแก้ว ออกไก่อคาคอยู่ บนบัลลังก์มีแกนกำนปล้องไฉนปักอยู่ เหนือขึ้นไปปัจจุบันส่วนปล้องไฉนได้พังทลายลงไปอยู่ข้างองค์พระเจดีย์

พระอุโบสถ เป็นอาคารก่ออิฐยาว 6 ช่วงเสา มีขนาดกว้างประมาณ 10 เมตร ยาวประมาณ 20 เมตร โดยช่วงเสาสุดท้ายของทั้งด้านหน้าและด้านหลังทำเป็นมุข เสาในพระอุโบสถเป็นเสาแปดเหลี่ยมทำด้วยศิลาแลง ฉาบปูน ฐานของพระอุโบสถยกสูง เป็นฐานปัทมมีลูกแก้วออกไก่อคาค มีแนวเสาด้านนอกกับหลังคาพาไลนอก

แนวผนังด้านข้าง มุขด้านหน้าและด้านหลังน่าจะมีการทิ้งหลังคาหันสาดออกด้านข้างคลุมบันไดทางขึ้นและประตูเพราะยังมีรอยเด้าหลงเหลืออยู่ บริเวณมุขหลังเป็นที่ประดิษฐานพระประธาน

โบสถ์ เป็นโบสถ์แบบช่อฟ้า ใบระกาทำด้วยหินชนวนตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม รูปแบบของโบสถ์เหมือนกับที่วัดอรัญญิกจังหวัดพิษณุโลก

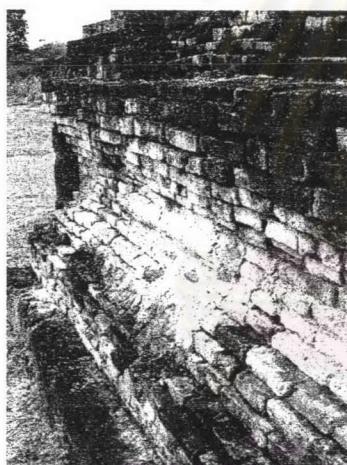
เจดีย์ราย เป็นเจดีย์รายทรงลังการวางอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส 3 องค์ และนอกเขตพุทธาวาสอีก 3 องค์

รูปที่ 4.1.25 พระอุโบสถวัดมังกร

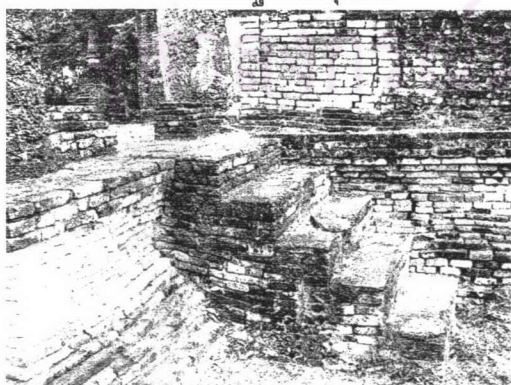
รูปที่ 4.1.26 พระเจดีย์ทรงลังกาที่วัดมังกร

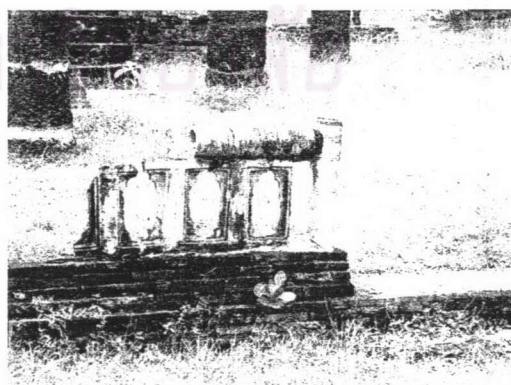
รูปที่ 4.1.27 บัฏฐานปัทมมีลูกแก้วออกไถ่
บริเวณฐานพระอุโบสถ

รูปที่ 4.1.28 โบสถ์วัดมังกร

รูปที่ 4.1.29 บันไดทางขึ้นด้านหลังพระอุโบสถ

รูปที่ 4.1.30 กำแพงแก้วเป็นลูกทรงทำด้วยสังคโลก

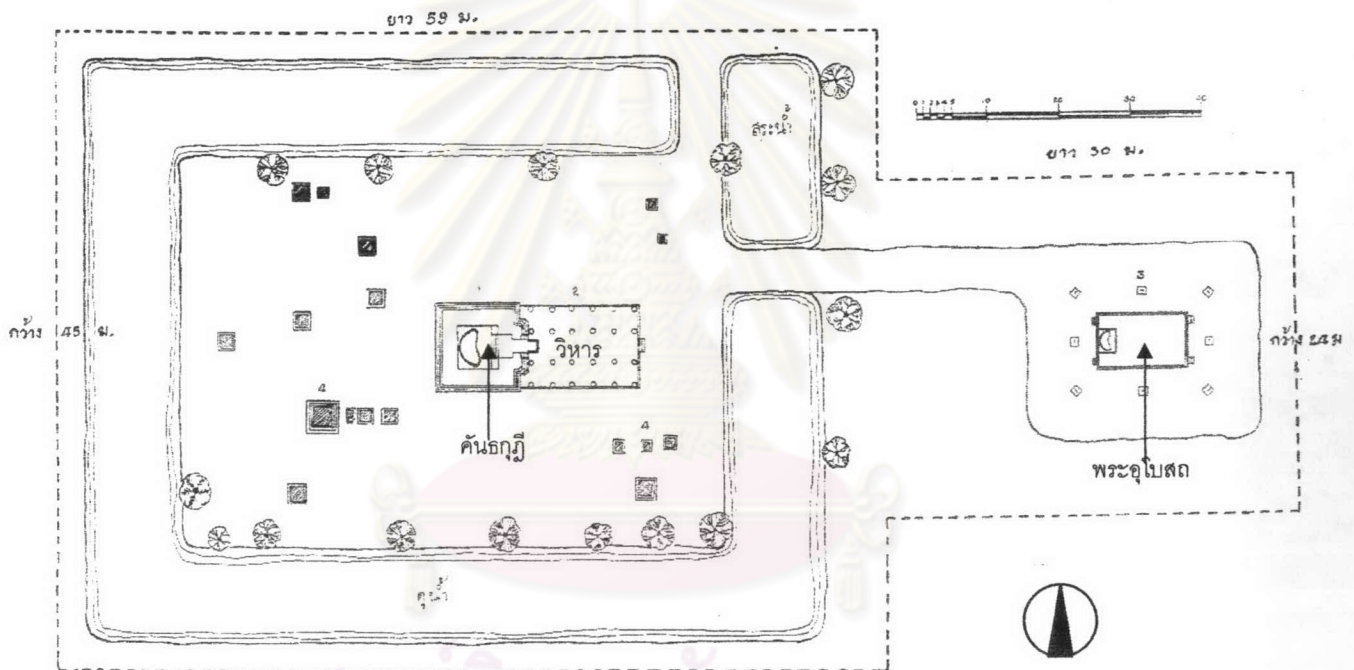
วัดสำคัญด้านทิศตะวันออก มีอยู่วัดเดียวคือวัดระพังทองกลาง เป็นวัดที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกนอกกำแพงเมืองอยู่ไม่ไกลกับวัดช้างล้อมทิศตะวันออกมากนัก วัดแห่งนี้น่าจะสร้างขึ้นในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทเช่นเดียวกับวัดตึกทางด้านทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย

4.1.8 วัดระพังทองกลาง

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกโดยตั้งอยู่ห่างจากกำแพงเมืองประมาณ 2 กิโลเมตร สภาพโดยรอบเป็นที่นาและบ้านเรือน

ประวัติความเป็นมา ไม่ทราบปีพ.ศ.ที่สร้างแน่ชัดแต่สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นโดยพระมหาธรรมราชาลิไทเนื่องจากมีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกับวัดตึกซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกมาก

แผนผัง เขตพุทธาวาสมีคูน้ำล้อมรอบ โดยมีมณฑป หรือ อาคารคันธกุฎีเป็นประธานของวัด ด้านหน้าของคันธกุฎีมีวิหารต่อเชื่อมหันหน้าไปทางทิศตะวันออก รอบๆ ของคันธกุฎีมีเจดีย์รายอยู่หลายองค์ ส่วนพระอุโบสถตั้งอยู่แยกออกไปทางทิศตะวันออก

ภาพถ่ายเส้นที่ 4.1.9 แผนผังวัดระพังทองกลาง

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

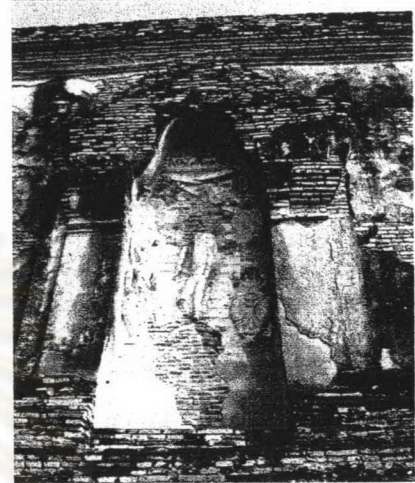
คันธกุฎี เป็นอาคารก่ออิฐที่บนรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีการย่อมุมเฉพาะด้านหน้า คันธกุฎีนี้มีขนาดประมาณ 13x13 เมตรฐาน โดยรอบอาคารชั้นแรกสุดทำเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยม ชั้นถัดมาเป็นฐานปัทมมีบัวลูกแก้วออกไถ่ เหนือบัวหงายมีฐานบัวคว่ำจากนั้นจึงขึ้นเป็นผนัง ด้านบนสุดมีบัวหงายเป็นตัวจบของผนัง ผนังของอาคารคันธกุฎีหนาประมาณ 2.2 เมตร ประตูทางเข้ากว้าง 1.80 เมตรโดยยังคงเห็นวงกบและทับหลังซึ่งมีลักษณะคล้ายกับไม้กลายเป็นหิน องค์พระประธานก่อด้วยอิฐอยู่ลึกเข้าไปประมาณ 3 เมตรเป็นพระปางสมาธิ

หน้าตักกว้าง 6 เมตร ด้านหน้า และด้านข้างทั้งสี่ทิศทำเป็นซุ้มพระ ในซุ้มด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก มีการปูนปั้นประดับอยู่ภายในซุ้มเป็นภาพเรื่องราวพุทธประวัติซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับวัดตึก

ด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีวิหารก่ออิฐยาว 6 ช่วงเสา เชื่อมต่อกับคันธกฐีมีขนาดกว้างประมาณ 12 เมตร ยาวประมาณ 18 เมตร ฐานเสาของวิหารเป็นเสากลมทำด้วยศิลาแลง ฐานโดยรอบของวิหารเป็นฐานบัวคว่ำมีความสูงไม่มากนัก มีบันไดเข้ากลาง ประตูหน้ากว้าง 1.20 เมตร

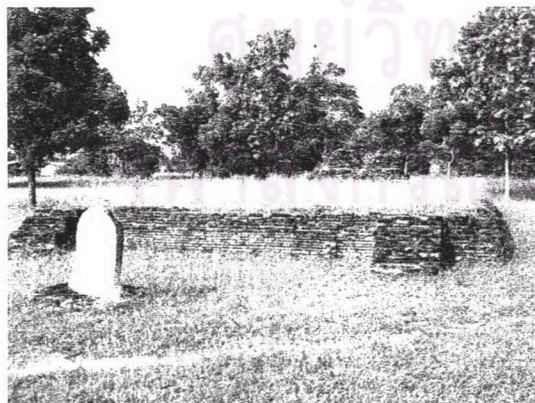

รูปที่ 4.1.31 วิหารและคันธกฐีวัดตระพังทองกลาง

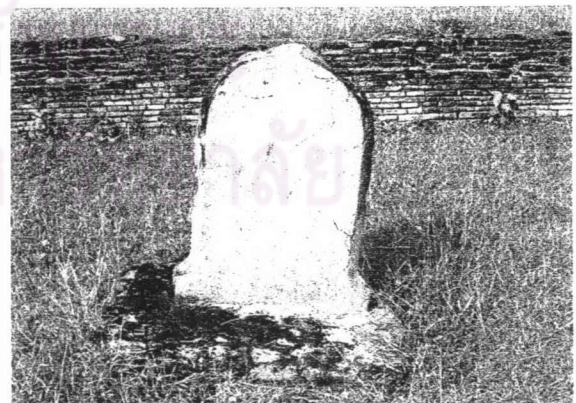

รูปที่ 4.1.32 ลายปูนปั้นทางทิศเหนือของคันธกฐี

เจดีย์ราย เหลือแต่เฉพาะส่วนฐานของเจดีย์ก่อด้วยอิฐ เจดีย์รายรอบคันธกฐีมีจำนวน 16 องค์ **พระอุโบสถ** ตั้งอยู่ทางด้านหน้าเขตพุทธาวาสทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่ออิฐมีขนาดกว้างประมาณ 8 เมตร ยาวประมาณ 13 เมตร โดยปัจจุบันไม่เหลือแนวเสาให้เห็น ฐานของพระอุโบสถเป็นฐานบัวคว่ำก่ออิฐ ด้านหลังสุดเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปฐานชุกชีก่ออิฐกว้าง 2.4 เมตร **โบสถ์** มาทำด้วยหินชนวน ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม ซึ่งมีรูปแบบโบสถ์มาเหมือนกับที่วัดอรัญญิกจังหวัดพิษณุโลก

รูปที่ 4.1.33 พระอุโบสถทางทิศตะวันออก
ของเขตพุทธาวาสของวัด

รูปที่ 4.1.34 โบสถ์ของวัดตระพังทองกลาง
ทำด้วยหินชนวนสี่เหลี่ยม

วัดสำคัญในเมืองสุโขทัย มี 2 วัดด้วยกันคือวัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัย และ วัดสระศรี ซึ่งเป็นวัดที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัย และ มีการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยที่อยุธยาเข้ามามีอำนาจเหนืออาณาจักรสุโขทัยซึ่งมีรูปแบบสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกับวัดอรัญญิก

4.1.9 วัดมหาธาตุ

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองในตำแหน่งบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของเมืองสุโขทัย

ประวัติความเป็นมา สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในระยะแรกของพุทธศตวรรษที่ 18 ในรัชกาลของพ่อขุนศรีนาวนำถุม⁷ มีปรากฏในศิลาจารึกวัดศรีชุมว่าทรงประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุในนครสุโขทัยซึ่งน่าจะเป็นวัดมหาธาตุแห่งนี้ โดยรูปแบบขององค์พระมหาธาตุในสมัยแรกน่าจะเป็นรูปแบบปราสาท เนื่องจากในสมัยนั้นบริเวณแถบนี้ได้รับวัฒนธรรมแบบขอมอยู่

ต่อมาสมัยพ่อขุนรามคำแหงได้มีการกล่าวถึงวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัยอีกครั้งโดยได้บรรยายสภาพของวัดว่ามีวิหารกลางเมือง มีพระพุทธรูปทอง พระอัฐสุารส วิหารราย ด้วย ในสมัยพระยาเลอไทยได้มีพระเถระชั้นผู้ใหญ่คือพระมหาเถระศรีศรัทธาราชจุฬามณีได้นำพระปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุแห่งนี้ด้วย⁸

ในปี พ.ศ. 1904 พระมหาธรรมราชาลิไททรงอาราธนาพระอุทุมพรอุปมาหาสวามีจากเมืองพันประเทศมาจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วง ครั้นพอออกพรรษาในปีเดียวกันทรงหล่อพระศรีศากยมุนีประดิษฐาน ณ วิหารด้านทิศตะวันออกของวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย⁹ ดังนั้นจึงน่าจะมีการต่อเติมวิหารบริเวณที่ประดิษฐานพระศรีศากยมุนีซึ่งน่าจะเป็นต้นแบบในการสร้างวิหารพระพุทธรูปชินราชที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลกเพราะมีลักษณะการวางผังใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ที่น่าจะทรงบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุโดยเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระปราสาทองค์กลางให้กลายเป็นพระเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งเป็นพระเจดีย์ที่นิยมทำกันในสมัยนั้นดังเห็นได้จาก วัดมหาธาตุเมืองศรีสัชนาลัย และ เจดีย์ยอดทองเมืองพิษณุโลก เป็นต้น

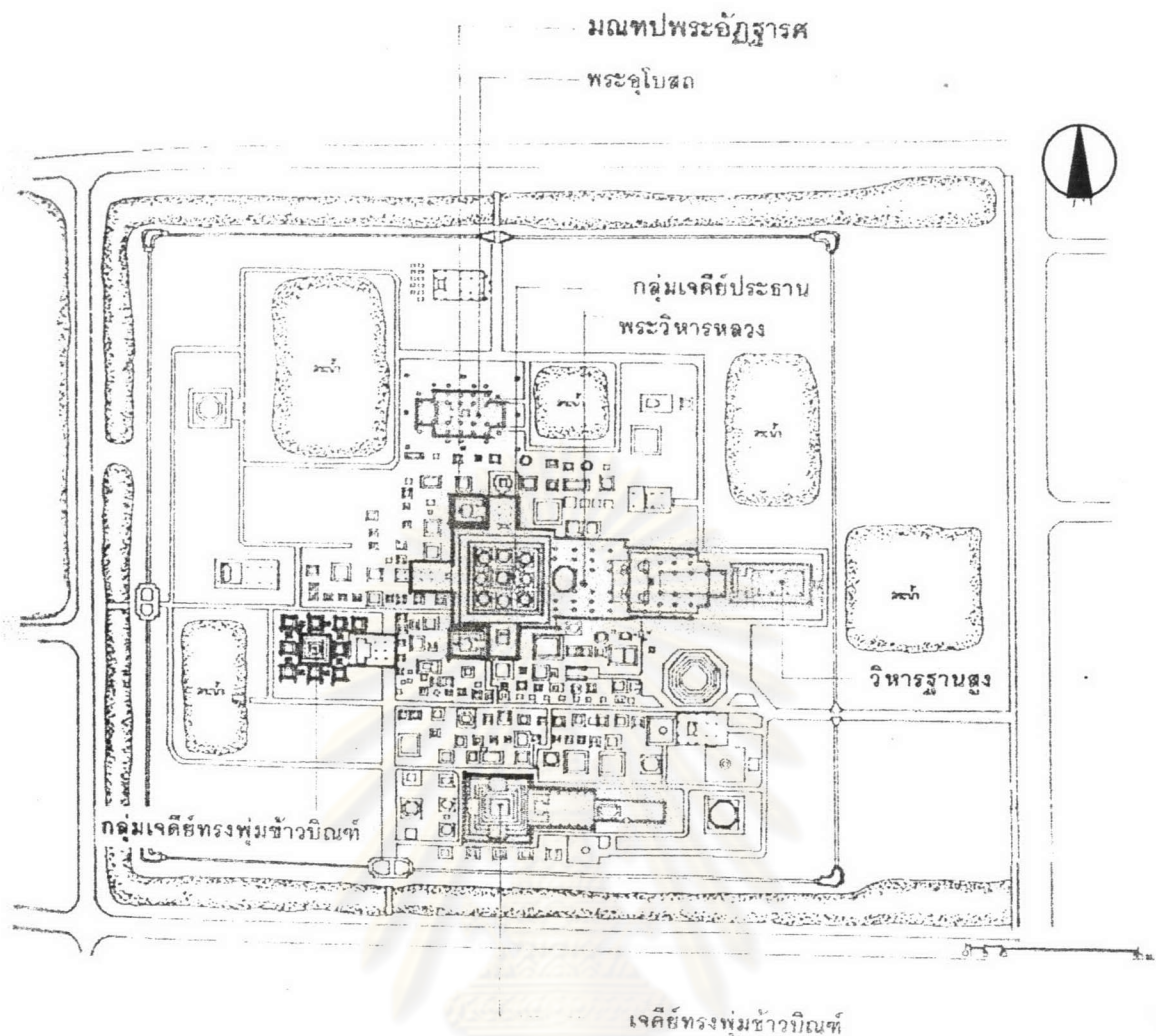
ต่อมาในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2 ได้มีการสร้างพระเจดีย์และพระวิหารทางด้านทิศใต้ขององค์พระมหาธาตุเพื่อเป็นที่เก็บอัฐิของพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งรูปสถาปัตยกรรมในช่วงนี้น่าจะยังได้รับอิทธิพลจากสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทอยู่ จนเมื่ออาณาจักรสุโขทัยถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยา วัดมหาธาตุน่าจะได้รับการปฏิสังขรณ์ให้มีรูปแบบที่เป็นแบบอยุธยาด้วยเช่นการสร้างวิหารอีกหลังหนึ่งขึ้นหน้าวิหารทางทิศตะวันออกขององค์พระมหาธาตุ หรือการสร้างพระระเบียงคดล้อมรอบองค์พระมหาธาตุเช่นเดียวกับวัดพระมหาธาตุเมืองศรีสัชนาลัย วัดสระศรี และ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก เป็นต้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 61

⁸ เรื่องเดียวกัน หน้า 73

⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 49

เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์
 ภาพลายเส้นที่ 4.1.10 แผนผังวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย และวิหาร
 ที่มา: กรมศิลปากร

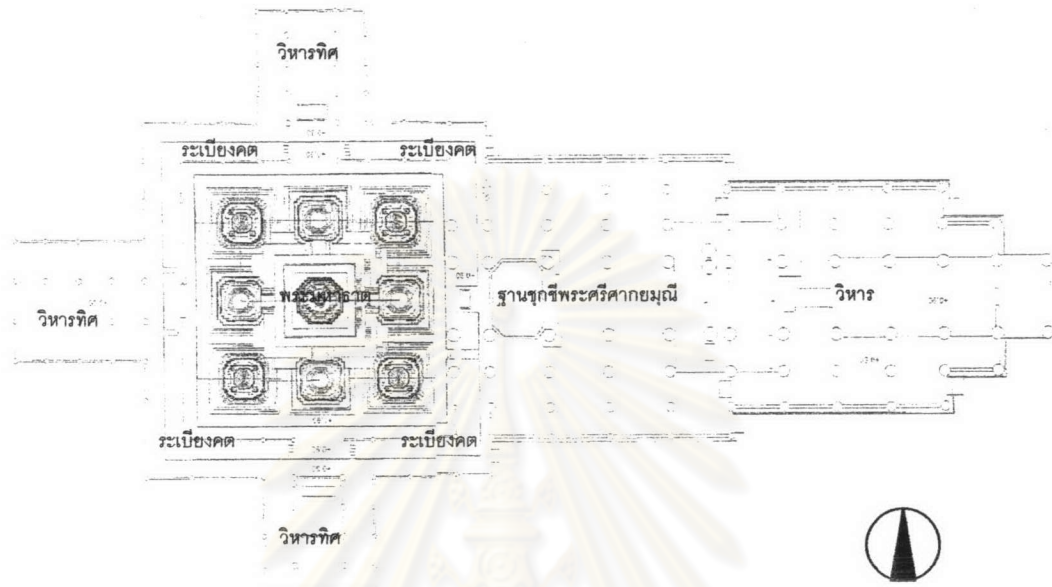
แผนผัง เขตพุทธาวาสมีคูน้ำ และ กำแพงแก้วล้อมรอบ โดยสามารถแบ่งกลุ่มอาคารที่สำคัญในเขตพุทธาวาสได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ๆคือ

กลุ่มอาคารบริเวณองค์พระมหาธาตุ ประกอบด้วยพระเจดีย์ประธานตั้งอยู่กึ่งกลางของเขตพุทธาวาสทั้งหมด มีเจดีย์รายอยู่รอบทั้ง 8 ทิศ ถัดออกมามีพระวิหารขนาดใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออก ด้านหน้าของพระวิหารมีวิหารที่มีฐานสูงตั้งบังอยู่ ส่วนด้านทิศตะวันตก ทิศเหนือ และ ทิศใต้มีวิหารประจำอยู่ โดยอาคารทั้งหมดเชื่อมต่อกันด้วยพระระเบียงคด และด้านข้างทั้งทางด้านทิศเหนือ และ ทิศใต้ขององค์พระเจดีย์มีคันทกฏีหรือมณฑปพระยืนอยู่ทั้งสองข้าง ถัดมาทางด้านทิศเหนือนอกแนวแกนองค์เจดีย์ประธานมีพระอุโบสถตั้งอยู่โดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

กลุ่มอาคารบริเวณองค์พระเจดีย์ที่บรรจุพระอัฐิของพระมหาธรรมราชาลิไท ตั้งอยู่บริเวณด้านทิศใต้ขององค์พระมหาธาตุ โดยมีพระเจดีย์ซึ่งเป็นที่บรรจุพระอัฐิของพระมหาธรรมราชาลิไทเป็นประธาน ด้านหน้าขององค์พระเจดีย์เป็นวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออกปัจจุบันพังทลายเหลือแค่ส่วนฐาน แต่ละทิศขององค์พระเจดีย์มีซุ้มพระอยู่ ทั้งหมดล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วถัดออกมาเป็นเจดีย์รายซึ่งลักษณะการวางผังอาคารในส่วนนี้คล้ายกับที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว และ วัดจุฬายาน้อยที่เมืองสุโขทัย

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

กลุ่มอาคารบริเวณองค์พระมหาธาตุ

ภาพลายเส้นที่ 4.1.11 แผนผังพระมหาธาตุ และ หมู่พระวิหารเมืองสุโขทัย

ที่มา: กรมศิลปากร

เจดีย์ประธาน และ เจดีย์ราย พระเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ก่ออิฐ ตั้งอยู่บนฐานที่ลดหลั่นกันลงมา โดยรอบพระเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายตั้งอยู่ทั้ง 8 ทิศ บนฐานไพทีซึ่งซ้อนกันสอง ชั้น บริเวณหน้ากระดานของฐานไพทีชั้นที่สองมีการปั้นปูนเป็นรูปพระสาวกปางลีลาเดินทักษิณาวัตรโดยรอบซึ่ง มีลักษณะคล้ายกับที่วัดศรีสุทนต์เมืองพิษณุโลก เจดีย์รายด้านทิศตะวันออก ทิศเหนือ ทิศตะวันตก และ ทิศใต้ เป็นเจดีย์ทรงปราสาทมีการประดับลายปูนปั้นและภาพเรื่องราวพุทธประวัติ ส่วนเจดีย์รายที่มุมทั้ง 4 ทิศที่เหลือ เป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบศรีวิชัยผสมลังกา

รูปที่ 4.1.35 เจดีย์ประธานวัดพระมหาธาตุ

รูปที่ 4.1.36 ลายปูนปั้นพระสาวกปางลีลา บริเวณรอบฐานองค์พระเจดีย์

พระวิหารทิศตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณหน้าพระเจดีย์ประธานทางทิศตะวันออกเป็นอาคารก่ออิฐ ยาวทั้งหมด 11 ช่วงเสา โดยมีมุขทั้งทางด้านหน้าและด้านหลัง บริเวณช่วงเสาที่ 2 ถึงช่วงเสาที่ 6 จากทางด้านหน้าของพระวิหารน่าจะเป็นอาคารที่มีมาตั้งแต่สมัยแรก ส่วนมุขด้านหน้าช่วงเสาแรก กับส่วนบริเวณช่วงเสาที่ 7 ถึงมุขด้านหลังวิหารน่าจะเป็นส่วนที่ได้รับการต่อเติมเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระศรีศากยมุนีในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งรูปแบบของพระวิหารทิศทางทิศตะวันออกนี้น่าจะกลายเป็นต้นแบบในการสร้างวิหารพระพุทธชินราชเมื่อพระมหาธรรมราชาลิไทเสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลกในเวลาต่อมา

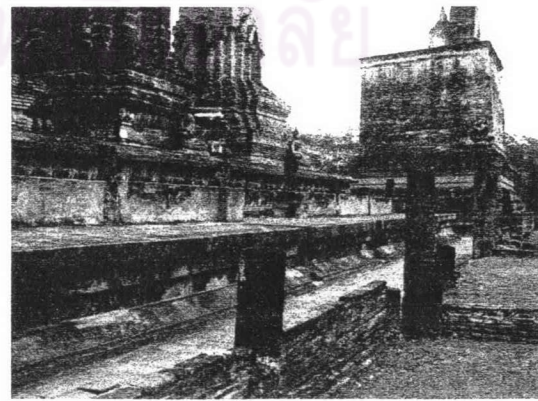
รูปที่ 4.1.37 พระวิหารทางทิศตะวันออกของวัดพระมหาธาตุเมืองสุโขทัย

พระวิหารทิศด้านทิศใต้ ทิศตะวันตก และ ทิศเหนือ ตั้งอยู่บริเวณทิศต่างๆ รอบองค์พระเจดีย์ประธานโดยยึดแนวแกน ตัวอาคารมีลักษณะเป็นวิหารโถงโล่ง ก่อด้วยอิฐขนาดยาว 5 ช่วงเสา เสาภายในเป็นเสากลมก่อด้วยศิลาแลง ซึ่งวิหารทั้ง 3 หลังนี้น่าจะสร้างในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทเพราะมีรูปแบบการวางผังคล้ายกับวิหารทิศที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก และ วิหารทิศที่วัดพระมหาธาตุเมืองศรีสัชนาลัย

พระระเบียงคด เป็นพระระเบียงคดที่โอบล้อมองค์พระเจดีย์เชื่อมวิหารทิศต่างๆ ไปด้วยกัน โดยหลังคาเสานวด้านในของพระระเบียงคดตั้งอยู่บนฐานไพทีซึ่งอาจใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไปในตัวและมีแนวทางเดินอยู่รอบนอก พระระเบียงคดนี้น่าจะสร้างขึ้นในสมัยที่สุโขทัยตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรอยุธยาแล้วเพราะรูปแบบการใช้พระระเบียงคดนี้เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากอยุธยาอย่างเช่นพระระเบียงคดที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก และ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองศรีสัชนาลัย เป็นต้น

รูปที่ 4.1.38 ฐานพระพุทธรูปในพระระเบียงคด

รูปที่ 4.1.39 แนวเสาคงของพระระเบียงคด

คันธกุฎีหรือมณฑปพระยืน ตั้งอยู่บริเวณด้านข้างของพระเจดีย์ประธาน นอกพระระเบียงคดทางทิศเหนือ และ ทิศใต้ โดยเป็นอาคารก่ออิฐที่ปั้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีทางเข้าทางทิศตะวันออกภายในประดิษฐานพระอัฐารสยีนซึ่งน่าจะเป็นการสร้างในสมัยพ่อขุนรามคำแหงได้มีปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1¹⁰

รูปที่ 4.1.40 พระอัฐารสยีนในคันธกุฎี
ด้านข้างพระมหาธาตุ

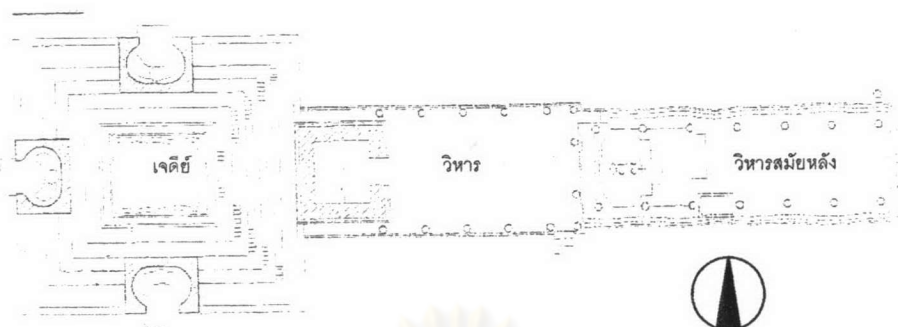
พระอุโบสถ เป็นอาคารที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือขององค์เจดีย์ประธาน มีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐยาว 6 ช่วงเสามีมุขด้านหน้าและด้านหลัง มีบันไดทางขึ้นทางด้านข้างของมุขด้านหน้า ปัจจุบันแนวผนังได้พังทลายหมดเหลือเพียงแนวเสาที่กลมที่ก่อด้วยศิลาแลง ใบเสมาที่พบทำจากหินชนวนมีลักษณะคล้ายกับเสมาในสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น

พระวิหารฐานสูงที่สร้างด้านหน้าพระวิหารทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่ออิฐยกฐานสูงมีขนาดยาว 6 ช่วงเสาสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างภายหลังจากที่สุโขทัยตกอยู่ใต้อำนาจของอยุธยาแล้วเนื่องจากรูปแบบสถาปัตยกรรมมีการยกฐานที่สูง นอกจากนี้การวางตำแหน่งพระวิหารยังสร้างบังพระวิหารทิศตะวันออก คล้ายกับวิหารที่สร้างบังวิหารพระอัฐารสที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก หรือพระอุโบสถที่สร้างบังวิหารทิศตะวันออกที่วัดพระมหาธาตุเมืองศรีสะเกษ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁰ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 13

กลุ่มอาคารบริเวณองค์พระเจดีย์ที่บรรจุพระอัฐิของพระมหาธรรมราชาลิไท

ภาพถ่ายเส้นที่ 4.1.12 แผนผังพระเจดีย์บรรจุพระอัฐิพระมหาธรรมราชาลิไท

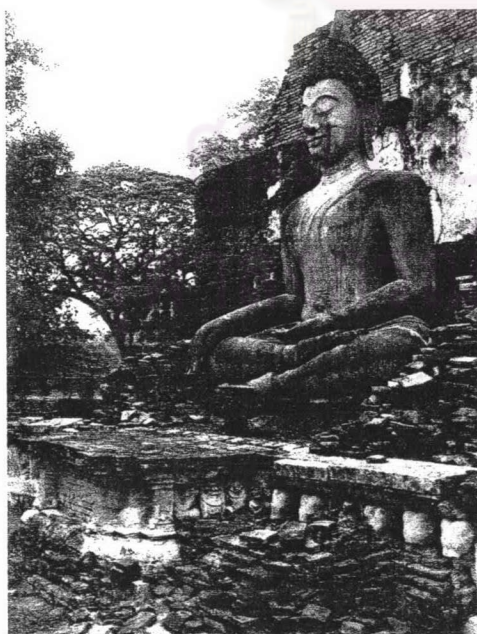
และ พระวิหาร

ที่มา: กรมศิลปากร

เจดีย์ประธาน และ ชุ่มพระ เป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์อยู่ในแนวแกนด้านทิศใต้ของพระมหาธาตุ โดยมีรูปแบบคล้ายเจดีย์องค์ใหญ่ แต่มีขนาดเล็กกว่า คือมีฐานสี่เหลี่ยมกว้างประมาณ 15.60x15.60 เมตร และมีชุ่มพระอยู่ทั้ง 4 ทิศ เชื่อมกันด้วยกำแพงแก้ว บริเวณฐาน และ กำแพงแก้วมีลวดลายปูนปั้นเป็นรูปเทพและยักษ์ประดับบริเวณฐานสี่เหลี่ยมเป็นช่องๆ

พระวิหารทางทิศตะวันออก เป็นวิหารที่มีลักษณะเป็นส่วนหนึ่งขององค์พระเจดีย์ เสาที่ใช้เป็นเสากลมหันหน้าไปทางทิศตะวันออกนอกจากนี้ยังมีร่องรอยการต่อเติมวิหารด้านหน้าบ้างในด้านทิศตะวันออกอีกวิหารหนึ่ง

เจดีย์ราย มีฐานเจดีย์รายก่ออิฐตั้งอยู่โดยรอบพระเจดีย์ประธานซึ่งมีลักษณะคล้ายกับที่วัดเจดีย์เจ็ดแถวเมืองศรีสัตนาคนาน้อย

รูปที่ 4.1.42 พระพุทธรูปบริเวณฐานพระเจดีย์ด้านข้างเจดีย์ที่บรรจุอัฐิพระมหาธรรมราชาลิไท

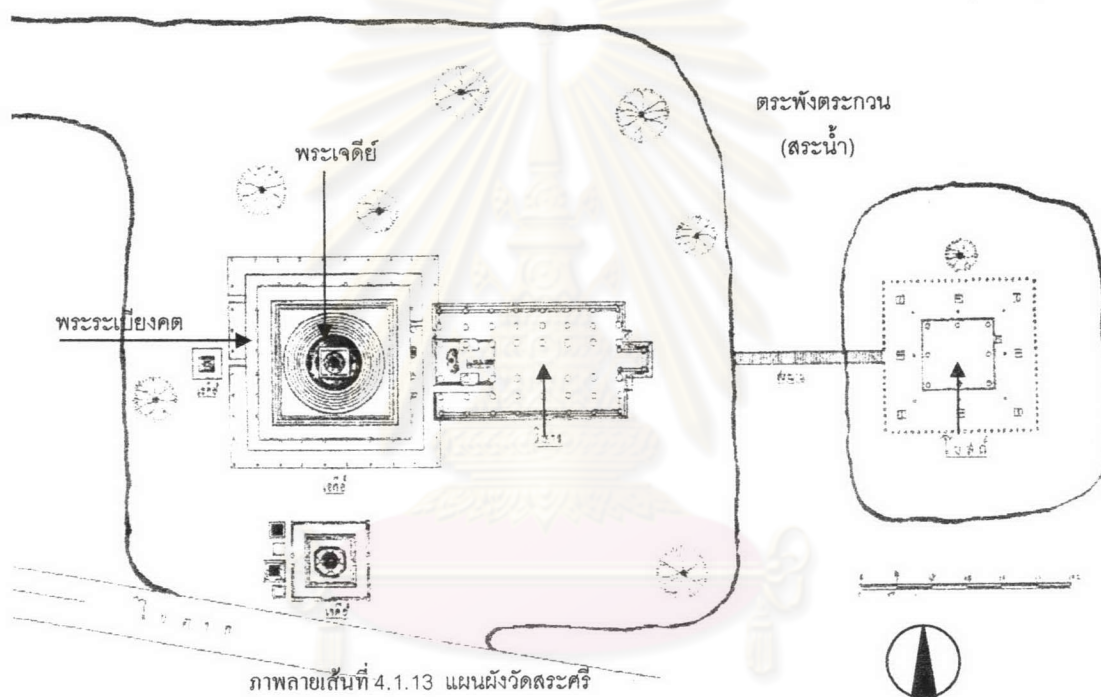
รูปที่ 4.1.43 ลายปูนปั้นรูปเทพและยักษ์บริเวณฐานองค์พระเจดีย์

4.1.10 วัดสระศรี

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ในกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือโดยตั้งอยู่ห่างจากวัดมหาธาตุมาประมาณ 350 เมตร โดยตั้งอยู่บนเกาะกลางสระพังตระกวน(สระน้ำ)

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานในการสร้างและประวัติความเป็นมา แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดที่สร้างตั้งแต่สมัยสุโขทัย และได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยอยุธยาเพราะมีการต่อเติมพระระเบียงคต และมีพระเจดีย์รายซึ่งมีลักษณะคล้ายกับพระเจดีย์ที่วัดนางพญาเมืองศรีสัตนาแลย

แผนผัง เขตพุทธาวาสตั้งอยู่บนเกาะกลางสระพังตระกวน โดยแบ่งเป็นสองส่วนด้วยกันคือกลุ่มพระเจดีย์ และ พระอุโบสถ กลุ่มพระเจดีย์ตั้งอยู่กลางเกาะของเขตพุทธาวาส ด้านหน้าองค์พระเจดีย์ทางทิศตะวันออกมีพระวิหารตั้งอยู่ ด้านหลังพระวิหารเชื่อมต่อกับพระระเบียงคตซึ่งโอบล้อมรอบองค์พระเจดีย์ ด้านนอกระเบียงคตทางทิศใต้มีพระเจดีย์รายขนาดใหญ่อยู่อีกหนึ่งองค์

ภาพลายเส้นที่ 4.1.13 แผนผังวัดสระศรี

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ก่ออิฐทรงกลมแบบลังกา องค์พระเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานเขียงสี่เหลี่ยมมีขนาด 17.20x17.20 เมตร ถัดขึ้นมาเป็นชั้นฐานปัทม์มีบัวลูกแก้วอกไก่

เรือนธาตุองค์พระเจดีย์เป็นองค์ระฆังก่อด้วยอิฐดินเผาฉาบปูน มีบัวปากกระฆังปั้นปูนเป็นรูปกลีบบัวรองรับอยู่

ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุองค์พระเจดีย์ก่อเป็นฐานเขียงทรงกลมซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดขึ้นมามีบัวกลาหรือบัวคว่ำวางอยู่บนฐานเขียง ชั้นต่อมาเป็นบัวกลา 3 ชั้นถัดขึ้นมาจึงเป็นส่วนของเรือนธาตุ

ส่วนยอดเหนือส่วนเรือนธาตุเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมบริเวณหน้ากระดานขององค์บัลลังก์มีบัวลูกแก้วอกไก่อคาคอยู่ บนบัลลังก์มีแกนของปล้องไฉนปักอยู่ เหนือขึ้นไปมีบัวฝาละมีรองรับปล้องไฉนและปลียอด

พระวิหารทางทิศตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่ออิฐยาว 9 ช่วงเสากว้างประมาณ 16 เมตร ยาว 31 เมตร ด้านหน้าและด้านหลังเป็นมุขที่น่าจะได้รับ การต่อเติมในภายหลังเนื่องจากโครงสร้างมีการแยกแนวเสารับโครงสร้างหลังคาจากตัวอาคารใหญ่ และมุข ด้านหลังก็ใช้เสาศิลาแลงเป็นเสาสี่เหลี่ยม ซึ่งมีความแตกต่างกับเสากายในวิหารซึ่งทำจากศิลาแลงโกลนเป็นเสา กลมและฉาบปูนเป็นเสาแปดเหลี่ยม

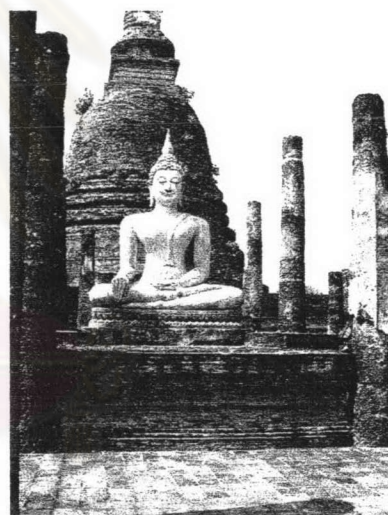
พระระเบียงคด น่าจะเป็นการต่อเติมในสมัยที่อยุธยาเข้ามามีอำนาจในอาณาจักรสุโขทัยแล้ว เนื่องจากมีการใช้เสาศิลาแลงสี่เหลี่ยมเป็นเสากระเบียงคดล้อมรอบองค์พระเจดีย์ซึ่งเป็นรูปแบบที่คล้ายกับการต่อ เติมพระระเบียงคดที่บริเวณเจดีย์ข้างล้อมวัดพระแก้วเมืองกำแพงเพชร ซึ่งมีการยกฐานพระพุทธรูปเป็นแนวโอบ ล้อมองค์พระเจดีย์อยู่ด้านใน และมีแนวทางเดินอยู่รอบนอก

พระเจดีย์รายทางด้านทิศใต้ เป็นเจดีย์ก่ออิฐทรงลังกา มีซุ้มพระพุทธรูปทั้งสี่ทิศวางอยู่บนฐานปัทม์ สี่เหลี่ยมขนาด 4x4 เมตร ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับซุ้มพระของเจดีย์ข้างล้อมวัดนางพญา

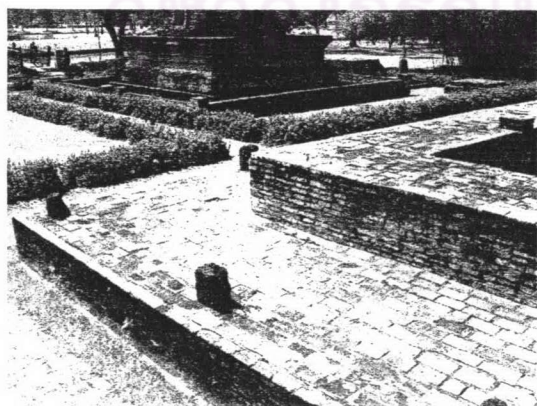
พระอุโบสถ ตั้งอยู่บนเกาะอีกเกาะหนึ่งด้านหน้าเขตพุทธาวาสทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่ออิฐมี ขนาดกว้างยาวประมาณ 10x10 เมตร เสาเป็นเสากลมทำด้วยศิลาแลง ใบบสีมาทำจากหินชนวนเป็นใบบสีมา ขนาดใหญ่ซึ่งเป็นลักษณะของใบบสีมาที่พบในสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น

รูปที่ 4.1.44 พระเจดีย์ และ พระวิหาร วัดสระศรี

รูปที่ 4.1.45 พระประธานในพระวิหารวัดสระศรี

รูปที่ 4.1.46 พระระเบียงคดโดยรอบพระเจดีย์ประธาน

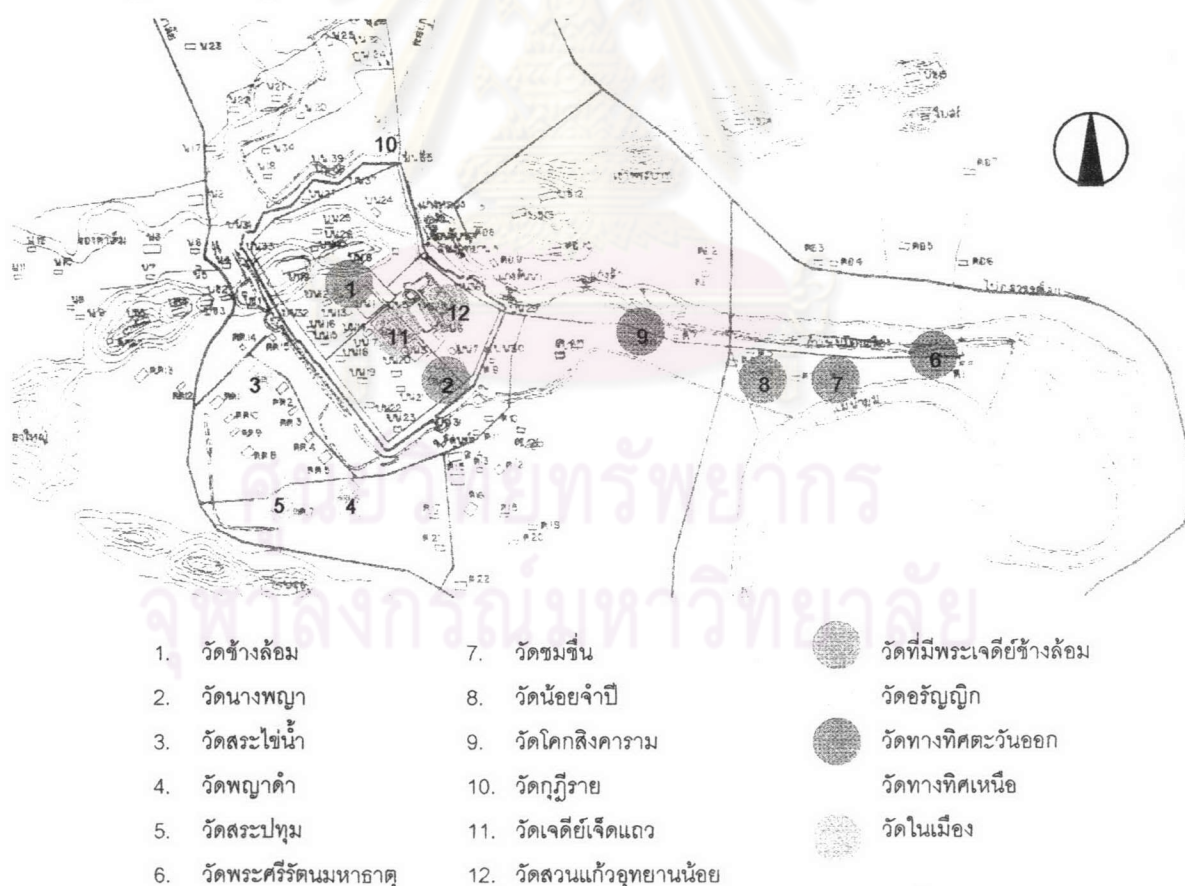
รูปที่ 4.2.46 พระอุโบสถทางทิศตะวันออกของเขตพุทธาวาส

4.2 วัดอรัญญิกและวัดที่เกี่ยวข้องในเมืองศรีสัชนาลัย

เมืองศรีสัชนาลัยแต่เดิมตั้งอยู่ตรงคั้งแม่น้ำยมบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองเซียงต่อมาน่าจะมีการย้ายเมืองในสมัยพ่อขุนรามคำแหง¹¹ มาตั้งอยู่บริเวณแก่งหลวง ริมแม่น้ำฝิ่งเดียวกันโดยน่าจะเกิดผลมาจาก การที่เมืองเดิมถูกชนาบด้วยแม่น้ำทั้งสองด้านมีปัญหาเรื่องการขยายตัว และ ปัญหาจากการกัดเซาะของตลิ่ง

เมืองศรีสัชนาลัยเป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมคางหมูหรือผืนผ้าแบบไม่สมมาตร เพราะได้สร้างเมืองโดยอาศัยแนวแม่น้ำ และ เนินเขาเป็นเกณฑ์ จึงมีพื้นที่คดโค้งไปตามสภาพธรรมชาติ โดยมีแนวกำแพงทางด้าน ตะวันออกเฉียงเหนือ 835 เมตร ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือยาว 790 เมตร ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ 720 เมตร และด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ยาว 1,055 เมตร ในตัวเมืองมีเนินเขาขนาดย่อม 2 เนิน เป็นแนวติดต่อกับเขต อรัญญิกนอกกำแพงเมืองไปทางด้านทิศตะวันตก เนินเขานี้เรียกว่ายอดเขาพนมเพลิงซึ่งมีศาสนสถานตั้งแต่ โบราณใช้เป็นที่พักบิณฑบาตเพลิง บริเวณด้านหน้าภูเขาากลางเมืองทางด้านทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของวัดช้าง ล้อมซึ่งเปรียบเสมือนวัดกลางเมืองโดยสร้างในสมัยพ่อขุนรามคำแหง

ด้านทิศตะวันออกเป็นบริเวณเมืองเก่าเป็นที่ตั้งของวัดต่างๆ เช่นวัดมหาธาตุเมืองเซียง วัดชมชื่น และ วัดโคกสิงคาราม เป็นต้น ส่วนทางด้านทิศเหนือบริเวณอีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำยมเป็นที่ตั้งของวัดซึ่งน่าจะสร้างใน สมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทเพราะมีวัดที่มีชื่อปรากฏอยู่ในพงศาวดารเช่น วัดเขาอินทร์ หรือ วัดไตรภูมิป่า แก้วซึ่งปัจจุบันยังไม่ได้รับการขุดค้น ทางด้านทิศตะวันตกเป็นเขตอรัญญิกมีวัดฝ่ายอรัญวาสีเป็นจำนวนมาก มี ขนาดใหญ่โตเช่นวัดพญาดำ วัดสระปทุม และ วัดสระไข่น้ำ เป็นต้น

ภาพถ่ายแผนที่ 4.2.1 แผนผังเมืองศรีสัชนาลัย

ที่มา: กรมศิลปากร

¹¹ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ 1(กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 19

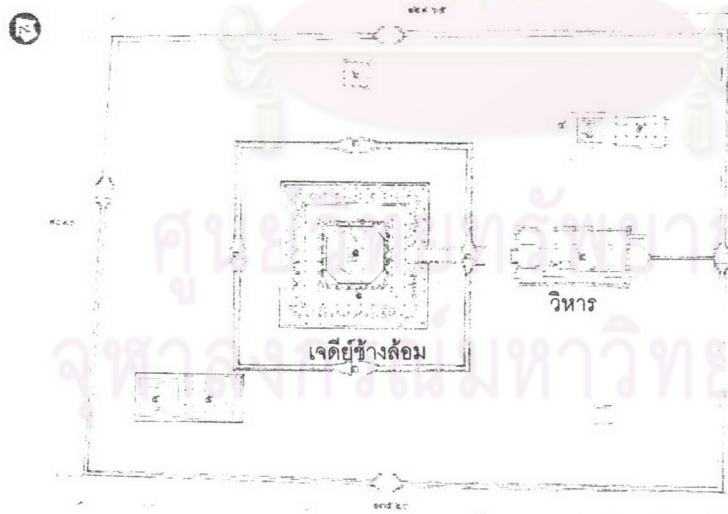
ในการส่วนของศึกษาวัดในเมืองศรีสัชชนาลัยเพื่อนำไปเปรียบเทียบรูปแบบสถาปัตยกรรมกับวัดอรุณญิกนี้ จังหวัดพิษณุโลกนั้นจะทำการศึกษาเฉพาะ วัดในกลุ่มอรุณญิก และ วัดที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้แก่วัดกลุ่มต่างๆดังนี้

วัดที่มีเจดีย์ข้างล้อม ในเมืองศรีสัชชนาลัยมี 2 วัดคือ วัดข้างล้อม และ วัดนางพญา ซึ่งทั้งสองวัดตั้งอยู่ภายในเมืองศรีสัชชนาลัย วัดข้างล้อมนั้นมีความสำคัญคือเป็นวัดที่น่าจะสร้างขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหงโดยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดกลางเมืองเช่นวัดมหาธาตุของเมืองศรีสัชชนาลัย ส่วนวัดนางพญานั้นน่าจะเป็นวัดที่สร้างถวายพระสังฆราชที่ได้ไปศึกษาจากลังกา โดยน่าจะเป็นการสร้างในช่วงที่อาณาจักรอยุธยาเข้ามามีอำนาจทางการเมืองในอาณาจักรสุโขทัยแล้ว

4.2.1 วัดเจดีย์ข้างล้อม

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองตำแหน่งเกือบกึ่งกลางของตัวเมือง บริเวณที่ราบด้านหน้าทางทิศตะวันออกของภูเขาพนมเพลิง โดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออกบริเวณด้านหน้าของวัดอยู่ในแนวแกนเดียวกับวัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ และวัดนางพญา

ประวัติความเป็นมา วัดนี้เป็นวัดขนาดใหญ่สันนิษฐานว่าเป็น เจดีย์กลางเมืองศรีสัชชนาลัยซึ่งน่าจะสร้างขึ้นปีพ.ศ. 1828 ตามศิลาจารึกหลักที่ 1 ดั่งมีข้อความว่า "1208 ศกปีกุน (พ.ศ.1828) ให้ขุดเอาพระธาตุดอกพระธาตุดอกทั้งหลายเห็นกระทำบูชาบำเรอแก่พระธาตุได้หกวัน จึงเอาฝังในกลางเมืองศรีสัชชนาลัย ก่อพระเจดีย์เหนือหอเข้าจึงแล้ว ตั้งเวียงผาล้อมพระมหาธาตุสามเข้าจึงแล้ว"¹² นอกจากนี้หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ได้แสดงความคิดเห็นว่าเจดีย์ประธานวัดข้างสร้างล้อมสร้างขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหงเพื่อเป็นอนุสาวรีย์เฉลิมพระเกียรติที่ทรงชนช้างชนะขุนสามชน เจ้าเมืองจอด โดยเลียนแบบมาจากเจดีย์ของพระเจ้าทุษฐาคามณีที่ทรงสร้างเมื่อชนช้างชนะพระยาเอลาพหิมพิ ที่เมืองอนุราชปุระ ดังนั้นวัดนี้จึงน่าจะมีความสำคัญทั้งในแง่ประวัติศาสตร์และด้านสถาปัตยกรรมด้วย¹³

ภาพลายเส้นที่ 4.2.2 แผนผังวัดข้างล้อม

ที่มา: กรมศิลปากร

¹² กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ 1(กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 19

¹³ กรมศิลปากร, การศึกษาวิจัยเรื่อง วัดข้างล้อมในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย จ.สุโขทัย. (กรุงเทพฯ, 2530)

แผนผัง เขตพุทธาวาสวัดข้างล้อมมีคูน้ำ และ กำแพงแก้วล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 98.80 เมตร ยาว 129.65 เมตร จากการขุดค้นทางโบราณคดีสันนิษฐานว่าน่าจะมีคูน้ำโบราณล้อมรอบกำแพงแก้วอีกชั้นหนึ่ง¹⁴ ตัวอาคารในเขตพุทธาวาสวางตัวตามแนวแกนทิศตะวันออกเฉียงใต้โดยมีเจดีย์ข้างล้อมเป็นประธานด้านหน้าองค์พระเจดีย์เป็นวิหารขนาดใหญ่ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวิหารมีวิหารขนาดเล็ก ส่วนด้านตะวันตกของวิหารใหญ่มีเจดีย์ขนาดเล็กอยู่ ด้านหลังเจดีย์ประธานตะวันตกเฉียงใต้มีวิหารและเจดีย์อยู่ด้านหลังวิหาร ส่วนทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเจดีย์มีศาลาอยู่หนึ่งหลัง

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงลังกา ตั้งอยู่ในกำแพงแก้วสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้างยาว 50x50 เมตร ทำด้วยศิลาแลงก่อสูง 1.50 เมตร มีซุ้มประตูทั้งสี่ด้านโดยด้านหน้าและด้านหลังเป็นประตูสำหรับเข้าออกประตูด้านข้างด้านข้างทั้งสองก่อเป็นประตูทับัน เนื้อประตูทำเป็นซุ้มประดับ

องค์เจดีย์ประธานตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ยาวด้านละ 30.60 เมตรทำมีหน้ากระดานสูง 2 ชั้น ชั้นล่างทำเป็นบัวคว่ำมีพื้นที่สำหรับให้ช้างยืน ชั้นถัดมาเป็นฐานหน้ากระดานยกสูงขึ้นไปประมาณ 3 เมตร โดยรอบของฐานมีช้างยืนลอยตัวอยู่ทั้งหมด 39 เชือก โดยมีช้างยืนด้านละ 9 เชือกยกเว้นด้านหน้ามีเพียง 8 เชือก เพราะมีการทำเป็นบันไดทางขึ้นตรงบริเวณมุมของฐานเจดีย์ทั้งสี่มุมมีช้างซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าตัวอื่นวางทแยงมุมออกไป 45 องศาจากแนวของตัวอื่น ช้างที่นี้มีการประดับลวดลายด้วย ระหว่างช้างแต่ละเชือกมีเสาดเหลี่ยมชั้นเป็นระยะตั้งสลับกับตัวช้าง ที่โคนเสาคือฐานและมีบัวคว่ำและบัวอกไก่ ยอดเสาดเรียบ เป็นที่น่าสังเกตว่าเสานี้ น่าจะทำไว้สำหรับทำซุ้มครอบตัวช้าง บริเวณด้านหน้าของช้างทุกเชือกมีเสาศิลาแลงปั้นปูนเป็นรูปกลีบบัวตั้งอยู่บริเวณริมขอบฐาน มีบันไดทางขึ้น ขอบราวบันทำเป็นตัวพญานาคและน่าจะเป็นตัวพญานาคเลื้อยวนรอบเจดีย์ด้วย

ฐานชั้นถัดมาคือฐานประทักษิณเบื้องหลังช้าง โดยลานประทักษิณมีความกว้างสำหรับระยะเดิน 3 เมตร ซึ่งแต่เดิมลานประทักษิณชั้นนี้น่าจะมีหลังคาคลุมเพราะพบเสาศิลาแลง 8 เหลี่ยมจำนวนมากโดยน่าจะเป็นเสารับหลังคาทับเกษตร ฐานของเจดีย์ชั้นถัดมาเป็นฐานสี่เหลี่ยมยาวด้านละ 14.80 เมตร ยกขึ้นและมีการทำซุ้มหน้านางเป็นช่องสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัยด้านละ 5 ซุ้ม ซุ้มกลางใหญ่สุดรวมทั้ง 20 ซุ้ม แผนผังหลังพระพุทธรูปมีการปั้นปูนเป็นรูปตันโพธิ์ทาสีแดงทับ ระหว่างซุ้มมีการตั้งเสาดเพื่อรับหลังคาทับเกษตร

เรือนธาตุองค์พระเจดีย์เป็นองค์ระฆังก่อด้วยอิฐดินเผาฉาบปูน มีบัวปากระฆังปั้นปูนเป็นรูปกลีบบัวรองรับอยู่

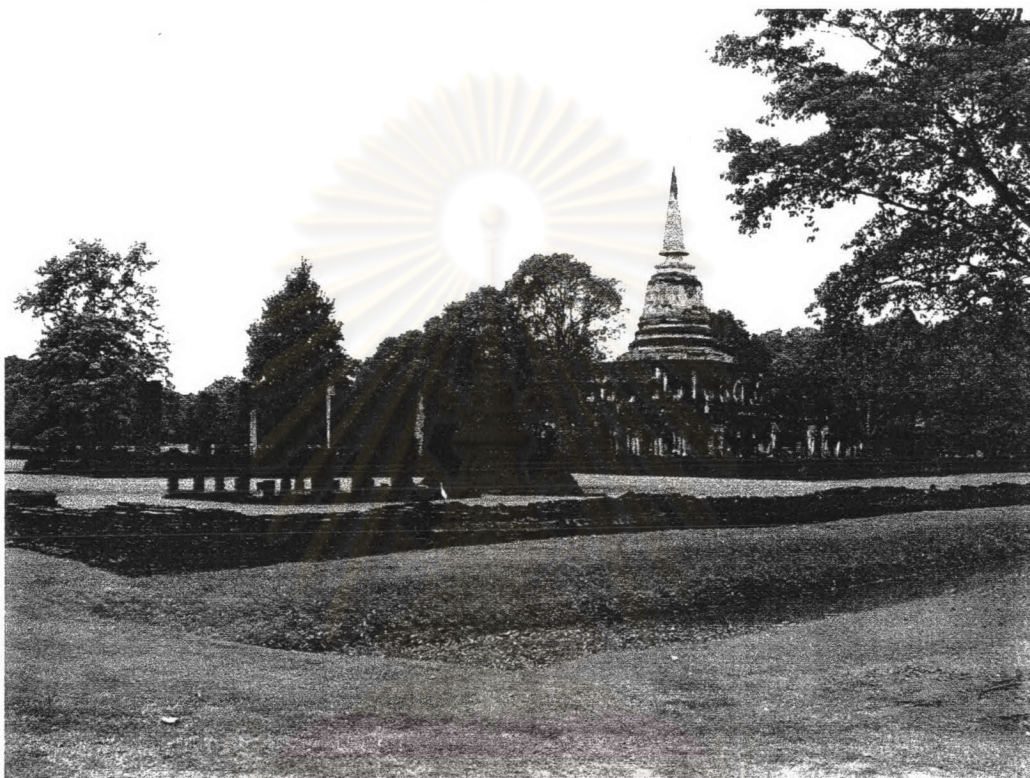
ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุองค์พระเจดีย์ก่อเป็นฐานเขียงแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดชั้นขึ้นมาคือบัวคว่ำวางอยู่บนฐานเขียง ชั้นต่อมาเป็นบัวกลา 3 ชั้นถัดขึ้นมาจึงเป็นส่วนของเรือนธาตุ

ส่วนยอดเหนือส่วนเรือนธาตุเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยม บริเวณหน้ากระดานขององค์บัลลังก์มีบัวลูกแก้วอกไก่ค้ำคอดอยู่ บนบัลลังก์นี้มีแกนกำนปล้องไฉนปักอยู่ไม่มีเสานานประดับแต่มีการปั้นพระพุทธรูปปางลีลาปูนปั้นจำนวน 17 รูป เนื้อชิ้นไม่มีบัวฝาละมีรองรับปล้องไฉนและปลียอด

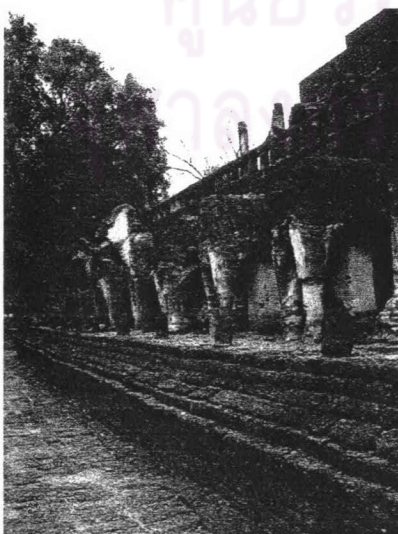
¹⁴ กรมศิลปากร. การศึกษาวิจัยเรื่อง วัดข้างล้อมในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย. (กรุงเทพฯ, 2530)

พระวิหารทางทิศตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์นอกกำแพงแก้วหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่อด้วยศิลาแลงยาว 7 ช่วงเสากว้างประมาณ 14 เมตร ยาว 25 เมตร ฐานอาคารเป็นฐานปัทม์ยกสูง ด้านหน้าเป็นมุขที่ยื่นออกมามีทางเข้าด้านหน้ามีประตูทางเข้ากลางกว้าง 1.05 เมตร เสาภายในเป็นเสาแปดเหลี่ยม ช่วงเสาท้ายสุดของพระวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 3.35 เมตร

นอกจากนี้ในเขตพุทธาวาสยังมีอาคารต่างๆอีกเช่นพระวิหารขนาดเล็กและศาลาแต่ไม่ได้ตั้งอยู่ในแนวแกนขององค์พระเจดีย์ประธาน

รูปที่ 4.2.1 พระเจดีย์ช้างล้อมกลางเมืองศรีสขรินาลัย

รูปที่ 4.2.2 ช้างล้อมบริเวณรอบฐานประทักษิณขององค์พระเจดีย์

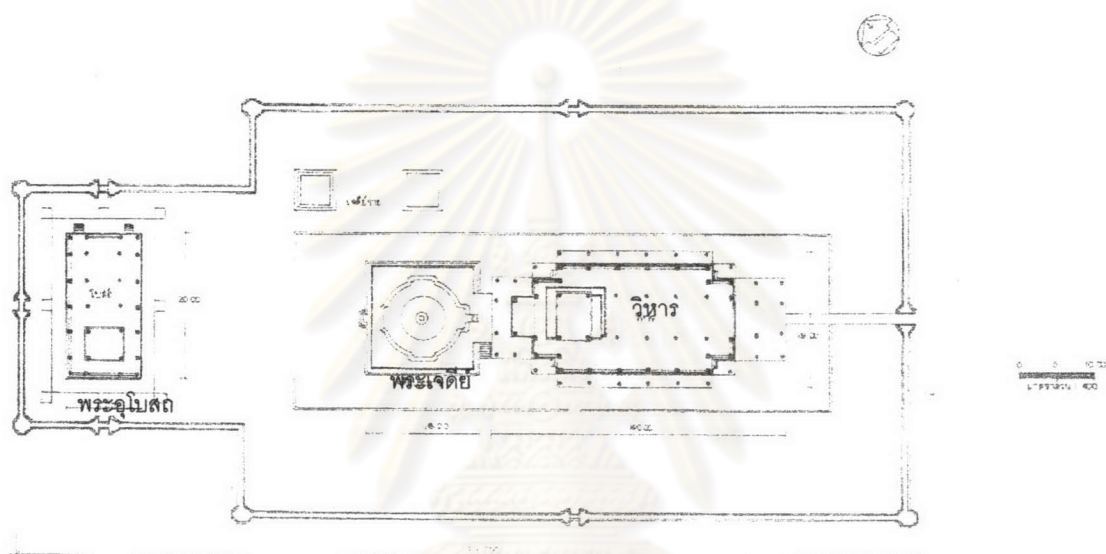
รูปที่ 4.2.3 พระพุทธรูปประดิษฐานในซุ้มพระรอบองค์พระเจดีย์

4.2.2 วัดนางพญา

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ทางด้านหน้าของวัดช้างล้อม โดยอยู่ห่างมาทางทิศตะวันออกประมาณ 500 เมตร

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานในการสร้าง สันนิษฐานว่าน่าจะมีความเก่าแก่ตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2 ลงมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนต้น โดยกำหนดอายุจากรูปแบบสถาปัตยกรรม และลวดลายปูนปั้นที่ผนังพระวิหาร¹⁵

แผนผัง เขตพุทธาวาสมีคูน้ำและกำแพงแก้วทำด้วยศิลาแลงล้อมรอบวัด โดยมีพระเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ช้างล้อม ด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีวิหารขนาดใหญ่ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนทางด้านหลังของพระเจดีย์ประธานมีพระอุโบสถตั้งอยู่วางอยู่ในแนวแกนไปทางทิศเหนือใต้โดยพระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศเหนือ

ภาพลายเส้นที่ 4.2.3 แผนผังวัดนางพญา

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาทำด้วยศิลาแลง องค์พระเจดีย์วางอยู่บนฐานทักษิณสี่เหลี่ยมขนาด 18x18 เมตร มีบันไดทางขึ้น โดยฐานชั้นนี้ทำเป็นฐานปัทม์บริเวณหน้ากระดานมีบัวลูกแก้วอกไก่และมีการประดับช้างทั้งหมด 36 เชือก โดยฐานชั้นนี้ทำเป็นช่องสำหรับยึดตัวช้างยื่นออกมาครั้งตัวแต่ปัจจุบันพังทลายเหลือแต่เท้าช้าง ด้านข้างระหว่างตัวช้างมีเสาประทีปตั้งอยู่

เรือนธาตุองค์พระเจดีย์เป็นองค์ระฆังทรงลังกาทำด้วยอิฐดินเผาอาบปูน มีบัวปากระฆังปั้นปูนเป็นรูปกลีบบัวรองรับอยู่ โดยทางทิศตะวันออกทำเป็นซุ้มจระนำมีทางเข้าภายในมีห้องสำหรับเข้าไปมีแกนกลางขององค์พระเจดีย์รองรับโครงสร้างอยู่ ส่วนบริเวณกึ่งกลางของเรือนธาตุทั้ง 3 ทิศที่เหลือทำเป็นซุ้มพระ

ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุองค์พระเจดีย์ก่อเป็นฐานปัทม์ทรงกลม ถัดชั้นมามีบัวคว่ำวางอยู่บนฐานเขียงชั้นต่อมาเป็นบัวกลา 3 ชั้นถัดขึ้นมาจึงเป็นส่วนของเรือนธาตุ

¹⁵ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานศรีสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมพันธ์ จำกัด, 2535),

ส่วนยอดเหนือส่วนเรือนธาตุเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยม บริเวณหน้ากระดานขององค์บัลลังก์มีบัวลูกแก้ว
อกไก่คาตอยู่ โดยบัลลังก์นี้มีแกนกำนปล้องโชน เหนือขึ้นไปมีบัวฝาละมีรองรับปล้องโชนและปลียอด

พระวิหารทิศตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็น
อาคารก่อด้วยศิลาแลงยาว 11 ช่วงเสากว้างประมาณ 16.40 เมตร ยาว 29 เมตร ฐานของวิหารยกสูงเป็นฐาน
ปัทมวงซ้อนบนฐานเขียง ด้านหน้าและด้านหลังทำเป็นมุขยื่นออกไป เสา मुखหน้าและเสาแนวผนังเป็นเสา
สี่เหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลง ส่วนเสากภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงเป็นเสาแปดเหลี่ยม ผนังภายในเจาะเป็น
ช่องแสงแบบลูกกรมมีการปั้นปูนประดับลวดลายอย่างสวยงาม นอกจากนี้ยังมีการทิ้งหลังคาพาไลทั้งด้านข้างและ
ด้านหน้าของวิหาร ภายในวิหารประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 3.70 เมตร

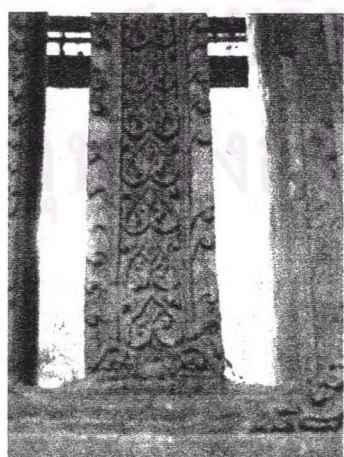
พระอุโบสถ ตั้งอยู่ด้านหลังองค์พระเจดีย์ประธานทางด้านทิศตะวันตก เป็นอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาว
6 เมตร ก่อด้วยศิลาแลงหันหน้าไปทางทิศใต้ พระอุโบสถมีขนาดกว้าง 11.90 เมตร ยาว 20 เมตร ฐานของพระ
อุโบสถยกสูงเป็นฐานปัทมวงซ้อนบนฐานเขียง เสาภายในทำด้วยศิลาแลงเป็นเสากลม ภายในประดิษฐานพระ
ประธานเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิหน้าตักกว้าง 4.80 เมตร **ใบเสมา** เป็นหินชนวนซึ่งมีลักษณะเป็นใบเสมาใน
สมัยสุโขทัยจนถึงอยุธยาตอนต้น

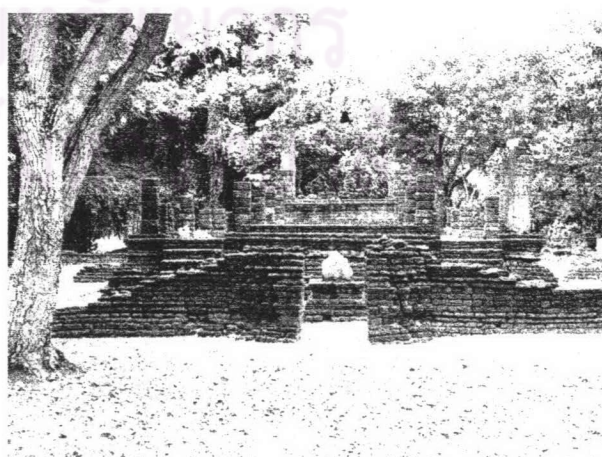
รูปที่ 4.2.4 พระเจดีย์ข้างล้อมวัดนางพญา

รูปที่ 4.4.5 เสาหลังคาพาไลบริเวณทางขึ้นพระวิหาร
ทางด้านทิศตะวันออก

รูปที่ 4.2.6 ลายปูนปั้นผนังด้านข้างของพระวิหาร

รูปที่ 4.2.7 พระอุโบสถทางทิศตะวันตกของวัดนางพญา

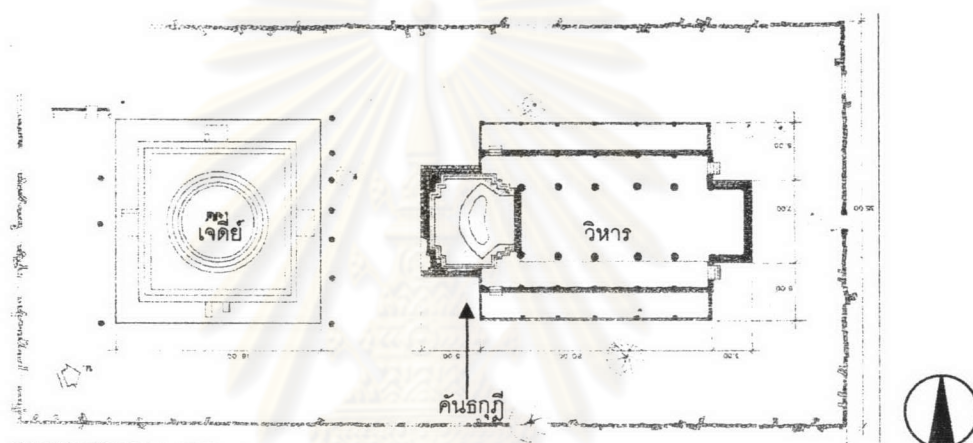
วัดสำคัญทางทิศตะวันตก บริเวณนอกกำแพงเมืองซึ่งถือว่าเป็นวัดอรุณภูมิอยู่ด้วยกัน 3 วัดคือ วัดสระไช้ น้ำ วัดพญาคำ และ วัดสระปทุม ซึ่งวัดเหล่านี้มีวิหารคั่นรกฎีเป็นประธานของวัดซึ่งในการศึกษานั้นจะนำรูปแบบของสถาปัตยกรรมไปใช้ในการสันนิษฐานอาคารคั่นรกฎีของวัดอรุณภูมิ จังหวัดพิษณุโลก

4.2.3 วัดสระไช้ น้ำ

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงออกมาทางทิศตะวันตกของเมืองประมาณ 200 เมตรโดยอยู่ใกล้ภูเขาซึ่งอยู่ทางด้านหลังของเมืองศรีสัชชาลัยซึ่งเป็นส่วนอรุณภูมิ บริเวณโดยรอบเป็นที่นา และ บ้านเรือนชาวบ้าน

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานในการสร้างหรือประวัติความเป็นมา

แผนผัง เขตพุทธาวาสล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วศิลาแลง มีเจดีย์ประธาน และ พระวิหารอยู่ในแนวแกนทิศตะวันออกทิศตะวันตก โดยมีพระเจดีย์ประธานอยู่ทางทิศตะวันตก และมีพระวิหารอยู่ทางด้านหน้าพระเจดีย์ทางทิศตะวันออก

ภาพลายเส้นที่ 4.2.4 แผนผังวัดสระไช้ น้ำ

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ก่ออิฐทรงกลมแบบลังกา องค์พระเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานเขียงสี่เหลี่ยมโดยมีขนาด 17.60x17.60 เมตร มีซุ้มพระอยู่ฐานชั้นนี้ทั้ง 4 ทิศ

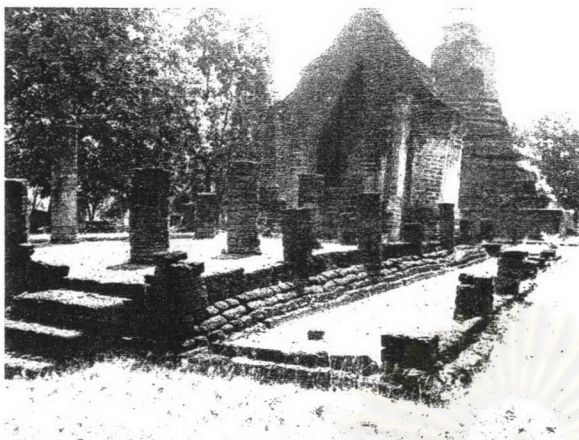
เรือนธาตุองค์พระเจดีย์เป็นองค์ระฆังทรงลังกาก่อด้วยอิฐดินเผาฉาบปูน มีบัวปากระฆังปั้นปูนเป็นรูปกลีบบัวรองรับอยู่

ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุองค์พระเจดีย์ก่อเป็นฐานเขียงแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดขึ้นมาเป็นบัวกลาหรือบัวคว่ำวางอยู่บนฐานเขียง ชั้นต่อมาเป็นบัวกลา 3 ชั้นถัดขึ้นมาจึงเป็นส่วนของเรือนธาตุ

ส่วนยอดเหนือส่วนเรือนธาตุเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมบริเวณหน้ากระดานขององค์บัลลังก์มีบัวลูกแก้วอกไก่คาดอยู่ บนบัลลังก์มีแกนกำนปล้องไฉนปักอยู่ เหนือขึ้นไปมีบัวฝาละมีรองรับปล้องไฉนและปลียอด

คั่นรกฎี ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก โดยมีวิหารก่อด้วยศิลาแลงยาว 8 ช่วงเสากว้างประมาณ 17.80 เมตร ยาว 20.60 เมตร ด้านหน้าเป็นมุข ส่วนทำวิหารก่อด้วยศิลาแลงเป็นอาคารลักษณะคล้ายอาคารคั่นรกฎี เสาของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงเป็นเสากลม ด้านข้างของพระวิหารมี

การทิ้งหลังคาพาไลในแนวเสานอกสุด ส่วนประตูคันทูกว้าง 2.10 เมตร ภายในคันทูปฏิประดิษฐานพระ
ประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 3 เมตร

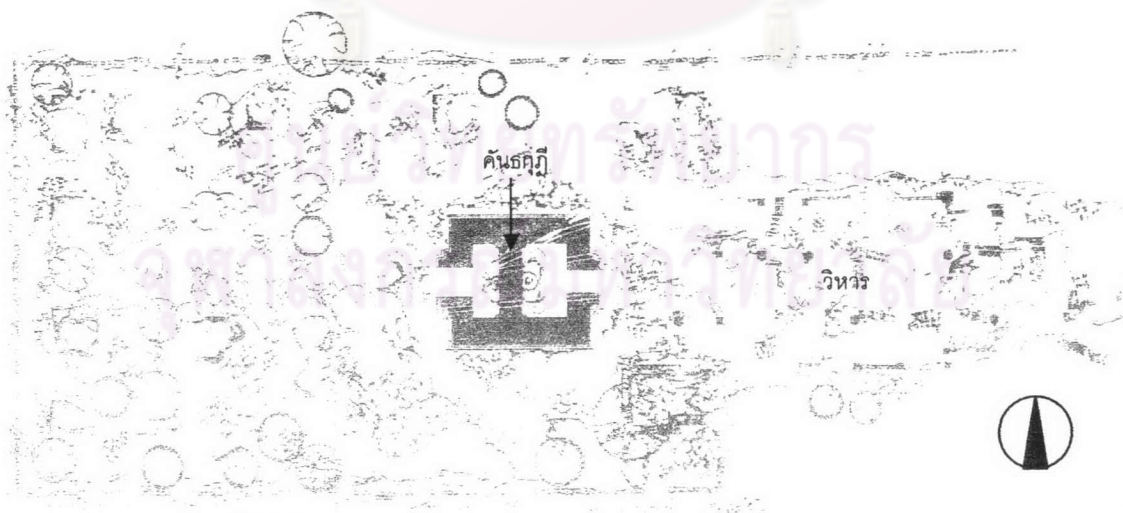
รูปที่ 4.2.8 พระวิหารและอาคารคันทูวัดสระไช้
ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกขององค์พระเจดีย์

4.2.4 วัดพญาดำ

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงออกมาทางทิศตะวันตกของเมือง โดยอยู่ใกล้ภูเขาซึ่งอยู่ทางด้านหลังของ
เมืองศรีสัตนาลัยซึ่งเป็นส่วนอรัญญิก บริเวณโดยรอบเป็นที่นา และ บ้านเรือนชาวบ้าน

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานในการสร้างหรือประวัติความเป็นมา

แผนผัง เขตพุทธาวาสมีกำแพงแก้วศิลาแลงล้อมรอบ โดยอาคารในเขตพุทธาวาสส่วนใหญ่หันหน้าไป
ทางทิศตะวันออก สิ่งที่เป็นประธานของวัดคือคันทูขนาดใหญ่ซึ่งก่อด้วยศิลาแลง ด้านหน้าของคันทูมีพระ
วิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหลังพระวิหารทางขวามือมีคันทูพระอัญจราช ส่วนด้านหลังมีหมู่พระ
เจดีย์รายและวิหารพระนอนอยู่

ภาพลายเส้นที่ 4.2.5 แผนผังวัดพญาดำ

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

คันธกุฎีประธาน ก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูนเป็นคันธกุฎีรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 12.10 เมตร ยาว 14.10 เมตร ตัวคันธกุฎีตั้งอยู่บนฐานเขียงสี่เหลี่ยมถัดขึ้นมาเป็นฐานปัทม์ มีบัวลูกแก้วอกไก่ จากนั้นจึงเป็นผนังของอาคารโดยส่วนบนของผนังทำเป็นฐานปัทม์มีบัวลูกแก้วอกไก่เช่นกัน ส่วนรูปทรงหลังคาซ้อนกันสองชั้น ภายในคันธกุฎีแบ่งเป็นสองคูหาทั้งด้านหน้าและด้านหลังโดยทางเข้าด้านหน้าทำเป็นซุ้มประตูกว้างประมาณ 2.70 เมตร ภายในประดิษฐานพระปางสมาธิหน้าตักกว้าง 4.60 เมตร ส่วนทางเข้าด้านหลังทำเป็นซุ้มประตูกว้างประมาณ 2.70 เมตร ภายในประดิษฐานพระยืนฐานกว้างประมาณ 2.70 เมตร ด้านหน้ามีการต่อมุขออกไป 2 ช่วงเสาซึ่งน่าจะเป็นอาคารเครื่องไม้

พระวิหารทางทิศตะวันออก ตั้งอยู่แนวแกนเดียวกับคันธกุฎีหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่อศิลาแลงยาว 9 ช่วงเสา กว้างประมาณ 14.80 เมตร ยาว 28.80 เมตร ด้านหน้าและด้านหลังเป็นมุขเสมาผนังด้านข้างอาคารเป็นเสาสี่เหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลง ส่วนภายในใช้เสาแปดเหลี่ยม โดยด้านขวามือขององค์พระประธานมีแนวอาสนะสงฆ์อยู่ ผนังด้านข้างมีช่องแสงเป็นลูกทรง โดยมีบันไดทางขึ้นด้านหน้า 2 ข้างของมุข และมีบันไดลงด้านข้าง

คันธกุฎี พระเจดีย์ราย และวิหารพระนอน ตั้งรายล้อมคันธกุฎีประธานโดยส่วนใหญ่เหลือแต่ส่วนฐานซึ่งก่อด้วยศิลาแลงเกือบทั้งหมด

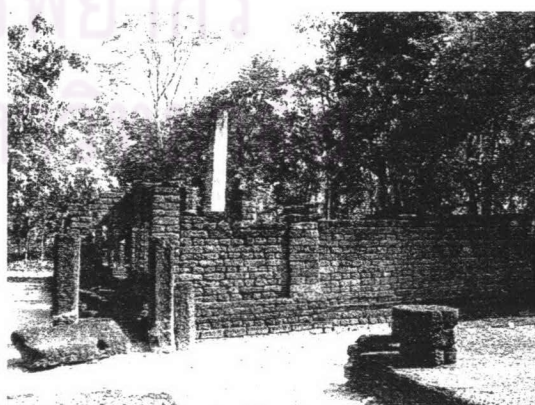
รูปที่ 4.2.9 ภาพด้านทิศตะวันออกของคันธกุฎีประธานวัดพนม
ซึ่งเป็นด้านที่ประดิษฐานพระปางสมาธิ

รูปที่ 4.2.10 ภาพด้านทิศตะวันตกของคันธกุฎีประธานวัดพนม
ซึ่งเป็นด้านที่ประดิษฐานพระยืน

รูปที่ 4.2.11 ภาพภายในวิหารด้านหน้าคันธกุฎีประธาน

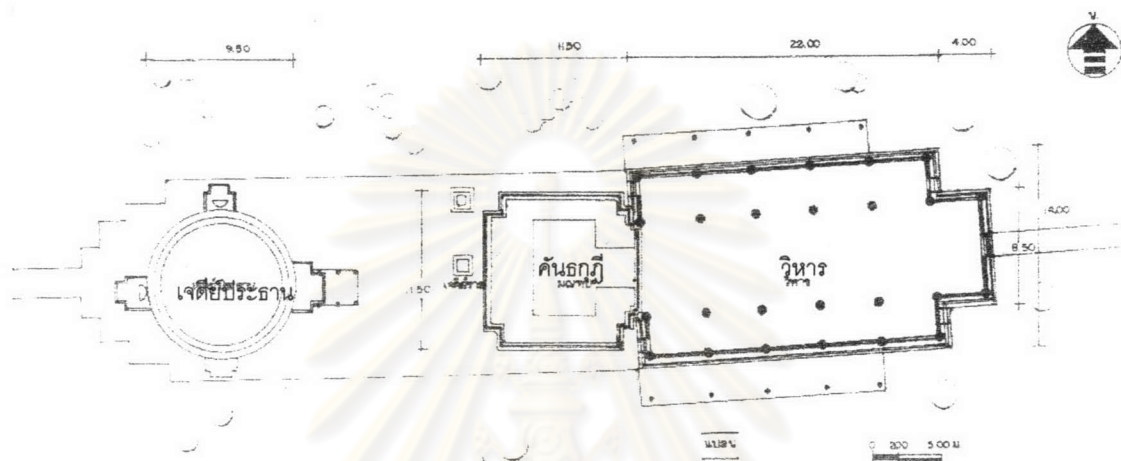
รูปที่ 4.2.12 ภาพด้านหลังพระวิหารซึ่งมีการทิ้งหลังคา
พาไลด้านคลุมประตูวิหาร

4.2.5 วัดสระประทุม

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงออกมาทางทิศตะวันตกของเมืองประมาณ 100 เมตร โดยอยู่ใกล้ภูเขาซึ่งอยู่ทางด้านหลังของเมืองศรีสัชชาลัยซึ่งเป็นส่วน**อรัญญิก** บริเวณโดยรอบเป็นที่นา และ บ้านเรือนชาวบ้าน

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานในการสร้างหรือประวัติความเป็นมา

แผนผัง เขตพุทธาวาสตั้งอยู่บริเวณบนเนินมีคูน้ำล้อม และ กำแพงแก้วศิลาแลง ล้อมรอบ ภายในมีพระเจดีย์เป็นประธานของเขตพุทธาวาส ด้านหน้าองค์พระเจดีย์มีพระวิหารคันธกุฎีอยู่ทางทิศตะวันออก

ภาพลายเส้นที่ 4.2.6 แผนผังวัดสระประทุม
ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ก่อด้วยศิลาแลงทรงกลมแบบลังกา วางฐานเชิงทรงกลมซ้อนกัน 3 ชั้น บริเวณฐานทั้งสี่ด้านมีซุ้มพระอยู่ ด้านบนขององค์พระเจดีย์ได้พังทลายลงหมดแล้ว โดยฐานล่างสุดของเจดีย์มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 9.5 เมตร

คันธกุฎีทางทิศตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนวิหารก่อด้วยศิลาแลงยาว 6 ช่วงเสากว้างประมาณ 12 เมตร ยาว 24 เมตร ด้านหน้าเป็นมุข ส่วนท้ายวิหารก่อด้วยศิลาแลงเป็นอาคารลักษณะคล้ายอาคาร**คันธกุฎี**มีขนาด 11.50x11.50 เมตร ประตูคันธกุฎีกว้าง 1.70 เมตร ภายในประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 5 เมตร เสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงเป็นเสาแปดเหลี่ยม ด้านข้างของพระวิหารมีการทิ้งหลังคาพาไลในแนวเสานอกสุด

รูปที่ 4.2.13 ด้านหน้าของพระวิหารวัดสระประทุม

รูปที่ 4.2. คันธกุฎีวัดสระประทุม

วัดสำคัญด้านทิศตะวันออก มีอยู่ 4 วัด คือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองศรีสัชชาลัย วัดชมชื่น วัดน้อยจำปี และ วัดโคกสิงคาราม ซึ่งวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองศรีสัชชาลัยนั้นน่าจะสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย ตอนต้นและได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยที่อยุธยาเข้ามามีอำนาจเหนืออาณาจักรสุโขทัย ส่วนวัดชมชื่น วัดน้อยจำปี และ วัดโคกสิงคารามนั้นน่าจะเป็นวัดที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชาลิไท

4.2.6 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองศรีสัชชาลัย

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกนอกกำแพงเมืองศรีสัชชาลัยบริเวณช่วงแหลมคูกน้ำแม่น้ำยม โดยด้านหน้าของเขตพุทธาวาสหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

ประวัติความเป็นมา สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17-18 ตั้งแต่สมัยขอมเรืองอำนาจดังเห็นได้จากขุมประติมากรรมซึ่งมีการประดับคล้ายศิลปะแบบขอม¹⁶ หรือโบราณสถานในบริเวณใกล้เคียงเช่น วัดเจ้าจันทร์ เป็นต้น

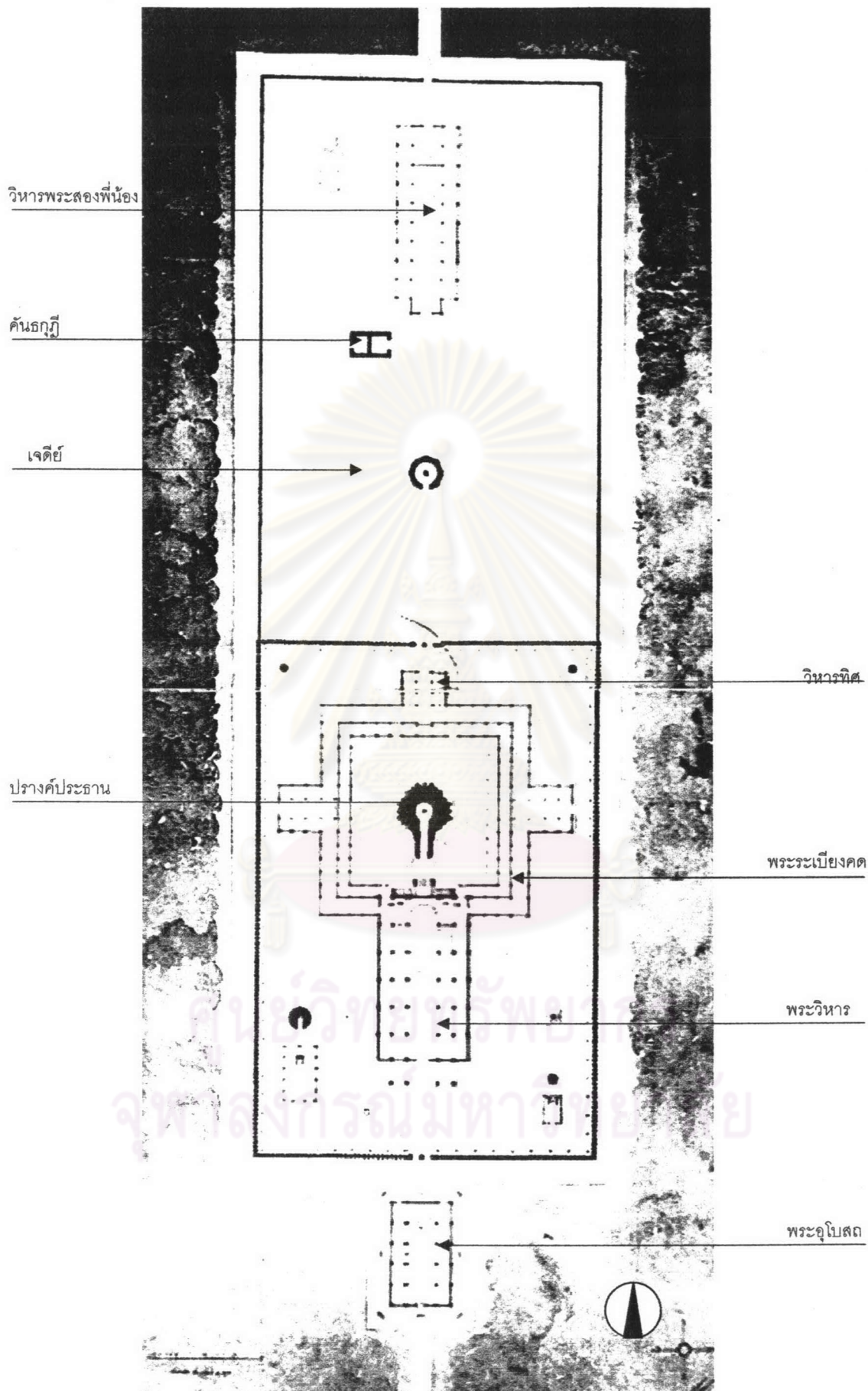
นอกจากนี้ยังมีปรากฏในศิลาจารึกว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้ทรงก่อพระศรีรัตนมหาธาตุใกล้ริมน้ำซึ่งน่าจะเป็นวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองเชลียงนี้ ประกอบกับบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของเมืองเชลียงเก่าดังนั้นวัดแห่งนี้จึงน่าจะเป็นวัดมหาธาตุกลางเมืองเชลียงก่อนที่จะมีการย้ายเมืองไปตั้งบริเวณเมืองศรีสัชชาลัยในสมัยของพ่อขุนรามคำแหง ต่อมาในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทขณะที่ยังทรงดำรงตำแหน่งอุปราชครองเมืองศรีสัชชาลัยนั้นพระองค์น่าจะได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ที่วัดแห่งนี้ด้วยดังเห็นได้จากยอดของพระเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ซึ่งยังมีปรากฏอยู่ภายในองค์พระปรางค์

ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถหลังจากที่พระองค์ได้ชิงเมืองศรีสัชชาลัยคืนจากอาณาจักรล้านนาได้แล้วพระองค์ได้โปรดเกล้าให้สร้างพระปรางค์ครอบพระเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์ และสร้างพระระเบียงคดล้อมรอบองค์พระมหาธาตุเช่นเดียวกับที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลกเพื่อเป็นการประกาศชัยชนะ และ บ่งบอกถึงอำนาจอาณาจักรอยุธยาเหนือเมืองศรีสัชชาลัยแห่งนี้

แผนผัง เขตพุทธาวาสตั้งอยู่บริเวณมีกำแพงแก้วศิลาแลงล้อมรอบแบ่งเขตพุทธาวาสเป็นสองส่วนด้วยกันคือ ส่วนแรกบริเวณพระเจดีย์ประธานเป็นพระปรางค์มีรูปแบบคล้ายกับพระปรางค์ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก โดยฐานชั้นล่างสุดขององค์พระปรางค์มีพระระเบียงคดโอบล้อมถึง 2 ชั้นด้วยกัน ทางด้านหน้าขององค์พระปรางค์ทางด้านทิศตะวันออกมีวิหารขนาดใหญ่หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนทางด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และ ทิศตะวันตกมีวิหารทิศบริเวณกึ่งกลางของพระระเบียงคดทั้ง 3 ด้าน

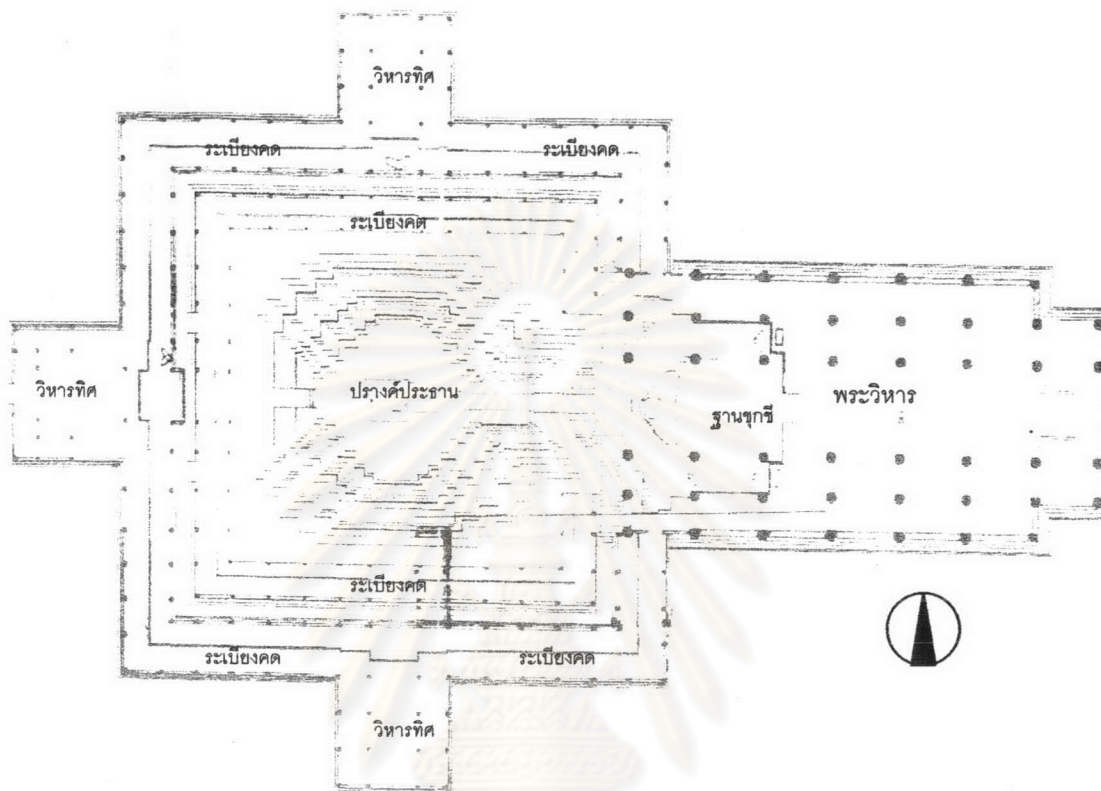
ส่วนที่สองเป็นบริเวณด้านหลังทางทิศตะวันตกขององค์พระปรางค์ มีพระเจดีย์ลังกาฐานแปดเหลี่ยมเป็นประธานของส่วนพุทธาวาสบริเวณนี้ ด้านหลังองค์พระเจดีย์มีอาคารลักษณะคล้ายมณฑปสี่เหลี่ยม และอาคารคั่นธัญญ์ภายในประดิษฐานพระยืน ถัดมาทางทิศตะวันตกเป็นวิหารพระสองพี่น้อง และวิหารขนาดเล็ก และด้านหน้าของเขตพุทธาวาสทั้งหมดนอกกำแพงแก้วมีการสร้างพระอุโบสถอยู่ทางทิศตะวันออกซึ่งน่าจะเป็นโบสถ์ที่สร้างในสมัยอยุธยา แต่ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์จนเปลี่ยนรูปแบบไปหมดแล้ว

¹⁶ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานศรีสัชชาลัย, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมานันท์ จำกัด, 2535), หน้า

ภาพลายเส้นที่ 4.2.7 แผนผังวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองศรีสัชชนาลัย
 ที่มา: Lucien Fournereau, *Le Siam Ancien*
 (Paris: Ernest Leroux, 1908), p. 170.

ในการศึกษาสถาปัตยกรรมจะศึกษาเฉพาะบริเวณเขตพุทธาวาสในส่วนแรกที่มีพระปราสาทและหมู่พระวิหารเนื่องจากเป็นกลุ่มสถาปัตยกรรมที่แสดงให้เห็นรูปแบบสถาปัตยกรรมในแต่ละสมัยเช่นเดียวกับวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก และ วัดอรุณญิกจังหวัดพิษณุโลก

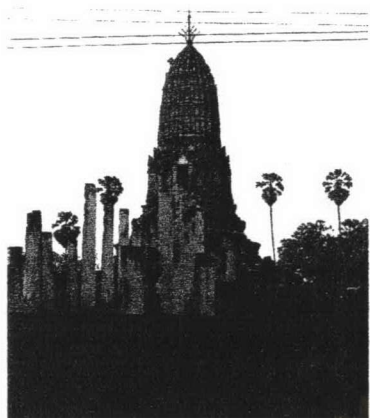

ภาพลายเส้นที่ 4.2.8 แผนผังพระปราสาทและหมู่พระวิหารโดยรอบ
ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

ปราสาทประธาน ก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูน ลักษณะภายนอกเป็นปราสาทแบบอยุธยา ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 30x30 เมตร และมีชั้นฐานลดหลั่นกันขึ้นไป ทางด้านหน้าทิศตะวันออกมีบันไดทางขึ้น บริเวณทั้งสี่ด้านเป็นมีซุ้มพระ โดยทางด้านทิศตะวันออกเป็นทำเป็นซุ้มจระนำ ภายในองค์พระปราสาทมีสถูปขนาดเล็กลักษณะคล้ายรูปดอกบัวตูมเหมือนกับยอดของพระเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งภายในองค์พระปราสาทน่าจะมีภาพจิตรกรรมเขียนสีอยู่แต่ปัจจุบันลบเลือนหมดแล้ว

โดยรอบขององค์พระปราสาทมีพระระเบียงคดล้อมรอบทั้งหมด 2 ชั้น โดยชั้นในสุดมีโครงสร้างหลังคาติดอยู่กับฐานองค์ปราสาทส่วนรอบนอกนั้นเป็นวิหารซึ่งน่าจะเป็นผนังทั้งสี่ทิศทั้งด้านและมีช่องแสงอยู่ตามแนวเสา โดยมีแนวฐานพระพุทธรูปอยู่ด้านรอบใน และมีแนวทางเดินอยู่รอบนอก เชื่อมกับส่วนทำของวิหารทิศต่างๆ

รูปที่ 4.2.15 ปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
เมืองศรีสัตนาคนาน้อย

รูปที่ 4.2.16 พระวิหารทางทิศตะวันออกขององค์พระปรางค์

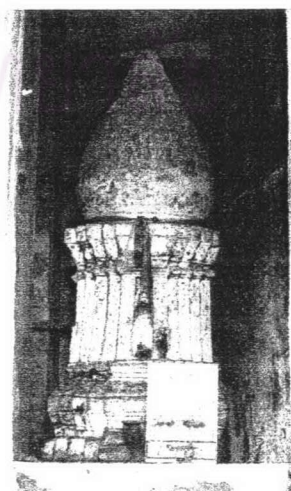
พระวิหารทางทิศตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์ปรางค์ประธาน เป็นวิหารก่อด้วยศิลา

แลงยาว 9 ช่วงเสา อาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 19.20 เมตร ยาว 25.20 เมตร ด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีมุขยื่นออกมา ฐานโดยรอบอาคารเป็นยกฐานไม่สูงมากเป็นฐานปัทม์ เสาในแนวผนังเป็นเสาสี่เหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลง ผนังมีการเจาะช่องแสงแบบซี่ลูกกรง เสาภายในพระวิหารและมุขด้านหน้าเป็นเสาแปดเหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูน ด้านหน้าทางเข้าทางทิศตะวันออกทำเป็นซุ้มประตูกว้าง 1.90 เมตร ส่วนด้านท้ายของวิหารเชื่อมต่อกับพระระเบียงคด ภายในประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้าง 6 เมตร นอกจากนี้เบื้องขวาของพระประธานมีอาสนะสงฆ์ยาวตลอดแนวพระวิหาร บริเวณด้านข้างขององค์พระประธานมีพระพุทธรูปปางต่างๆ โดยเฉพาะพระพุทธรูปปางลีลาทางเบื้องขวาซึ่งถือว่ามีพุทธลักษณะงดงามมาก

พระวิหารทิศ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตกขององค์ปรางค์ประธาน เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลงขนาดยาว 4 ช่วงเสา โดยช่วงท้ายของวิหารเชื่อมต่อกับพระระเบียงคด พระประธานเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ พระวิหารทิศเหนือและทิศใต้ไม่มีทางออกด้านหน้า มีแต่วิหารทิศตะวันตกซึ่งมีประตูทางออกหนึ่งบาน เสาผนังของพระวิหารเป็นเสาสี่เหลี่ยมบริเวณผนังมีการเจาะช่องแสงเป็นซี่ลูกกรง ส่วนเสาภายในเป็นเสาแปดเหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลง ซึ่งลักษณะการวางผังนี้มีลักษณะคล้ายการต่อพระวิหารทิศและพระระเบียงคดที่วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย และ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก

รูปที่ 4.2.17 พระระเบียงคดรอบองค์ปรางค์ประธาน

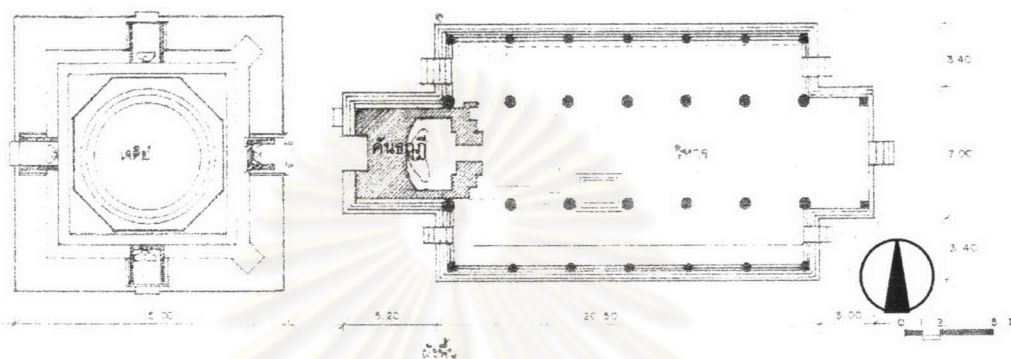
รูปที่ 4.2.18 สถูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในองค์พระปรางค์

4.2.7 วัดชมชื่น

ที่ตั้ง ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองศรีสัชนาลัย โดยตั้งอยู่ห่างจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองศรีสัชนาลัยมาทางทิศตะวันตกประมาณ 400 เมตร

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานในการสร้างหรือประวัติความเป็นมา

แผนผัง เขตพุทธาวาสตั้งอยู่บริเวณมีกำแพงแก้วศิลาแลงล้อมรอบ พระเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงลังกามีชุ่มพระอยู่โดยรอบพระเจดีย์ประธานทั้งสี่ทิศ ด้านหน้าองค์พระเจดีย์มีพระวิหารคันธกุฎีอยู่ทางทิศตะวันออก โดยตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

ภาพลายเส้นที่ 4.2.9 แผนผังวัดชมชื่น

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

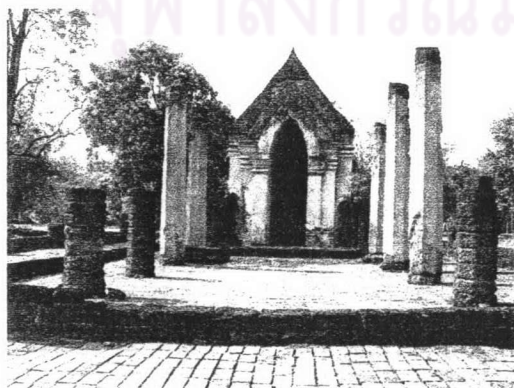
พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ก่อศิลาแลงทรงลังกา องค์พระเจดีย์วางอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น โดยฐานชั้นล่างมีขนาด 14.80x14.80 เมตร มีชุ่มพระอยู่ที่ฐานชั้นนี้ทั้ง 4 ทิศ

เรือนธาตุองค์พระเจดีย์เป็นองค์ระฆังทรงลังกาก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูน มีบัวปากกระสังบัวรองรับอยู่

ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุองค์พระเจดีย์ก่อเป็นฐานเขียงแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดชั้นขึ้นมาเป็นบัวกลมหหรือบัวคว่ำวางอยู่บนฐานเขียง ชั้นต่อมาเป็นบัวกลมา 3 ชั้นถัดขึ้นมาจึงเป็นส่วนของเรือนธาตุ

ส่วนยอดเหนือส่วนเรือนธาตุปัจจุบันได้พังทลายหมดแล้ว

คันธกุฎีทางทิศตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่อด้วยศิลาแลงยาว 7 ช่วงเสากว้างประมาณ 13.50 เมตร ยาว 24 เมตร มีมุขยื่นด้านหน้าพระวิหาร ฐานโดยรอบอาคารยกฐานไม่สูงทำเป็นฐานปัทม์บัวคว่ำ ส่วนท้าววิหารก่อด้วยศิลาแลงเป็นอาคารลักษณะคล้ายอาคารคันธกุฎีมีขนาด 6 x 6 เมตร ประตูทางเข้ากว้าง 1.60 เมตร ภายในประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 3.70 เมตร เสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงเป็นเสาแปดเหลี่ยม

รูปที่ 4.2.19 ด้านหน้าวิหารวัดชมชื่น ซึ่งมีคันธกุฎีอยู่ด้านท้าววิหาร

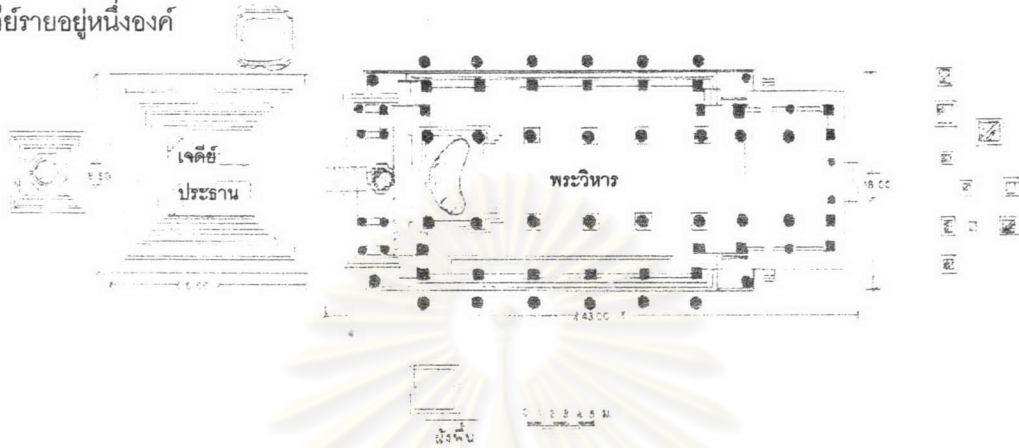
รูปที่ 4.2.20 พระเจดีย์ประธานวัดชมชื่นที่ฐานมีชุ่มพระอยู่ทั้งสี่ทิศ

4.2.8 วัดน้อยจำปี

ที่ตั้ง ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันออกโดยตั้งอยู่ใกล้กับวัดชมชื่น และ วัดเจ้าจันทร์

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้าง หรือ ประวัติความเป็นมา

แผนผัง เขตพุทธาวาสมีพระเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยมเป็นประธานของวัด ทางด้านหน้าองค์พระเจดีย์ทางทิศตะวันออกมีวิหารขนาดใหญ่ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหลังพระเจดีย์ประธานทางทิศตะวันตกมีพระเจดีย์รายอยู่หนึ่งองค์

ภาพลายเส้นที่ 4.2.10 แผนผังวัดน้อยจำปี

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

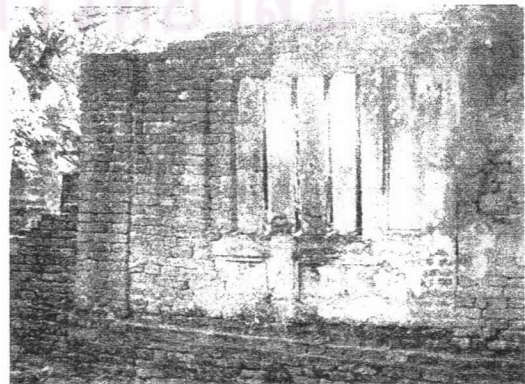
พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยมขนาด 16.50x16.50 เมตร ปัจจุบันส่วนบนได้พังทลายหมดแล้ว

พระวิหารทิศตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่อด้วยศิลาแลงยาว 10 ช่วงเสา กว้างประมาณ 16 เมตร ยาว 24.10 เมตร ฐานของวิหารยกสูงเป็นฐานบัวทึบวางซ้อนบนฐานเขียง ด้านหน้าเป็นมุขยื่นออกไป มีประตูทางเข้าจากทางด้านหน้า 3 ทางโดยประตูบานกลางกว้าง 1.90 เมตร ส่วนท้ายวิหาร 3 ช่วงเสาจากท้ายของพระวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 4.5 เมตร เสาภายในเป็นเสาแปดเหลี่ยม แนวผนังมีเสาสี่เหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลงบริเวณผนังมีการเจาะช่องแสงและมีการปั้นปูนเป็นลักษณะคล้ายลายลูกฟักของฝาประกน และมีการทิ้งหลังคาพาไลบริเวณกันสาดกันผนัง และ ประตูทางเข้าของด้านข้างด้วย ภายในพระวิหารพบร่องรอยการปลูกกระเบื้องเคลือบด้วย

เจดีย์ราย ก่อด้วยศิลาแลง ฐานของเจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 6.20x6.20 เมตร ลักษณะคล้ายพระเจดีย์ประธาน

รูปที่ 4.2.21 ด้านหน้าของพระวิหารวัดน้อยจำปี

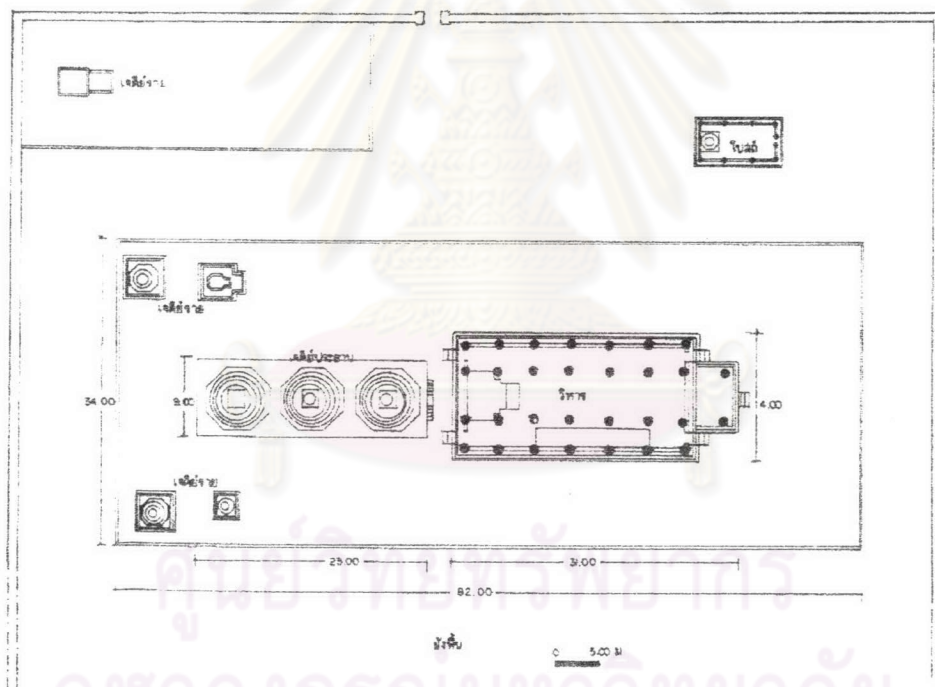
รูปที่ 4.2.22 ผนังด้านข้างของพระวิหารวัดน้อยจำปี

4.2.9 วัดโคกสิงคาราม

ที่ตั้ง ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองศรีสัตนาแลยทางทิศตะวันออกเฉียงนอกประมาณ 1 กิโลเมตร

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยใด แต่มีชื่อวัดโคกสิงคารามปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารเหนือความว่า “เมื่อพระยาร่วงจะลอบคักราชพระพุทธเจ้า จึงให้นิมนต์พระอชิตเถระ และ พระอุปคุตเถระ และ พระมหาเถรโดยลายคือพราหมณ์เป็นเชื้อมาแต่พระรามเทพ และ พระอรหันต์เจ้าทั้ง 500 พระองค์ ทั้งพระพุทธโฆษาจารย์วัดรังแร้ง และ ชุมนุญพระสงฆ์เจ้าทั้งหลาย ณ วัดโคกสิงคาราม กลางเมืองศรีสัตนาแลย”¹⁷ ซึ่งพระยาร่วงที่ลอบคักราชนี้น่าจะเป็นพระมหากษัตริย์ราชลัทธิไทในสมัยของพระองค์เป็นช่วงของการครอบงำของพุทธศตวรรษพหุคติ ดังนั้นวัดโคกสิงคารามแห่งนี้จึงน่าจะเป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยของพระมหากษัตริย์ราชลัทธิไท

แผนผัง เขตพุทธาวาสมีและกำแพงแก้วศิลาแลงล้อมรอบวัด โดยมีพระเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงลังกา 3 องค์วางอยู่บนฐานไพทีเดียวกัน ด้านหน้าทางทิศตะวันออกเฉียงนอกมีวิหารขนาดใหญ่ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงนอก ด้านหลังพระเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายอยู่ทางด้านทิศตะวันตก ทางทิศใต้มีอาคารลักษณะคล้ายวิหารขนาดเล็กอยู่

ภาพลายเส้นที่ 4.2.11 แผนผังวัดโคกสิงคาราม

ที่มา: กรมศิลปากร

¹⁷ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1, (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2506), หน้า 10

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ก่อศิลาแลงทรงกลมแบบลังกา หรือ ทรงระฆัง 3 องค์ ตั้งอยู่บนฐานเขียงสี่เหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้นมีบันไดทางขึ้น โดยฐานเขียงชั้นล่างมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 9 เมตร ยาวประมาณ 25.60 เมตร

เรือนธาตุองค์พระเจดีย์ทั้ง 3 องค์ มีลักษณะคล้ายกันคือเรือนธาตุเป็นองค์ระฆังทรงกลม มีบัวปากระฆังรองรับองค์ระฆัง

ฐานที่รองรับเรือนธาตุเขียงแปดเหลี่ยมรองรับ ชั้นถัดไปเป็นฐานเขียงทรงกลมซ้อนกัน 2 ชั้น เหนือขึ้นไปมีชั้นฐานปัทมมีบัวคว่ำอีกหนึ่งชั้นแล้วจึงขึ้นเป็นชั้นบัวกลีบ 3 รองรับเรือนธาตุ

ส่วนยอดขององค์พระเจดีย์เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์ฐานปัทมมีบัวลูกแก้วอกไก่สองชั้นระหว่างฐานหน้ากระดานของบัลลังก์ บนบัลลังก์มีแกนกำนปล้องโหนดปักอยู่ เหนือขึ้นไปมีบัวฝาละม็องรองรับปล้องโหนดและปลียอด

พระวิหารทิศตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่อด้วยศิลาแลงยาว 7 ช่วงเสากว้างประมาณ 16 เมตร ยาว 31 เมตร ฐานของวิหารยกสูงเป็นฐานบัวคว่ำวางซ้อนบนฐานเขียง ด้านหน้าเป็นมุขยื่นออกไป เสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงเป็นเสาแปดเหลี่ยม ส่วนแนวเสาบริเวณผนังเป็นเสาสี่เหลี่ยม ผนังด้านข้างและด้านหน้าเจาะเป็นช่องแสงคล้ายซี่ลูกกรงมีการปั้นปูนเป็นลักษณะคล้ายลูกฝักของฝ้ายปะกน ภายในวิหารประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 5.5 เมตร

เจดีย์ราย และพระวิหารขนาดเล็ก ตั้งอยู่รอบพระเจดีย์ประธาน ทางด้านทิศตะวันตกทางซ้ายและขวาปัจจุบันเหลือแค่ส่วนฐาน ส่วนทางด้านทิศใต้ออกมานอกแนวกำแพงแก้วพบวิหารขนาดเล็กภายในประดิษฐานพระเจดีย์ทรงลังกาภายในมีซุ้มพระอยู่ด้านใน

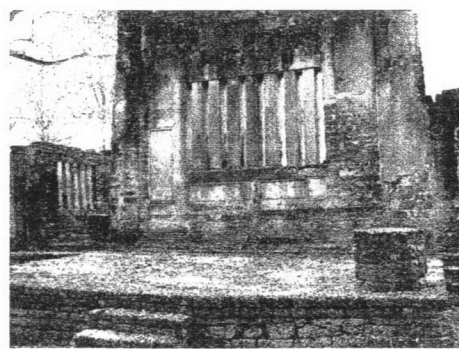
รูปที่ 4.2.23 พระเจดีย์ประธานสามองค์วัดโคกสิงคาราม

รูปที่ 4.2.24 ภายในวิหารทิศตะวันออกวัดโคกสิงคาราม

รูปที่ 4.2.25 บริเวณเขตพุทธาวาสวัดโคกสิงคาราม

รูปที่ 4.2.26 ผนังด้านหน้าทิศตะวันออกของพระวิหาร

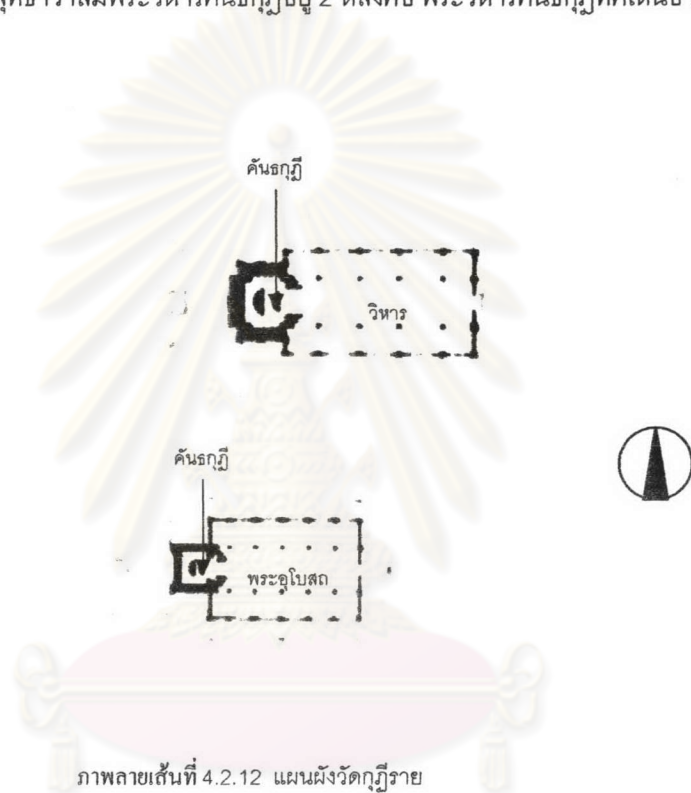
วัดสำคัญด้านทิศเหนือ มีอยู่วัดกุฎีรายตั้งอยู่บริเวณประตูทางออกของเมืองซึ่งที่วัดแห่งนี้มีพระวิหารคันธกุฎี และ พระอุโบสถ ซึ่งมีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สามารถนำไปเปรียบเทียบรูปแบบเพื่อนำไปสันนิษฐานอาคารคันธกุฎีวัดอรุณนิคม จังหวัดพิษณุโลก

4.2.10 วัดวัดกุฎีราย

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ภายนอกกำแพงออกมาทางทิศเหนือของเมืองประมาณ 50 เมตร โดยทางทิศใต้ของวัดเป็นแม่น้ำยมอาคารในเขตพุทธาวาสต่างหันหน้าไปทางทิศเหนือ

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานในการสร้างหรือประวัติความเป็นมา

แผนผัง ในเขตพุทธาวาสมีพระวิหารคันธกุฎีอยู่ 2 หลังคือ พระวิหารคันธกุฎีทิศเหนือ และ พระอุโบสถทางด้านทิศใต้

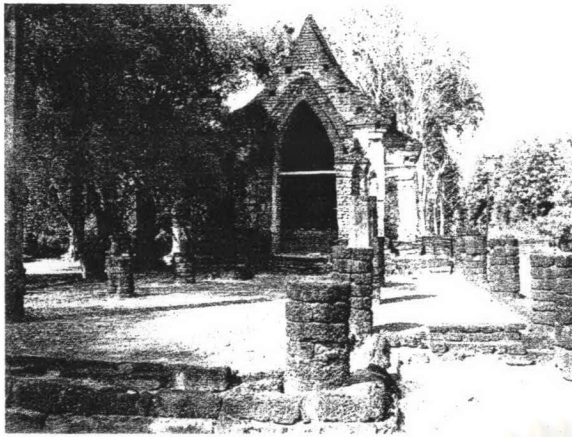
ภาพลายเส้นที่ 4.2.12 แผนผังวัดกุฎีราย

ที่มา: Lucien Fournereau, *Le Siam Ancien*
(Paris: Ernest Leroux, 1908), p. 188.

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

คันธกุฎีทิศเหนือ เป็นวิหารก่อด้วยศิลาแลงยาว 5 ช่วงเสา ส่วนทำวิหารก่อด้วยศิลาแลงเป็นอาคารลักษณะคล้ายอาคารคันธกุฎีมีขนาด 11.50x11.50 เมตร ประตูคันธกุฎีกว้าง 2.70 เมตร ภายในคันธกุฎีประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 4.3 เมตร เสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงเป็นเสาแปดเหลี่ยม

พระอุโบสถทิศใต้ เป็นอาคารก่อด้วยศิลาแลงยาว 6 ช่วงเสา ด้านหน้าเป็นมุข ส่วนทำวิหารก่อด้วยศิลาแลงเป็นอาคารลักษณะคล้ายอาคารคันธกุฎีมีขนาด 7.50x7.50 เมตร ประตูคันธกุฎีกว้าง 1.80 เมตร ภายในคันธกุฎีประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 4 เมตร เสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงเป็นเสาแปดเหลี่ยม

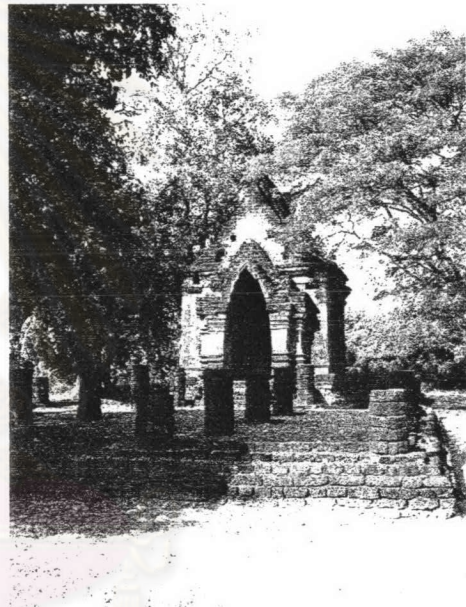
รูปที่ 4.2.27 คันธกฐีและพระวิหารด้านทิศเหนือของวัดกุฎีราย

รูปที่ 4.2.28 พระอุโบสถทางด้านทิศใต้

รูปที่ 4.2.29 คันธกฐีของวิหารทิศเหนือ

รูปที่ 4.2.30 คันธกฐีของพระอุโบสถ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

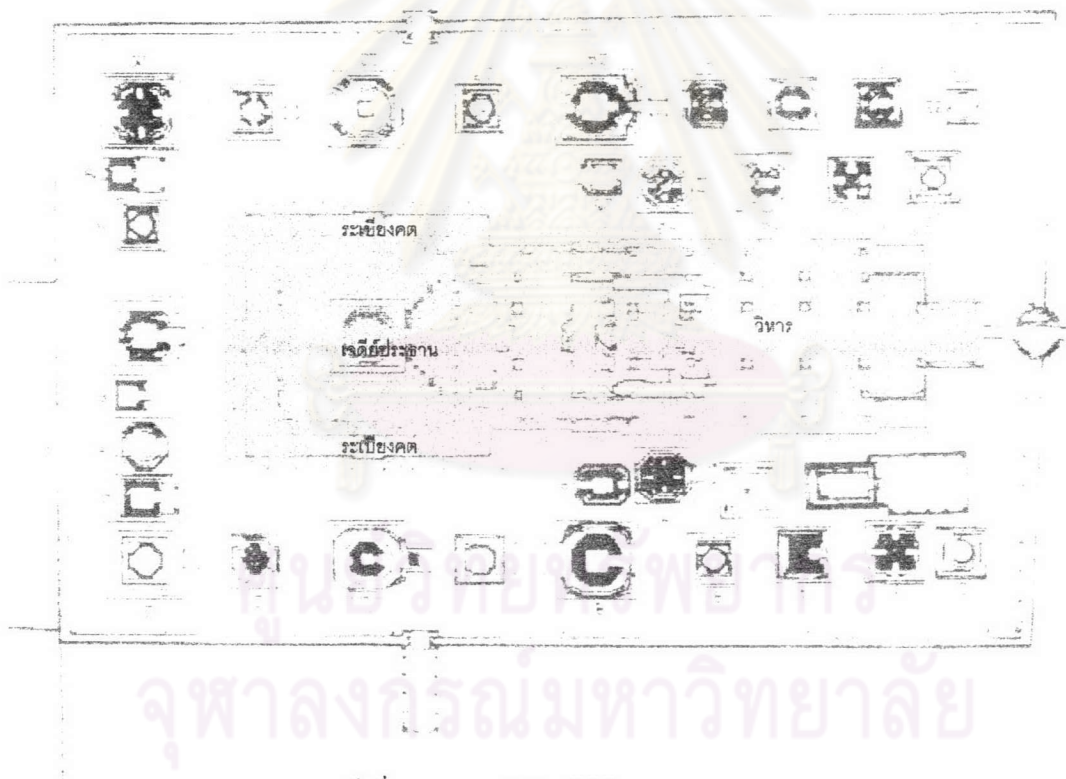
วัดสำคัญในเมืองศรีสัชชนาลัย มีอยู่ 2 วัดคือ วัดเจดีย์เจ็ดแถว และ วัดสวนแก้วอุทยานน้อย ซึ่งทั้งสองวัดนี้ น่าจะสร้างขึ้นในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท

4.2.11 วัดเจดีย์เจ็ดแถว

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ทางด้านหน้าของวัดช้างล้อม โดยอยู่ห่างมาทางทิศตะวันออกประมาณ 20 เมตร

ประวัติความเป็นมา สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทประมาณ ปี พ.ศ. 1866 ขณะที่ยังทรงเป็นอุปราช¹⁸ และ คงจะสร้างต่อจนแล้วเสร็จในสมัยที่พระองค์ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ของเมืองสุโขทัยแล้ว

แผนผัง เขตพุทธาวาสมีคูน้ำและกำแพงแก้วคิลาแลงล้อมรอบวัด โดยมีพระเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีวิหารขนาดใหญ่ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก โดยรอบพระเจดีย์ประธาน และ พระวิหาร มีเจดีย์รายรูปทรงต่างๆ ซึ่งน่าจะเป็นการสร้างสำหรับประดิษฐานพระอัฐิของราชวงศ์สุโขทัย¹⁹

ภาพลายเส้นที่ 4.2.13 แผนผังวัดเจดีย์เจ็ดแถว

ที่มา: กรมศิลปากร

¹⁸ กรมศิลปากร, *จารึกสมัยสุโขทัย*, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 64-65

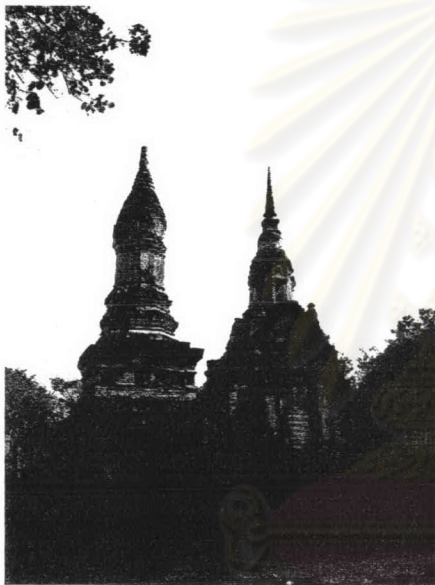
¹⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง*, พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2526),

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

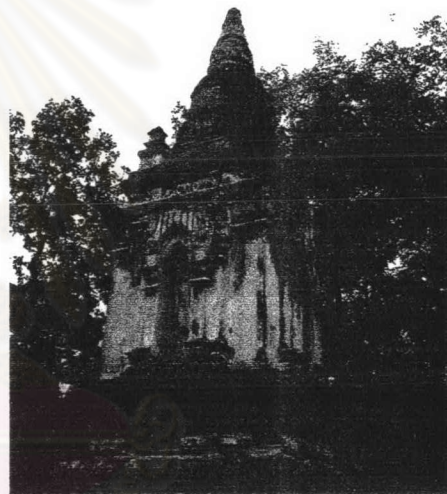
พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ก่อด้วยศิลาแลง มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาด 18x18 เมตร

พระวิหารทิศตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่อด้วยศิลาแลงยาว 8 ช่วงเสากว้างประมาณ 26 เมตร ยาว 38.80 เมตร ฐานของวิหารยกสูงเป็นฐานปัทม์วางซ้อนบนฐานเขียง ด้านหน้าเป็นมุขยื่นออกไป ส่วนท้ายวิหาร 2 ช่วงเสาสุดท้ายน่าจะเป็นส่วนที่ต่อเติมในภายหลัง เสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงเป็นเสาแปดเหลี่ยม ภายในวิหารประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 4.5 เมตร

เจดีย์ราย ตั้งอยู่รอบพระเจดีย์ประธาน และ พระวิหาร มีอยู่ทั้งหมด 33 องค์เป็นรูปทรงเจดีย์แบบต่างๆ ซึ่งมีเจดีย์รายองค์หนึ่งสร้างเป็นพระเจดีย์ช้างล้อมอยู่ทางทิศตะวันตกขององค์พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงกลมตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมก่อเป็นซุ้มมีช้างล้อมรอบส่วนด้านบนขององค์เจดีย์ได้พังทลายลงหมดแล้ว

รูปที่ 4.2.31 พระเจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ็ดแถว

รูปที่ 4.2.32 พระเจดีย์รายวัดเจดีย์เจ็ดแถว

รูปที่ 4.2.33 พระวิหารทางด้านทิศตะวันออก
ของพระเจดีย์ประธาน

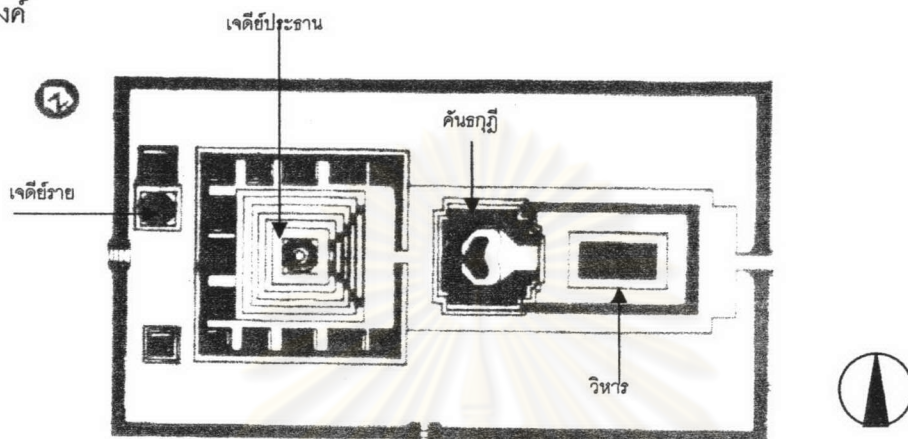
รูปที่ 4.2.34 เจดีย์รายทางด้านทิศตะวันออกของ
พระเจดีย์ประธานมีฐานเป็นเจดีย์ช้างล้อม

4.2.12 วัดสวนแก้วอุทยานน้อย

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ทางด้านซ้ายมือของวัดช้างล้อมห่างมาทางทิศตะวันออกประมาณ 200 เมตร

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานในการสร้างหรือประวัติความเป็นมา

แผนผัง เขตพุทธาวาสตั้งอยู่บริเวณมีกำแพงแก้วศิลาแลงล้อมรอบ พระเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์โดยมีเจดีย์รายอยู่โดยรอบพระเจดีย์ประธานมีกำแพงแก้วล้อมรอบ ด้านหน้าองค์พระเจดีย์มีพระวิหารคั่นธกฐิอยู่ทางทิศตะวันออก ทางด้านหลังพระเจดีย์ประธานนอกกำแพงแก้วทางทิศตะวันตกมีพระเจดีย์รายอีกสององค์

ภาพลายเส้นที่ 4.2.14 แผนผังวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

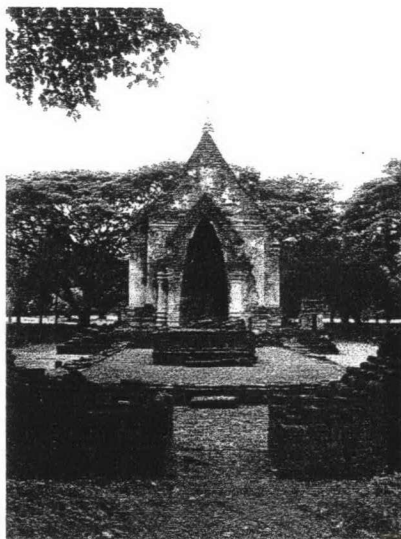
ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ก่อด้วยศิลาแลง มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาด 11x11 เมตร ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วกว้างประมาณ 18 เมตร ยาว 19 เมตร ภายในกำแพงแก้วมีฐานเจดีย์รายจำนวน 13 องค์

คั่นธกฐิทางทิศตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นวิหารก่อด้วยศิลาแลงยาว 6 ช่วงเสากว้างประมาณ 10.50 เมตร ยาว 14.50 เมตร ส่วนทำวิหารก่อด้วยศิลาแลงเป็นอาคารลักษณะคล้ายอาคารคั่นธกฐิมีขนาด 11.50x11.50 เมตร ประตูคั่นธกฐิกว้าง 2.10 เมตร ภายในประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 4.20 เมตร เสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงเป็นเสาแปดเหลี่ยม ด้านข้างของพระวิหารมีการทิ้งหลังคาพาไลในแนวเสานอกสุด

เจดีย์ราย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระเจดีย์ประธานมีสององค์ พระเจดีย์ด้านทิศเหนือเป็นเจดีย์ทรงลังกาก่อด้วยศิลาแลงวางอยู่บนฐานปัทม์ทรงกลม ส่วนเจดีย์ทิศใต้เป็นทรงปราสาทมีลักษณะคล้ายองค์พระปรางค์ก่อด้วยศิลาแลง

รูปที่ 4.2.35 ด้านหน้าพระวิหารวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

รูปที่ 4.2.36 คันธกุฎีวัดสวนแก้วอุทยานน้อย

4.3 วัดอรุณฤๅกและวัดที่เกี่ยวข้องในเมืองกำแพงเพชร

สภาพที่ตั้งเมืองกำแพงเพชรตั้งอยู่บริเวณที่ราบริมสองฝั่งแม่น้ำปิง ซึ่งเป็นแม่น้ำที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับอาณาจักรทางด้านเหนือคืออาณาจักรล้านนา และ ทางด้านใต้คืออาณาจักรอยุธยา จากหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นถึงสภาพความเป็นเมืองเริ่มต้นโดยเริ่มต้นจากเมืองนครชุมที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของฝั่งแม่น้ำปิง ในขณะที่เดียวกันก็มีร่องรอยความเจริญของเมืองทางทิศเหนือฝั่งแม่น้ำซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นเมืองกำแพงเพชรนั่นเอง²⁰ ดังนั้นเมืองทั้งสองฝั่งจึงน่าจะเจริญขึ้นมาคล้ายกับเมืองเอกแตกเช่นเดียวกับเมืองพิษณุโลก

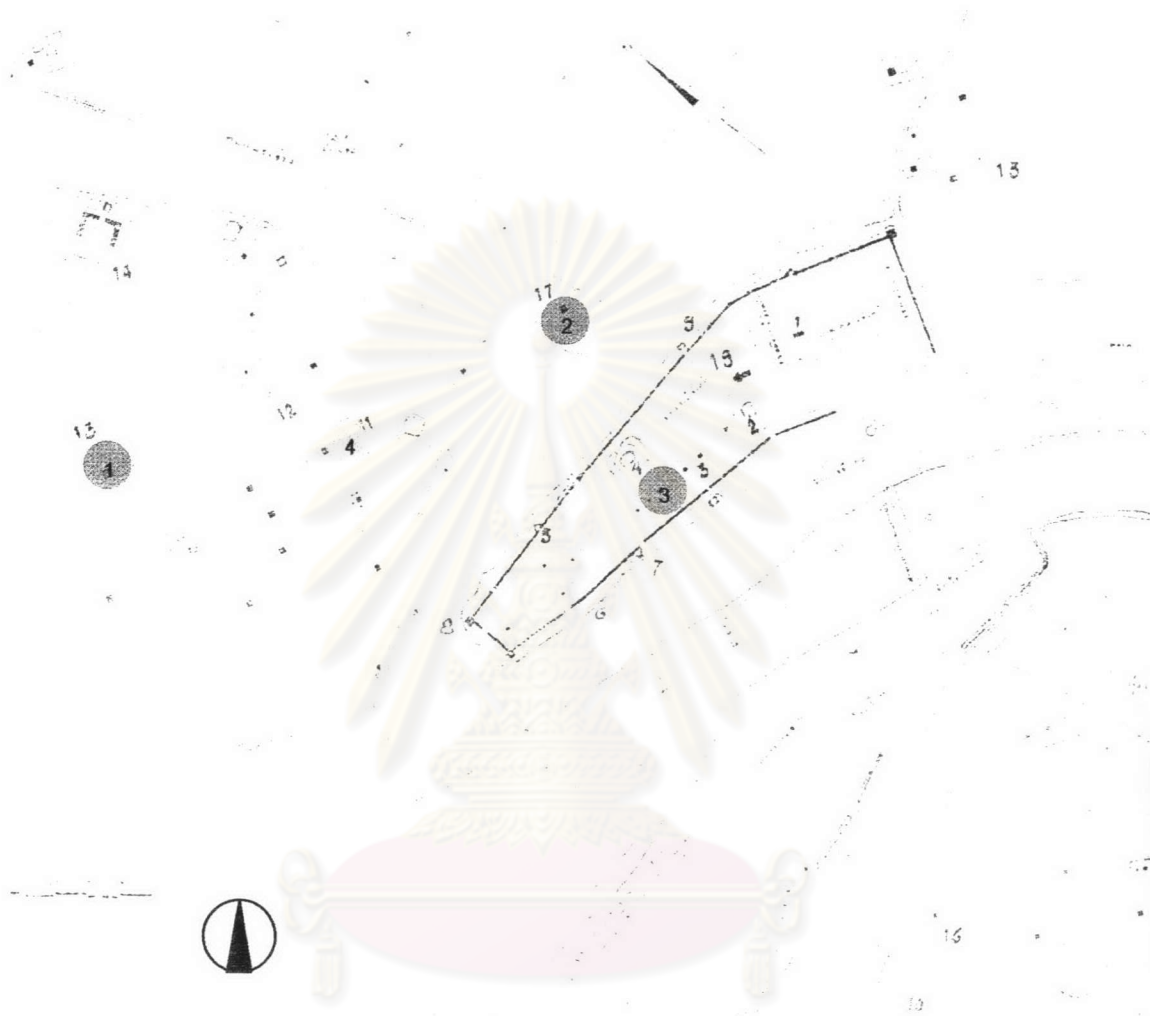
เมืองนครชุมที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 3 ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท หรือ จารึกนครชุมนั้นกล่าวว่าเมืองนครชุมเป็นเมืองลูกหลวงของสุโขทัย และเป็นเมืองหน้าด่านทางด้านตะวันตก โดยมีการสร้างพระมหาธาตุขึ้น²¹ (ซึ่งแต่เดิมพระมหาธาตุนครชุมเป็นรูปแบบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์เช่นเดียวกับที่วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย แต่ภายหลังได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์เป็นรูปแบบเจดีย์แบบพม่า) ภายในเมืองนครชุมแม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานสภาพความเป็นเมืองมากนัก แต่ก็พบโบราณสถานเป็นวัดต่างๆกระจายอยู่ทั่วไป

ส่วนเมืองกำแพงเพชรที่ตั้งอยู่ทางฝั่งด้านทิศเหนือของแม่น้ำปิงนั้นได้เจริญขึ้นมาเป็นเมืองในเวลาต่อมา รูปแบบของเมืองกำแพงเพชรนั้นมีความคล้ายคลึงกับเมืองนครชุมกล่าวคือ เป็นรูปยาวขนานกับแม่น้ำปิง กำแพงด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ยาว 540 เมตร กำแพงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือยาว 2,403 เมตร กำแพงด้านทิศ

²⁰ ทรงยศ วีระทวีมาศ, สถาปัตยกรรมไทยสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมมัณฑนากรแห่งประเทศไทย, 2539), หน้า 16

²¹ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 27

ตะวันตกเฉียงเหนือยาวประมาณ 220 เมตร และ ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ยาวประมาณ 2,150 เมตร²² ศาสนสถานที่สำคัญของเมืองคือ วัดพระมหาธาตุ และ วัดพระแก้ว ซึ่งตั้งอยู่กลางเมือง ส่วนด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือมีภูเขาอยู่ทางด้านหลังของเมืองซึ่งส่วนนี้เรียกว่าส่วนอรัญญิกของเมืองมีวัดกระจายอยู่ทั่วไป วัดที่สำคัญได้แก่ วัดช้างล้อม วัดพระสี้อริยาบท และวัดพระสิงห์เป็นต้น

1. วัดช้างรอบ	● วัดที่มีพระเจดีย์ช้างล้อม
2. วัดช้าง	● วัดอรัญญิก
3. วัดพระแก้วกำแพงเพชร	
4. วัดพระนอน	

ภาพถ่ายเส้นที่ 4.3.1 แผนผังเมืองกำแพงเพชร
ที่มา: กรมศิลปากร

²² มะลิ โคกสันเทียะ และ พิทยา ดำเด่นงาม, นำชมโบราณวัตถุสถานในเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร,

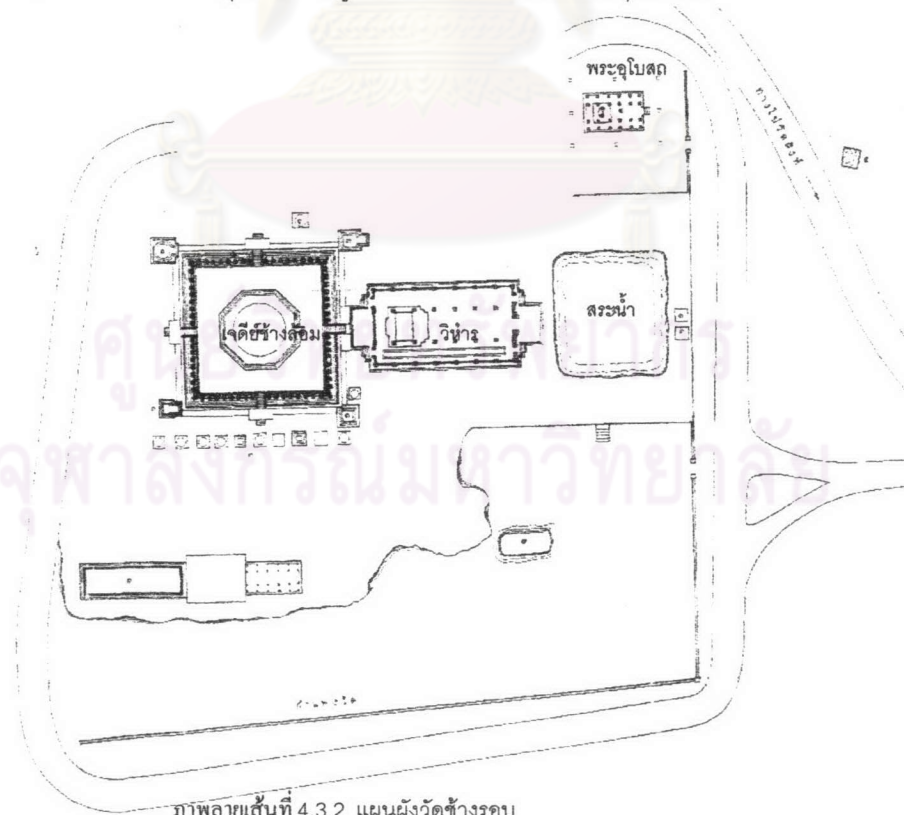
วัดที่มีเจดีย์ข้างล้อม มี 3 วัดคือ วัดข้างล้อม วัดข้าง และ วัดพระแก้วเมืองกำแพงเพชรเป็นวัดที่มีพระเจดีย์ข้างล้อมเป็นประธานของวัดโดยพระเจดีย์ที่วัดข้างรอบ และ วัดพระแก้วนั้นน่าจะสร้างขึ้นในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท ส่วนพระเจดีย์ที่วัดข้างนั้นน่าจะสร้างในสมัยหลังลงมา

4.3.1 วัดข้างรอบ

ที่ตั้ง วัดข้างรอบตั้งอยู่ทางทิศเหนือของกำแพงประมาณ 1.5 กิโลเมตรโดยตำแหน่งที่ตั้งของวัดเป็นบริเวณเนินที่สูงที่สุดของภูเขาทางทิศเหนือของเมืองกำแพงเพชร สภาพภูมิประเทศที่ตั้งเป็นป่าทึบซึ่งอุดมด้วยไม้เบญจพรรณ โดยบริเวณนี้จัดเป็นส่วนอนุรักษ์ของเมืองเหมือนกับส่วนอนุรักษ์ของเมืองสุโขทัย และเมืองศรีสัชนาลัย ดังนั้นในบริเวณนี้จึงพบวัดฝ่ายอรัญวาสีอีกเช่น วัดพระนอน วัดพระสี่อิริยาบถ วัดอวาสใหญ่ วัดอวาสน้อย วัดสิงห์ วัดกำแพงงาม เป็นต้น

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยใด วัดข้างรอบแห่งนี้จะสร้างในสมัยใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่จากรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ปรากฏมีลักษณะการยกชั้นฐาน และซุ้มประตูบริเวณฐานทักษิณคล้ายกับพระเจดีย์ข้างล้อมที่วัดสวนดอก และ พระเจดีย์ในประเทศพม่า อีกทั้งตำแหน่งที่ตั้งที่อยู่บริเวณส่วนอนุรักษ์ของเมือง จึงสันนิษฐานได้ว่าพระเจดีย์ข้างล้อมที่สร้างในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท

นอกจากนั้นยังพบการต่อเติมองค์พระเจดีย์โดยมีการก่อทับพระเจดีย์องค์เดิมและเสริมบัวบริเวณฐานทักษิณเป็นบัวลูกแก้วอกไก่และฐานเขียง และมีการปั้นลวดลายประดับ ซึ่งบัวลักษณะนี้มีความคล้ายคลึงกับบัวบริเวณฐานพระเจดีย์ข้างล้อมวัดนางพญาที่เมืองศรีสัชนาลัย หรือ ที่วัดข้างเมืองกำแพงเพชร และ ร่องรอยการขยายบันไดด้านหน้าทางทิศตะวันออกไปทับมุขด้านหลังของพระวิหารทำให้สันนิษฐานได้ว่าน่าจะมีการต่อเติมองค์พระเจดีย์ในสมัยที่อาณาจักรสุโขทัยตกอยู่ในอิทธิพลของอาณาจักรอยุธยาแล้ว

ภาพลายเส้นที่ 4.3.2 แผนผังวัดข้างรอบ

ที่มา: กรมศิลปากร

แผนผัง เขตพุทธาวาสแผนผังวัดข้างรอบมีการวางผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าโดยมีกำแพงสองชั้น กำแพงชั้นนอกโอบล้อมเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสเข้าด้วยกัน ส่วนกำแพงแก้วด้านในโอบล้อมเฉพาะเขตสังฆาวาส อาคารในเขตพุทธาวาสตั้งอยู่ในแนวแกนโดยมีเจดีย์ข้างล้อมเป็นประธานของวัดด้านหน้าของเจดีย์ทางทิศตะวันออกมีวิหารขนาดใหญ่หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหน้าของพระวิหารมีสระน้ำขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นบ่อศิลาแลงที่ขุดขึ้นมาสร้างวัด ต่อมาจึงได้ตัดแปลงเป็นสระน้ำ ที่มีมณฑปของเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายอยู่ ด้านทิศใต้มีเจดีย์รายอีก 11 องค์ ส่วนด้านทิศเหนือมีเจดีย์อยู่ 1 องค์ โบสถ์นั้นอยู่นอกกำแพงแก้วชั้นในโดยตั้งอยู่บริเวณทางเข้าด้านทิศเหนือของสระน้ำ ด้านทิศใต้นอกกำแพงแก้วชั้นในมีวิหารน้อยอยู่หนึ่งหลังและมีแนวของศาลาอยู่คงเหลือแต่เพียงเสาเท่านั้น

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระเจดีย์ประธาน จากรูปแบบของพระเจดีย์ประธานน่าจะเป็นเจดีย์ทรงลังกา องค์พระเจดีย์วางอยู่ฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่กว้างด้านละ 31 เมตร สูงประมาณจากพื้นดินประมาณ 7 เมตรฐานล่างสุดเป็นฐานเขียงซ้อนกัน 3 ชั้น ชั้นถัดมาเป็นฐานปัทมโดยมีบัวคว่ำอยู่ล่างสุดและบัวหงายอยู่บน ระหว่างหน้าฐานหน้ากระดานมีลูกฟักคอดอยู่ ต่อจากฐานปัทมเป็นฐานหน้ากระดานซ้อนกันสองชั้น ถัดขึ้นมาเป็นฐานบัวคว่ำและบัวหงายติดกันวางซ้อนกันอยู่ และฐานบัวหงายนี้เป็นที่รองรับเท้าช้าง ฐานชั้นถัดไปเป็นฐานหน้ากระดานทอไม้สูงประมาณ 2.30 เมตร โดยจะมีช้างล้อมรอบฐานชั้นนี้ประมาณ 64 เชือก ช้างที่ล้อมรอบนั้นไหลออกมาจากฐานเพียงครึ่งตัวเท่านั้น ที่ตัวช้างมีการประดับเครื่องทรงและลวดลายต่างๆ ผนังด้านหลังระหว่างช้างแต่ละเชือกมีการปั้นปูนเป็นรูปต้นโพธิ์ บนต้นจะมีสัตว์คล้ายกระรอกเกาะอยู่ บางต้นจะมีนกเกาะอยู่ส่วนบางต้นมีผลไม้ติดอยู่ด้วย เนื้อขึ้นไปเป็นบัวคว่ำและเนื้อขึ้นไปจะเป็นฐานหน้ากระดานซ้อนกันอีก 3 ชั้นถัดขึ้นไปจึงเป็นลานประทักษิณ

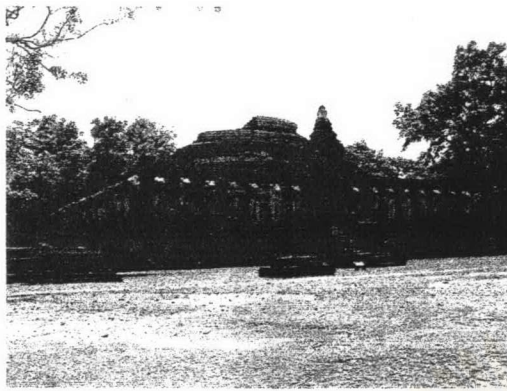
รอบๆ ลานประทักษิณจะก่อเป็นกำแพงแก้วมีทางมีซุ้มประตูและบันไดทางขึ้นทั้ง 4 ทิศ ที่มีมุมของกำแพงแก้วทั้งสี่มีเจดีย์อยู่แต่หักพังลงมาเหลือแต่ยอดซึ่งน่าจะเป็นเจดีย์กลีบมะเฟือง บันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณอยู่บริเวณกึ่งกลางของฐานสี่เหลี่ยมทั้งสี่ด้าน ลักษณะของบันไดค่อนข้างชันมีความกว้าง 2 เมตร ด้านของของบันไดมีรูปสิงห์และทวารบาลซึ่งเป็นศิลาแลงโกลนจนเป็นรูปแล้วปั้นปูนทับ บนลานประทักษิณมีฐานเจดีย์เป็นฐานเขียงแปดเหลี่ยมวางอยู่ ถัดขึ้นไปเป็นฐานกลมและฐานบัวคว่ำ บริเวณฐานกลมชั้นล่างสุดมีการประดับด้วยปูนปั้นรูปหงส์ ชั้นถัดขึ้นไปทำเป็นห้องที่มีการปั้นปูนประดับเสาดและระหว่างห้องทำเป็นภาพที่เล่าเรื่องราวพุทธประวัติ ส่วนขององค์ระฆังและส่วนยอดของพระเจดีย์ไม่สามารถระบุได้ว่ามีรูปแบบเป็นอย่างไรแต่น่าจะเป็นรูปแบบเจดีย์ทรงลังกาแบบศิลปะสุโขทัย

พระวิหารทิศตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่อด้วยศิลาแลงยาว 10 ช่วงเสากว้างประมาณ 16 เมตร ยาว 37 เมตร ฐานของวิหารยกสูงเป็นฐานปัทมวางซ้อนบนฐานเขียง ด้านหน้าและด้านหลังมีมุขยื่นออกไป เสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงเป็นเสาเสาสี่เหลี่ยม ภายในวิหารประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 3.9 เมตร

3. **เจดีย์ราย และพระวิหารขนาดเล็ก** ตั้งอยู่รอบพระเจดีย์ประธาน ทางด้านทิศเหนือเหลือจำนวนมากที่สุดส่วนใหญ่อยู่ในสภาพที่ชำรุดเหลือเพียงส่วนฐานเท่านั้น

4. **พระอุโบสถ** ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์ทางซ้ายมือหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่อด้วยศิลาแลงยาว 5 ช่วงเสากว้างประมาณ 8 เมตร ยาว 12 เมตร ฐานของวิหารยกสูงเป็นฐานเขียงเสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงเป็นเสาเสาสี่เหลี่ยม ภายในวิหารประดิษฐานพระประธานปางสมาธิ

หน้าตักกว้างประมาณ 2.6 เมตร ใบเสมาของพระอุโบสถเป็นใบเสมาที่ทำจากหินชนวนซึ่งพบในสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น

รูปที่ 4.3.1 พระเจดีย์ช้างล้อมวัดข้างรอบ

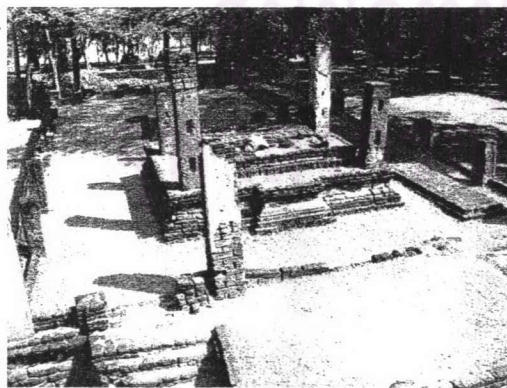
รูปที่ 4.3.2 ฐานประทักษิณขององค์พระเจดีย์มีช้างล้อมรอบ

รูปที่ 4.3.3 ช้างปูนปั้นทรงเครื่องที่ฐานพระเจดีย์

รูปที่ 4.3.4 ซุ้มประตูทางขึ้นลานประทักษิณทั้งสี่ทิศขององค์พระเจดีย์

รูปที่ 4.3.5 พระวิหารวัดข้างรอบตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของพระเจดีย์

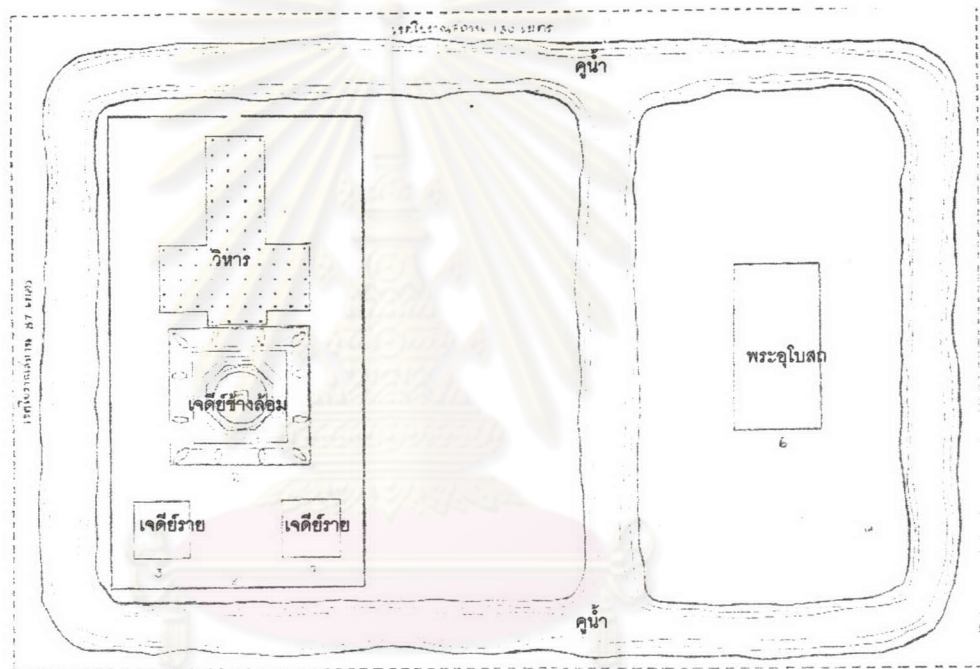
รูปที่ 4.3.6 ด้านหน้าของพระอุโบสถวัดข้างรอบ

4.3.2 วัดช้าง

ที่ตั้ง วัดช้างล้อมตั้งอยู่ทางทิศเหนือของกำแพงเมืองประมาณ 200 เมตรโดยตั้งอยู่ตรงกับประตูเมืองชื่อประตูวัดช้าง ด้านทิศใต้ของวัดคูเมืองกำแพงเมือง ด้านหลังของวัดทางทิศใต้มีวัดคงทวยอยู่ สภาพพื้นที่เป็นที่ราบปัจจุบันเป็นพื้นที่ในการทำารเกษตร

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างหรือประวัติความเป็นมา

แผนผัง เขตพุทธาวาสมีคูน้ำล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมและมีกำแพงแก้วทำจากศิลาแลงล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง ภายในเขตพุทธาวาสมีการวางผังตามแนวแกน พระเจดีย์ช้างล้อมตั้งอยู่ตรงกลางเป็นประธานแกนกลาง ด้านหน้าของพระเจดีย์ทางทิศตะวันออกมีวิหารขนาดใหญ่ เป็นวิหารจตุรมุขหันหน้าไปทางทิศตะวันออกมีกำแพงแก้วโอบล้อมรอบองค์พระเจดีย์ช้างล้อม มีเจดีย์รายอยู่ด้านหลังทางทิศตะวันตกอยู่ 2 องค์

ศูนย์วิทยพัช
แผนผังวัดช้าง
คูน้ำ
เจดีย์ราย
พระอุโบสถ
วิหาร
เจดีย์ช้างล้อม
กำแพงแก้ว
คูน้ำ

ภาพลายเส้นที่ 4.3.3 แผนผังวัดช้าง

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงลังกา องค์พระเจดีย์วางอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ เหนือขึ้นไปบริเวณฐานหน้ากระดานมีการยกฐานช่วงนี้ค่อนข้างสูงประมาณ 2.5 เมตรบริเวณหน้ากระดานฉาบปูนเรียบซึ่งแต่เดิมน่าจะมีการประดับลวดลายคล้ายกับที่วัดช้างล้อม บริเวณฐานหน้ากระดานนี้ประดับรูปช้างก่ออิฐปั้นปูนเรียงกันรอบฐานพระเจดีย์ทั้งหมด 18 เชือก โดยตัวมุมของฐานทั้งสี่มุมจะหันหน้าทแยงเฉียงออกเป็นมุม 45 องศากับตัวอื่นๆ รูปช้างที่ประดับนี้ยื่นออกมาจากฐานแค่ครึ่งตัวไม่มีการประดับเครื่องทรงใด ๆ อยู่ในลักษณะที่ยืนแบกฐานพระเจดีย์อยู่โดยวงนันทอยลงพื้น เหนือฐานหน้ากระดานขึ้นไปเป็นบัวหงาย ถัดขึ้นไปอีกก่อเป็นฐานเชิงแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น ซึ่งบริเวณฐานเชิงแปดเหลี่ยมชั้นล่างสุดน่าจะมีการประดับตกแต่งลวดลายหรือรูปประติมากรรมเพราะแห่งร่างรอยการเจาะช่องยี่ระหว่างฐานเจดีย์และมีการก่อบัวหงายยื่นออกมา

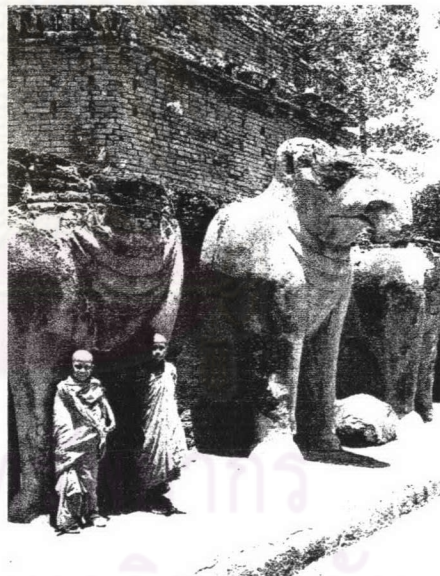
เรือนธาตุองค์พระเจดีย์เป็นองค์ระฆังทรงลังกาก่อด้วยอิฐดินเผาฉาบปูน มีบัวปากระฆังปั้นปูนเป็นรูปกลีบบัวรองรับอยู่

ส่วนฐานรองรับเรือนธาตุองค์พระเจดีย์ก่อเป็นฐานปัทม์แปดเหลี่ยมบริเวณหน้ากระดานของชั้นนี้มีบัวลูกแก้วอกไก่คาคออยู่ ถัดขึ้นมาเป็นบัวคว่ำวางอยู่บนฐานปัทม์ ชั้นต่อมาเป็นบัวกลา 3 ชั้นถัดขึ้นมาจึงเป็นส่วนของเรือนธาตุ

ส่วนยอดเหนือส่วนเรือนธาตุเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมบริเวณหน้ากระดานขององค์บัลลังก์มีบัวลูกแก้วอกไก่คาคออยู่ ส่วนที่อยู่เหนือจากส่วนนี้ขึ้นไปได้พังทลายลงจนไม่สามารถระบุว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร

รูปที่ 4.3.7 วิหารทางด้านทิศตะวันตกของเจดีย์ช้างล้อม

รูปที่ 4.3.8 ช้างล้อมบริเวณฐานองค์พระเจดีย์มี

เกณฑ์มาเทียบขนาดเพื่อให้เห็นขนาดความ

สูงของตัวช้าง

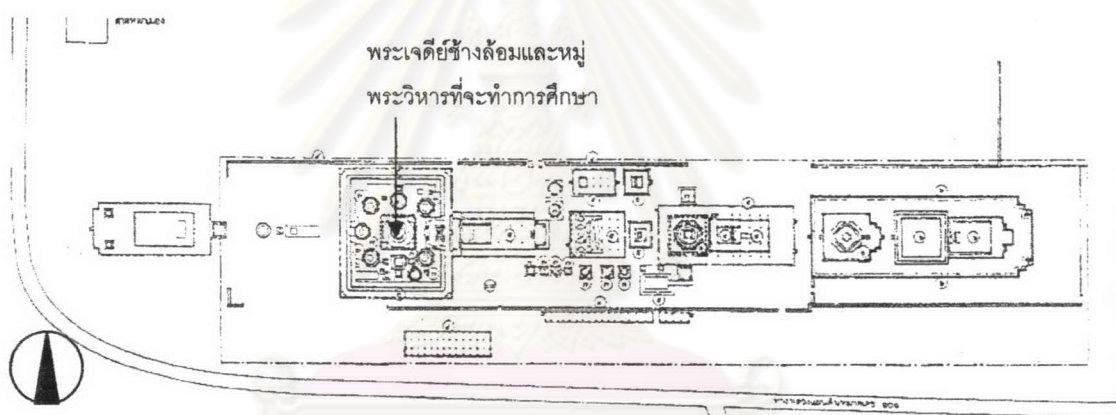
พระวิหารทางทิศตะวันออก ตั้งอยู่ด้านหน้าของพระเจดีย์ทางทิศตะวันออกมีวิหารขนาดใหญ่กว้าง 9 เมตร ยาว 40 เมตร เป็นวิหารจตุรมุขหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงทั้งต้นเป็นเสาเสาสี่เหลี่ยม ผนังด้านข้างมีการเจาะช่องแสง ประตูทางเข้าทิศตะวันออกกว้าง 1.55 เมตร ภายในวิหารด้านทิศตะวันออกประดิษฐานพระประธานเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิหน้าตักกว้าง 2.30 เมตร

พระอุโบสถ ตั้งอยู่บริเวณนอกเขตพุทธาวาสโดยมีคูน้ำล้อมรอบเช่นกัน ปัจจุบันเหลือแค่ฐานอาคารก่อด้วยศิลาแลง กว้างประมาณ 11 เมตร ยาว 20 เมตร เสาที่ใช้เป็นเสาศิลาแลงซึ่งทางวัดก่อกันขึ้นมาใหม่

4.4.3 วัดพระแก้วเมืองกำแพงเพชร

ที่ตั้ง วัดพระแก้วตั้งอยู่ในกำแพงเมืองตรงตำแหน่งกึ่งกลางของเมือง เรียกว่าย่านว่าเป็นวัดกลางเมือง โดยตั้งอยู่ติดต่อกับบริเวณวัง ซึ่งจะพบกลางเมืองเช่นนี้ที่วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย วัดมหาธาตุเมืองพิษณุโลกและวัดช้างล้อมกลางเมืองศรีสัชนาลัย

ประวัติความเป็นมา หลักฐานทางเอกสารที่กล่าวถึงประวัติการสร้างวัดพระแก้วนั้น ไม่ปรากฏให้ทราบแน่นอนจนถึงทุกวันนี้ อีกทั้งชื่อ "วัดพระแก้ว" ก็ไม่ได้เป็นชื่อเดิมของโบราณสถานดังกล่าว เป็นเพียงชื่อที่เรียกตามตำนานที่กล่าวว่าวัดแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตมาก่อน²³ นอกจากนี้ยังปรากฏในหนังสือเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5 มีความตอนหนึ่งว่า "ถัดไปอีกหย่อมหนึ่งมีกำแพงคั่น เขาเรียกต่างชื่อว่าเป็นวัดช้างเผือก" อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากผังบริเวณและรูปแบบสถาปัตยกรรมแล้ว แสดงให้เห็นว่าการสร้างโบราณสถานและการทำงานอยู่ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน บริเวณที่น่าจะเก่าแก่ที่สุดนั้นน่าจะเป็นบริเวณเจดีย์ทรงกลมที่มีช้างล้อมซึ่งแสดงให้เห็นว่าสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยและมีการเปลี่ยนแปลงในสมัยอยุธยาตอนต้น²⁴ นอกจากนี้วัดแห่งนี้ยังเปรียบเสมือนวัดประจำวังคือไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่เช่นเดียวกับวัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัยและวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่พระนครหรืออยุธยา

ภาพลายเส้นที่ 4.3.4 แผนผังวัดพระแก้ว
ที่มา: กรมศิลปากร

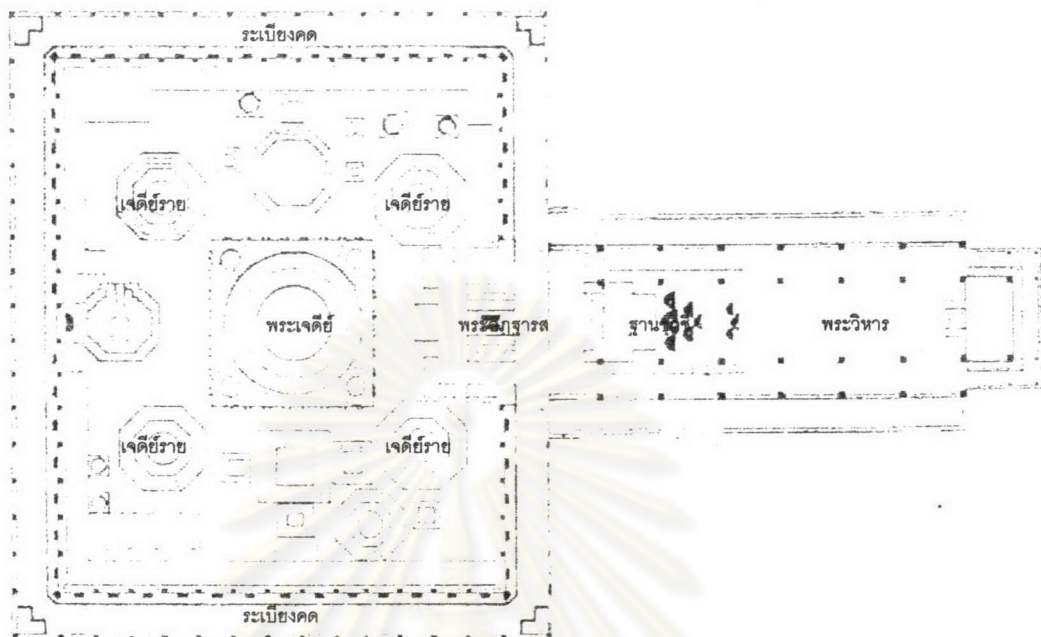
แผนผัง เขตพุทธาวาสมีกำแพงวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวขนานไปกับกำแพงเมืองโดยโบราณสถานต่างๆจะวางในแนวแกนตะวันออกตะวันตก เป็นที่น่าสังเกตว่าโบราณสถานในกลุ่มเจดีย์ช้างล้อมจะอยู่ในตำแหน่งท้ายสุดคล้ายวัดเจดีย์ช้างล้อมที่ศรีสัชนาลัยที่อยู่ในตำแหน่งท้ายสุด

โบราณสถานในกลุ่มเจดีย์ที่มีช้างล้อมนั้นมีการวางผังตามแนวแกนโดยมีเจดีย์ช้างล้อมเป็นประธานมีวิหารขนาดใหญ่อยู่ทางด้านหน้าหันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก ด้านหลังของวิหารปรากฏว่ามีพระอัฐสุารสยีนอยู่คงเหลือแต่ส่วนที่เป็นพระบาท ส่วนท้ายของวิหารมีระเบียงคดเชื่อมต่อโอบล้อมองค์พระเจดีย์ โดยรอบของ

²³ กรมศิลปากร. รายงานการบูรณะโบราณสถาน วัดพระแก้ว จังหวัดกำแพงเพชร. (กรุงเทพฯ, 2543) หน้า 45

²⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 46-47

พระเจดีย์มีเจดีย์รายจำนวนมาก ด้านนอกกำแพงแก้ว มีศาลาพักผ่อนอยู่ทางทิศใต้ ด้านทิศเหนือมีสระน้ำ เรียกว่าสระมน

ภาพลายเส้นที่ 4.3.5 แผนผังวัดพระแก้วบริเวณพระเจดีย์ข้างล้อมทางทิศตะวันตก
ที่มา: กรมศิลปากร

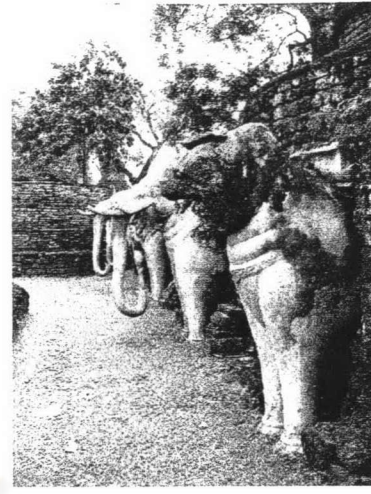
สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงระฆังตั้งอยู่บนฐานเขียงวางอยู่บนพื้นไม่มีบันไดทางขึ้นด้านบน

สภาพของพระเจดีย์ยังคงมองเห็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมได้เพียงส่วนฐาน โดยรอบขององค์พระเจดีย์ ล้อมรอบด้วยระเบียงคดซึ่งน่าจะมีหลังคาคลุม มีเจดีย์รายอยู่โดยรอบ ส่วนฐานขององค์เจดีย์วัดข้างล้อมเป็น ฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่กว้างด้านละ 14 เมตร สูง 2.70 เมตร มีบัวคว่ำของฐานปัทม์ บริเวณหน้ากระดานนี้เจาะ เป็นห้องๆ ภายในแต่ละห้องประดับรูปช้างก่ออิฐปั้นปูนเรียงกันรอบฐานพระเจดีย์ทั้งหมด 32 เชือก โดยตัวมุม ของฐานทั้งสี่มุมจะหันหน้าทแยงเฉียงออกเป็นมุม 45 องศากับตัวอื่นๆ รูปช้างที่ประดับนี้ยื่นออกมาจากฐานแค่ ครึ่งตัวไม่มีการประดับเครื่องทรงใดๆ อยู่ในลักษณะที่ยื่นแบกฐานพระเจดีย์อยู่โดยวงนนั้นห้อยลงพื้น เหนือฐาน หน้ากระดานขึ้นไปเป็นบัวหงาย ถัดขึ้นไปอีกก่อเป็นฐานเขียงแปดเหลี่ยมรองรับชั้นบัวกลมหงกม นอกจากนี้ ยังมีเจดีย์รายอีกสี่ทิศที่มุมทั้งสี่บนฐานสี่เหลี่ยมแต่ไม่ปรากฏส่วนยอดของเจดีย์ ส่วนพระเจดีย์รายเป็นเจดีย์ทรง กลมเหลือเพียงฐานเขียงกลม 1 ชั้นเท่านั้นมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 3.20 เมตร

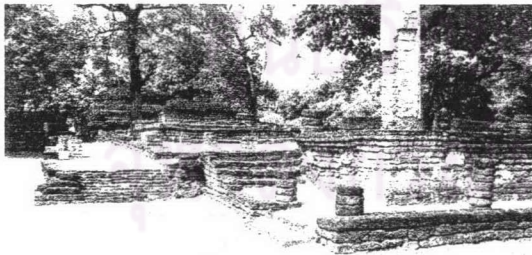

รูปที่ 4.3.9 พระเจดีย์ช้างล้อมและคันธกฐิพระอัฐสารสวัดพระแก้ว

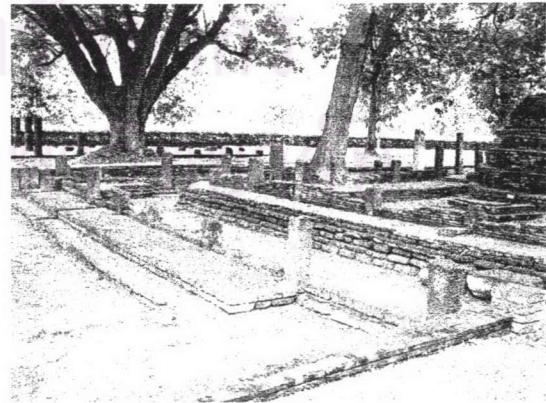
รูปที่ 4.3.10 ช้างที่ประดับที่ฐานก่อด้วยศิลาแลง
ผิวปูนปั้นที่ฐานพระเจดีย์ช้างล้อม

พระวิหารทางทิศตะวันออก ตั้งอยู่ด้านหน้าของพระเจดีย์ทางทิศตะวันออกเป็นวิหารขนาดใหญ่ กว้าง 19 เมตร ยาว 39.50 เมตร หน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหน้ามีมุขมีบันไดทางเข้า 4 ทางคือด้านหน้า 2 ช้างของมุข และด้านหลังข้างฐานชุกชี เสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงทั้งต้นเป็นเสาแปดเหลี่ยม ประตูทางเข้าทิศตะวันออกกว้าง 1.10 เมตร ภายในวิหารด้านทิศตะวันออกประดิษฐานพระประธานเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ฐานชุกชีกว้าง 6 เมตร ด้านข้างมีการทิ้งหลังคาพาไลคลุมผนัง และ บันไดทางขึ้นคู่หน้า ส่วนด้านหลังของพระวิหารเชื่อมต่อกับพระระเบียงคด ส่วนท้ายของวิหารเป็นคันธกฐิประดิษฐานพระอัฐสารสกว้างประมาณ 10 เมตร ยาวประมาณ 12.80 เมตร ซึ่งปัจจุบันเหลือแต่พระบาททำด้วยศิลาแลง

พระระเบียงคด ล้อมรอบเจดีย์ประธานและกลุ่มเจดีย์ราย มีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 43 เมตร ยาว 50 เมตร ด้านในมีฐานประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนด้านนอกเป็นแนวทางเดินโดยน่าจะเป็นพระระเบียงคดที่มีกำแพงแก้วไม่มีผนัง เสาที่ใช้เป็นเสาสี่เหลี่ยมทำจากศิลาแลง พระระเบียงคดนี้น่าจะเป็นส่วนต่อเติมในสมัยที่อยุธยาเข้ามามีอำนาจเหนืออาณาจักรสุโขทัยแล้วเช่นเดียวกับการต่อเติมพระระเบียงคดของวัดสระศรีเมืองสุโขทัย วัดศรีสุทนต์เมืองพิษณุโลก และ วัดอรุณญิกเมืองพิษณุโลก เป็นต้น

รูปที่ 4.3.11 ด้านหน้าพระวิหารที่ตั้งอยู่ด้านหน้าพระเจดีย์ช้างล้อม

รูปที่ 4.3.12 พระระเบียงคดรอบพระเจดีย์ช้างล้อมเสา
พระระเบียงเป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยม

วัดสำคัญทางทิศตะวันตก บริเวณนอกกำแพงเมืองซึ่งถือว่าเป็นวัดอรัญญิกมีอยู่ด้วยกัน หลายวัดแต่ วัดที่จะทำการศึกษาคือวัดพระนอนเพราะมีพระอุโบสถซึ่งมีรูปแบบสถาปัตยกรรมใกล้เคียงกับวัดอรัญญิกให้ ศึกษา

4.4.4 วัดพระนอน

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของกำแพงประมาณ 700 เมตร สถาปนามิประเทศที่ตั้งเป็นป่าทึบซึ่งอุดมด้วย ไม้เบญจพรรณ โดยบริเวณนี้จัดเป็นส่วนอรัญญิกของเมืองเหมือนกับส่วนอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชร

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างหรือประวัติความเป็นมา

แผนผัง เขตวัดกำแพงแก้วล้อมรอบสองชั้นโดยชั้นนอกล้อมรอบทั้งเขตพุทธาวาส และ เขตสังฆาวาส โดยรอบเขตพุทธาวาสมีกำแพงแก้วล้อมรอบอีกชั้นหนึ่งโดยมีพระเจดีย์ลังกาฐานแปดเหลี่ยมเป็นประธาน ทาง ด้านหน้าเจดีย์ประธานทางทิศตะวันออกมีวิหารพระนอน ถัดมาจากวิหารพระนอนมีพระอุโบสถตั้งอยู่ในแกน เดียวกัน ส่วนทางทิศตะวันตกขององค์พระเจดีย์มีวิหารคันธกุฎีอยู่ในแนวแกนหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เช่นเดียวกัน

ภาพลายเส้นที่ 4.3.6 แผนผังวัดพระนอน

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ก่อด้วยศิลาแลงทรงลังกา องค์พระเจดีย์วางอยู่บนฐานเขียงสี่เหลี่ยมโดย มีขนาด 20x20 เมตร

เรือนธาตุขององค์พระเจดีย์เป็นทรงกลมรูประฆังคว่ำแบบลังกา ซึ่งมีบัวปากกระสังรองรับองค์ระฆังอยู่ ฐานของเรือนธาตุเป็นฐานเขียงแปดเหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น มีบัวคว่ำแล้วจึงขึ้นเป็นชั้นบัวกลา 3 ชั้น เหนือ ขึ้นไปเป็นส่วนของเรือนธาตุ

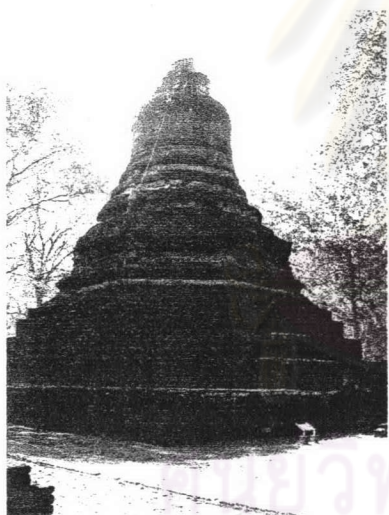
ส่วนยอดขององค์พระเจดีย์บัวปากกระสัง ด้านบนเป็นองค์ระฆังทรงกลมเหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์ฐานบัวมี บัวลูกแก้วอกไก่สองชั้นระหว่างฐานหน้ากระดานของบัลลังก์ บนบัลลังก์มีแกนก้านปล้องไฉนปักอยู่ ส่วนเหนือ ขึ้นได้พังลงมาหมดแล้ว

วิหารพระนอน ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์ประธาน เป็นอาคารก่อด้วยศิลาแลงยาว 6 ช่วงเสากว้างประมาณ 25 เมตร ยาว 25 เมตร ฐานของวิหารยกสูงเป็นบัวคว่ำวางบนฐานเขียง เสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงทั้งต้นเป็นเสาเสาสีเหลี่ยม ผนังด้านข้างมีการเจาะช่องแสง ภายในวิหารด้านทิศตะวันตกออกประดิษฐานพระนอนยาวประมาณ 13 เมตร ส่วนด้านหลังองค์พระนอนเป็นพระปางสมาธิ

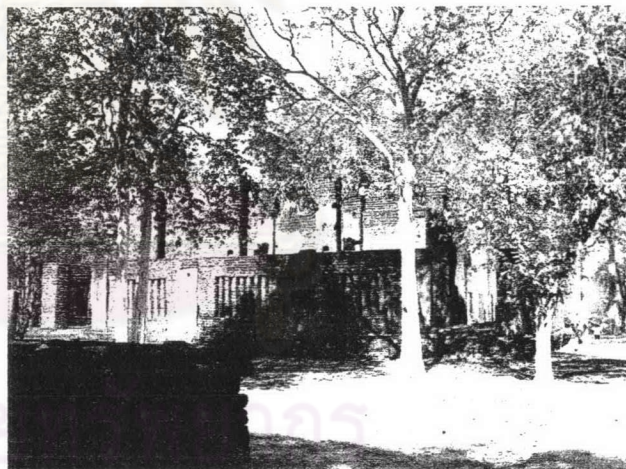
พระอุโบสถ ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของวิหารพระนอนหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารก่อด้วยศิลาแลงยาว 7 ช่วงเสา กว้างประมาณ 14 เมตร ยาว 24 เมตร มีมุขด้านหน้าและด้านหลัง ฐานของวิหารยกสูงเป็นปัทม์ เสาภายในของพระวิหารเป็นเสาเสาแปดเหลี่ยมทำจากศิลาแลงทั้งต้น ประตูด้านหน้ากว้าง 2.30 เมตร ภายในวิหารประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 3.80 เมตร นอกจากนี้ยังมีการทิ้งพาโลคลุมผนังด้านข้างและบันไดทางขึ้นด้านข้างของมุขหน้าและมุขหลังด้วย

ใบเสมา เป็นเสมาหินชนวนมีขนาดใหญ่และมีความพิเศษคือมีการสลักเป็นรูปในเรื่องรามเกียรติ์ เช่น ตอนทรพิสูกับสุครีพ เป็นต้น

คันธกุฎี ตั้งอยู่ทางด้านหลังทางทิศตะวันตกขององค์พระเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นวิหารก่อด้วยศิลาแลงยาว 5 ช่วงเสา กว้างประมาณ 15 เมตร ยาว 18 เมตร ฐานโดยรอบอาคารยกฐานสูงทำเป็นฐานเขียง ส่วนท้ายวิหารก่อด้วยศิลาแลงเป็นอาคารลักษณะคล้ายคันธกุฎีมีขนาด 9 x 9 เมตร ประตูคันธกุฎี กว้าง 1.60 เมตร ภายในประดิษฐานพระประธานปางสมาธิหน้าตักกว้างประมาณ 4.70 เมตร เสาภายในของพระวิหารทำด้วยศิลาแลงเป็นเสาสี่เหลี่ยม

รูปที่ 4.3.13 พระเจดีย์ประธานวัดพระนอน

รูปที่ 4.3.14 วิหารพระนอนอยู่ด้านพระเจดีย์
ทางทิศตะวันออก

รูปที่ 4.3.15 พระอุโบสถตั้งอยู่ด้านหน้าวิหารพระนอน

รูปที่ 4.3.16 คันธกุฎีทางด้านทิศตะวันตก
ของเจดีย์ประธาน

4.4 วัดอรุณญิกและวัดที่เกี่ยวข้องในเมืองพิษณุโลก

ลักษณะทางกายภาพเมืองพิษณุโลกตั้งอยู่บนสองฝั่งของแม่น้ำน่านโดยมีกำแพงล้อมรอบเมืองทั้งสองฝั่งของแม่น้ำ จากหลักฐานทางโบราณคดีพอสรุปได้ว่าแนวกำแพงของเมืองน่าจะสร้างขึ้นในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่จากการสำรวจพบว่าลักษณะทางกายภาพของเมืองทั้งสองฝั่งมีความแตกต่างกันกล่าวคือ ฝั่งตะวันออกจะเป็นภูมิประเทศที่ติดต่อกับภูเขาสูงและเป็นทีลาดเอียงลงมาจากทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตก โดยการตั้งเมืองในภูมิประเทศที่ลาดเอียงเช่นนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับเมืองต่างๆที่สร้างโดยชาวสุโขทัย ส่วนสภาพภูมิประเทศของเมืองทางฝั่งตะวันตกมีความแตกต่างกับฝั่งตะวันออก กล่าวคือ ที่ตั้งของเมืองทางฝั่งนี้ อยู่ริมแม่น้ำเป็นที่ที่เกิดจากการทับถมของดินตะกอนแม่น้ำที่ถูกน้ำพัดมา โดยพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มมีน้ำขัง มีการขุดคลองโดยรอบเชื่อมถึงกัน โดยคลองเหล่านี้จะเป็นเส้นทางสัญจรและดึงน้ำมาใช้ภายในเมือง จากสภาพของการเลือกที่ตั้งของเมืองทางฝั่งตะวันตกนี้ มีความคล้ายคลึงกับการเลือกที่ตั้งของเมืองในแถบที่ราบลุ่มภาคกลางซึ่งน่าจะเป็นเมืองในส่วนที่สร้างขึ้นเมื่ออาณาจักรอยุธยาเข้ามามีอิทธิพลเหนือเมืองพิษณุโลก

เมืองพิษณุโลกมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าโดยมีแม่น้ำน่านไหลผ่านกลางเมือง กำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันออกยาวประมาณ 1,400 เมตร ด้านทิศเหนือยาวประมาณ 400 เมตร ด้านทิศตะวันตกยาว 1400 เมตรและด้านทิศใต้ยาวประมาณ 570 เมตร บริเวณกลางเมืองทางฝั่งตะวันออกมีวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นศูนย์กลางของเมือง ส่วนทางเมืองทางฝั่งตะวันตกมีพระราชวังจันทร์เป็นศูนย์กลางของเมือง²⁵

ด้านนอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันออกเป็นบริเวณที่น่าจะเป็นส่วน**อรุณญิก** ในบริเวณนี้มีวัดสำคัญคือ วัดอรุณญิก และ วัดเจติยยอดทอง โดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นทิศทางที่ตั้งของเขาสมอแครงซึ่งถือว่าเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของเมือง

รูปที่ 4.4.1 ภาพถ่ายทางอากาศของเมืองพิษณุโลก แม่น้ำน่าน ตัวเมืองทั้งสองฝั่ง

ที่มา: พ.ต.ท. อังคาร สุวรรณนคร

²⁵ กรมศิลปากร, แผนแม่บทเมืองพิษณุโลก, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด, 2546), หน้า 20-21

ภาพถ่ายเส้นที่ 4.4.1 แผนผังเมืองพิษณุโลก

ที่มา: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

ก. วัดอรุณฤๅก	●	วัดที่มีพระเจดีย์ช้างล้อม
1. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร	●	วัดในเมือง
2. วัดราชบูรณะ	●	วัดที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้
3. วัดศรีสุคต		
4. วัดจุฬามณี		

หมายเหตุ: นอกจากนี้ยังมีวัดวังทองที่ตั้งอยู่

ที่อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก

ปัจจุบันวัดต่างๆในเมืองพิษณุโลกนั้นได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์เกือบหมด วัดที่มีพระเจดีย์ช้างล้อมมีเพียงแห่งเดียวคือวัดอรุณฤๅก ส่วนวัดที่ยังคงเหลือรูปแบบทางสถาปัตยกรรมให้เปรียบเทียบนั้นมีเหลือเพียง 5 วัด ซึ่งมีทั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองเก่าของเมืองพิษณุโลก และ บริเวณนอกเมืองพิษณุโลก

วัดสำคัญที่อยู่ในเมืองพิษณุโลกทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน มีอยู่ด้วยกัน 2 วัดคือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และ วัดราชบูรณะซึ่งเป็นวัดที่น่าจะสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัย และ น่าจะได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยที่อาณาจักรอยุธยาเข้ามามีอำนาจเหนืออาณาจักรสุโขทัยแล้ว ซึ่งวัดพระศรีรัตนมหาธาตุนั้นถือว่าเป็นวัดกลางเมืองของเมืองพิษณุโลกด้วย

4.4.1 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก

ที่ตั้ง ตั้งอยู่กึ่งกลางของเมืองทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ทางด้านทิศตะวันตกของวัดติดกับแม่น้ำน่าน ด้านทิศใต้เป็นวัดนางพญา และ บ้านเรือน ด้านทิศตะวันออก และ ทิศเหนือเป็นบ้านเรือนประชาชน

ประวัติความเป็นมา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรวิหาร หรือ "วัดใหญ่" สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างในสมัยของพระยาเลอไทย โดยน่าจะทรงสร้างเป็นวัดกลางเมืองเหมือนกับวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย ซึ่งเป็นคติความเชื่อในการวางผังเมืองในสมัยสุโขทัย รูปแบบในตอนแรกน่าจะเป็นแบบที่นิยมสร้างกันคือ มีstupaหรือพระเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์เป็นองค์ประธานมีวิหารพระอัฐสารสทางด้านทิศตะวันออก

เมื่อพระมหาธรรมราชาลิไทปราบเมืองสองแควได้ในปีพ.ศ. 1905 พระองค์น่าจะทรงต่อเติมวิหารทางด้านทิศตะวันออก และสร้างวิหารที่ประดิษฐานพระศรีศาสดาในช่วงเวลานี้ ต่อมาเมื่อเมืองพิษณุโลกตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอยุธยา พระมหาธรรมราชาลิไทได้เสด็จมาประทับที่เมืองสองแควในฐานะตัวจำนำ พระองค์นำทรงสร้าง พระพุทธชินราช และ พระพุทธชินสีห์ รวมทั้งมีการสร้างวิหารด้านทิศเหนือ และ ด้านทิศใต้ของพระศรีรัตนมหาธาตุ

ซึ่งวัดพระศรีรัตนมหาธาตุแห่งนี้น่าจะได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์จนเมื่ออาณาจักรสุโขทัยถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เสด็จมาประทับที่เมืองพิษณุโลก พระองค์ได้ทรงสร้างพระปรางค์ครอบองค์พระศรีรัตนมหาธาตุซึ่งเดิมน่าจะเป็นเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์ และ สร้างพระระเบียงคตโอบล้อมวิหารทั้งหมดเข้าด้วยกัน²⁶

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้ทรงสร้างบูรณปฏิสังขรณ์เมื่อครั้งยังทรงประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลกโดยทรงสร้างพระอุโบสถซึ่งมีรูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นแบบอยุธยา นอกจากนี้ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถได้ทรงปิดทองทั่วองค์พระพุทธชินราชด้วยพระองค์เองด้วย ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์โดยทรงสร้างบานประตูประดับมุกถวาย²⁷

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ. 2375 ทรงโปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพ อัญเชิญพระพุทธชินสีห์ล่องแพลงมากรุงเทพมหานคร แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ส่วนพระศรีศาสดานั้นเจ้าอาวาสวัดบางอ้อยช้างได้อัญเชิญล่องแพลงมาประดิษฐานไว้ที่วัดบางอ้อยช้างก่อน ต่อมาสมเด็จพระยามหาพิชัยญาติได้อัญเชิญไปประดิษฐานที่วัดพิชัยญาติ

²⁶ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา, พิมพ์ครั้งที่ 2(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 140

²⁷ พระลี้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นองค์ประธานในพิธีพุทธาภิเษกพระบรมรูปจำลองฯ และ วัดมิ่งมงคลเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงครองราชย์ครบ 400 ปี. (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์ พริ้นต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2533), หน้า 90

ในปีพ.ศ. 2406 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหาร

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ทั้งพระอารามโดยเนื่องจากสมัยนั้นวิหารที่ยังคงอยู่สมบูรณ์มีเพียงวิหารพระพุทธชินราชส่วนวิหารอื่นๆ ได้พังลงมาจนหมดเหลือแต่ผนัง พระองค์จึงทรงโปรดให้สร้างขึ้นแทนของเก่าแต่มีขนาดเล็กกว่าเดิม²⁸ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้างวัดเบญจมบพิตรขึ้น ได้มีการพยายามหาพระพุทธรูปซึ่งจะเป็นพระประธานในโบสถ์ พระองค์ทรงดำริว่า “จะหาพระพุทธรูปองค์ใดให้งามเสมอพระพุทธรูปชินราชนั้นไม่มีแล้วครั้งจะเชิญพระพุทธรูปชินราชลงมาก็เห็นว่าเป็นหลักเป็นศิริมงคลของเมืองพิษณุโลก”²⁹ จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้นำพระพุทธรูปชินราชจำลองขึ้นแล้วอัญเชิญลงมาตั้งที่หน้าวัดเบญจมบพิตรนอกจากนี้ยังทรงโปรดให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอาราม มีการประดับโมเสกทองที่องค์พระปรางค์พร้อมกับเจดีย์ทองที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม³⁰ นอกจากนี้ยังทรงปิดทองที่องค์พระพุทธรูปชินราชด้วยพระองค์เองเหมือนกับพระเอกาทศรถทรงเคยทำเมื่อครั้งก่อนด้วย³¹

ปัจจุบันวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหารแห่งนี้เป็นวัดมหาธาตุแห่งเดียวของอาณาจักรสุโขทัยที่หลงเหลือรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สมบูรณ์ให้ศึกษาโดยเฉพาะพระวิหารพระพุทธชินราชทางทิศตะวันตกเป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในสมัยพระมหารามราชาธิปไตยและยังเหลือรูปแบบที่สมบูรณ์ที่สุด

แผนผัง บริเวณเขตพุทธาวาสแต่เดิมนั้นน่าจะมีน้ำล้อมรอบ ชิคแกนตะวันออกตะวันตกเป็นแกนหลังทิศเหนือและทิศใต้เป็นแกนรอง มีองค์พระปรางค์เป็นประธานของวัด มีวิหารอยู่ในแนวแกนทิศทั้งสี่ ทิศตะวันออกเป็นวิหารพระอัญญาสูรสี ทิศตะวันตกเป็นวิหารพระพุทธชินราช ทิศเหนือเป็นวิหารพระพุทธชินสีห์ ทิศใต้เป็นวิหารพระศรีศาสดา มีแนวระเบียงคดเชื่อมต่อกันโดยระเบียงคดมีสองชั้น ระเบียงคดรอบนอกเชื่อมวิหารในตำแหน่งของประตูทางเข้าด้านหน้าวิหารต่างๆ ระเบียงคดรอบในเชื่อมต่อด้านหลังของวิหารต่างๆ โดยระเบียงคดรอบในนี้โอบล้อมองค์พระปรางค์ประธานไว้ ด้านทิศใต้ทางด้านหน้าทางเข้าวิหารพระพุทธชินราชมีวิหารพระเหลือและโพธิ์สามเฒ่า ด้านทิศเหนือของวิหารพระอัญญาสูรสีมีมณฑปพระพุทธบาทจำลอง ด้านทิศใต้ของวิหารพระอัญญาสูรสีมีพระอุโบสถ ด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีสระน้ำขนาดใหญ่ ทางด้านทิศใต้ของปรางค์ภายนอกระเบียงคดมีวิหารพระเจ้าเข้านิพพาน ภายในบริเวณระเบียงคดทางด้านทิศใต้มีวิหารพระสังข์กัจจายน์

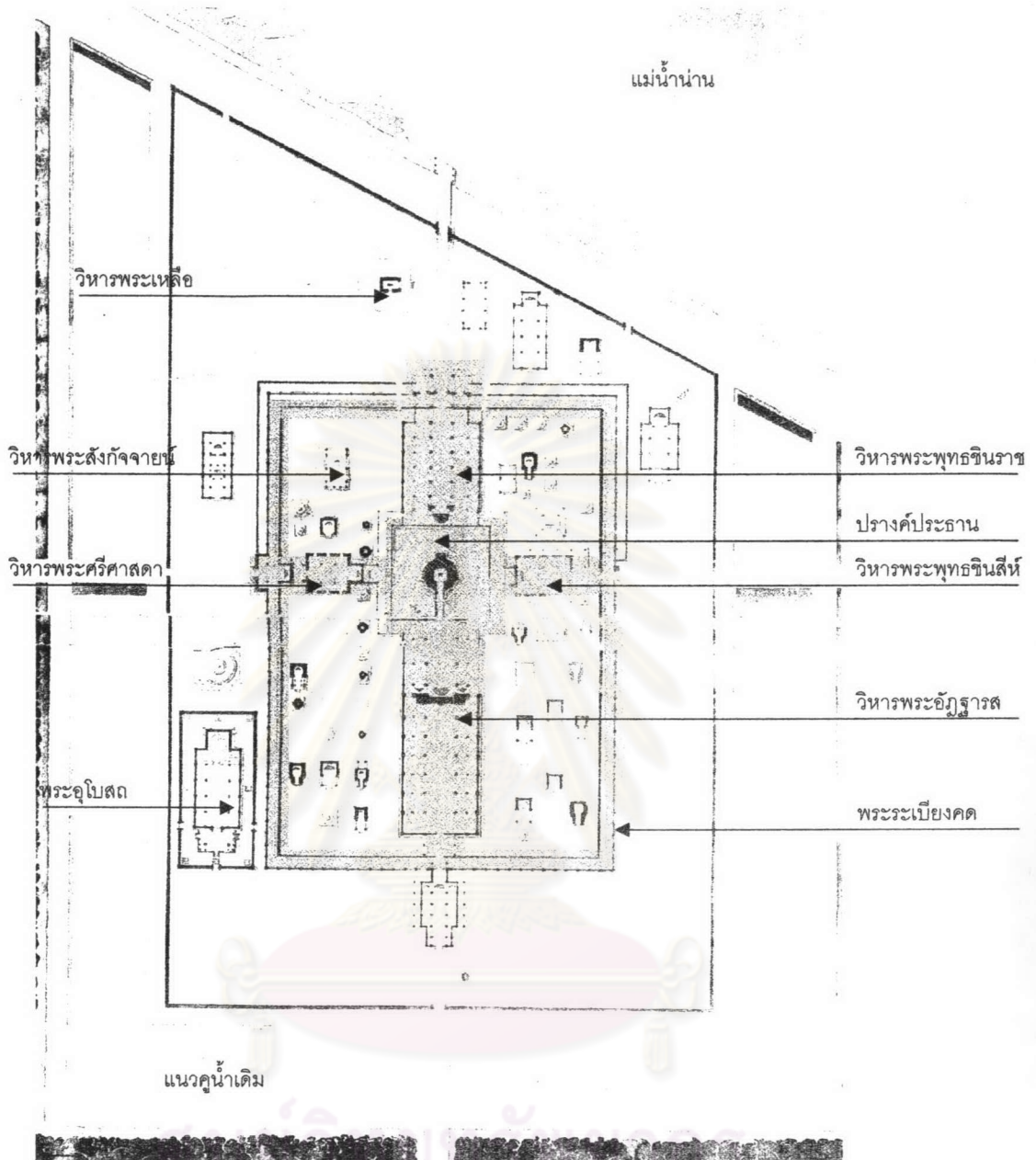
²⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชประวัติเรื่องพระพุทธชินราช, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรนิสิต, 2496),

หน้า 40

²⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 43

³⁰ พระลี้กสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นองค์ประธานในพิธีพุทธาภิเษกพระบรมรูปจำลองและ วัดมณฑลเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงครองราชย์ครบ 400 ปี. (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2533), หน้า 91

³¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชประวัติเรื่องพระพุทธชินราช, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรนิสิต, 2496), หน้า 49

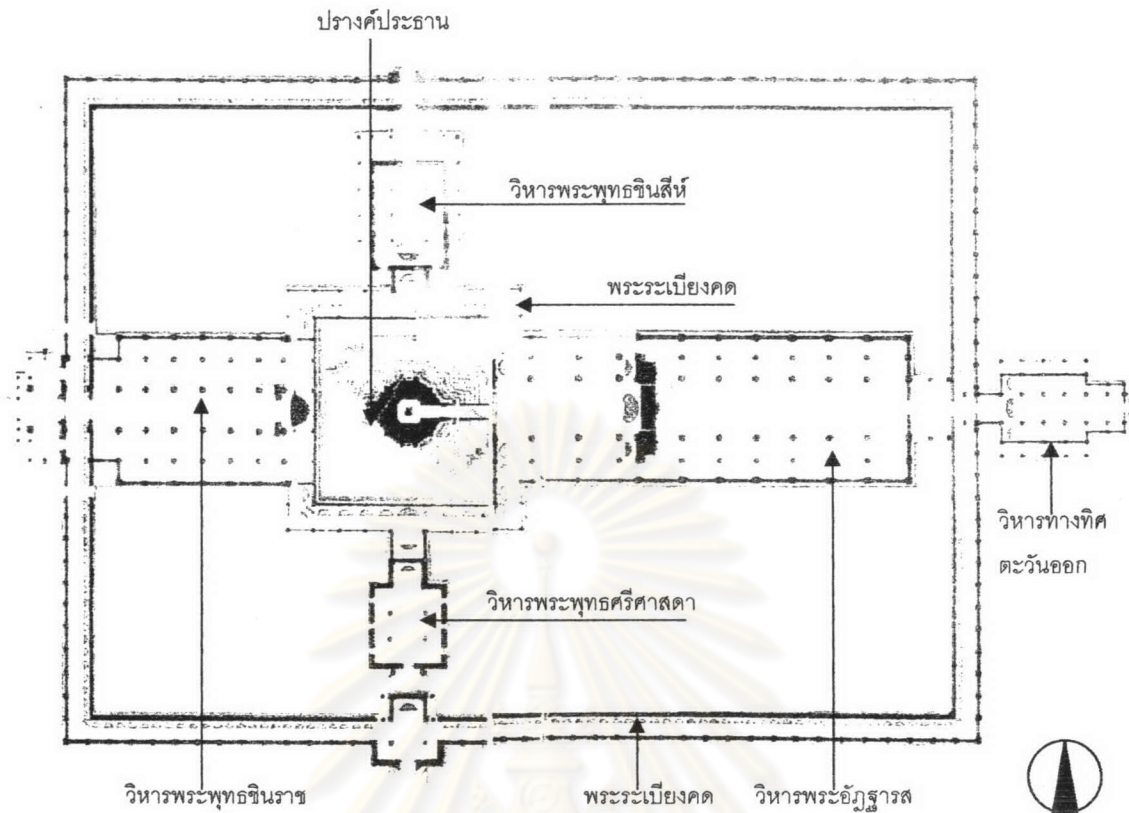
ส่วนที่จะทำการศึกษา

ภาพลายเส้นที่ 4.4.2 แผนผังวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลกในปี พ.ศ. 2451

ที่มา: Lucien Fournereau, *Le Siam Ancien*

(Paris: Ernest Leroux, 1908), p. 174.

ในการศึกษาคั้งนี้จะเน้นการศึกษาที่กลุ่มองค์พระปราสาท และ หมู่วิหารทิศโดยรอบซึ่งเป็นอาคารที่คงเหลือรูปแบบสถาปัตยกรรมให้เห็นอย่างชัดเจน

ภาพลายเส้นที่ 4.4.3 แผนผังองค์พระปรางค์และหมู่พระวิหารที่ทำการศึกษา

ที่มา: Lucien Fournereau, *Le Siam Ancien*

(Paris: Ernest Leroux, 1908), p. 174.

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

ปรางค์ประธาน ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างวิหารทั้งสี่ แต่เดิมน่าจะเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แต่ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ โดยทรงทำเป็นทรงปรางค์แบบอยุธยาและขยายฐานให้ใหญ่ขึ้นพร้อมกับพระราชทานนามว่า "ปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุ" องค์ปรางค์สูงประมาณ 18 วา ทรวดทรงสูงกว่าปรางค์ขอมแต่ไม่สูงฉูดบางครั้งเรียกว่าทรงงานิยม³² ซึ่งเป็นรูปแบบของปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนต้น ส่วนฐานมีความสูงเกือบเท่าส่วนบนขององค์ปรางค์ บวกสี่เหลี่ยมไม่ทำลวดลาย ยกเว้นบริเวณซุ้มประตูทางเข้า ส่วนซุ้มทิศอีก 3 ทิศที่เหลือประดิษฐานพระพุทธรูปยืน เหนือซุ้มคูหาขึ้นไปเป็นชั้นปรางค์ซ้อนกัน 7 ชั้นโดยลำดับบนยอดปรางค์มียอดนภศูลทำด้วยทองคำ³³ ภายในประตุมียช่อคูหาประดิษฐานเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนการประดับตกแต่งองค์ปรางค์ด้วยโมเสกสีทองนั้นทำในสมัยรัชกาลที่ 5

³² ศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์หญิง แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, *คลื่นความคิด*, (กรุงเทพฯ: บริษัท อี เอส พี พรินท์ จำกัด, 2537),

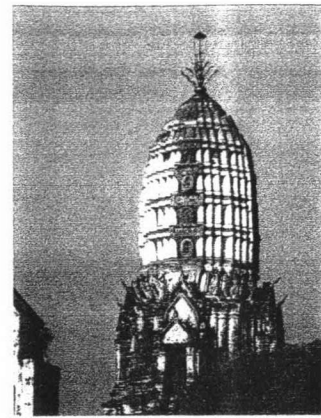
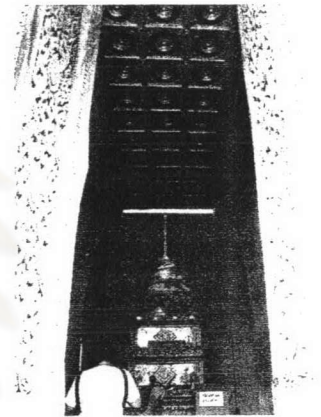
หน้า 231-233

³³ *ที่ระลึกสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นองค์ประธานในพิธีพุทธาภิเษกพระ*

บรมรูปจำลองฯ และ วัตถุมงคลเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงครองราชย์ครบ 400 ปี. (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2533), หน้า 115

รูปที่ 4.4.2 ปรากฏประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก

รูปที่ 4.4.3 ยอดของปรากฏประดับด้วย
โมเสกสีทองสมัยรัชกาลที่ 5รูปที่ 4.4.4 ภายในองค์พระปรากฏมีองค์
พระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

วิหารพระอัฐสุารส ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกขององค์ปรากฏโดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออก พระอัฐสุารสเป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติสูง 18 ศอก ลักษณะก่ออิฐถือปูน วิหารพระอัฐสุารสมีขนาดกว้าง 18 เมตร ยาว 48 เมตร

ในปี พ.ศ. 2548 ทางกรมศิลปากรได้ทำการขุดค้นบริเวณวิหารพระอัฐสุารสจากการสำรวจเบื้องต้นพบว่า วิหารก่อด้วยอิฐ เสากภายในวิหารเป็นเสากลมก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูน ผนังของวิหารเป็นผนังก่ออิฐ ตัววิหารยาว 11 ช่วงเสา ด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีมุขทางด้านหน้ายื่นไปอีก 2 ช่วงเสา มุขด้านหน้า และ ด้านหลังเชื่อมต่อกับพระระเบียงคด ภายในวิหารด้านขวามือขององค์พระประธานมีแนวอาสนะสงฆ์ พื้นพระวิหารปูด้วยหินชนวน เหมือนที่วัดอรุณฯ วัดพิษณุโลก ส่วน 3 ช่วงเสาท้ายวิหารน่าจะเป็นส่วนที่ต่อเติมขึ้นในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท เพราะมีรูปแบบสถาปัตยกรรมคล้ายกับวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย วัดเจดีย์ข้างล้อมทิศตะวันออกสุโขทัย และ วัดเจดีย์เจ็ดแถวเมืองศรีสัชนาลัย นอกจากนี้จากภาพถ่ายวิหารพระอัฐสุารสในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังพบว่า ผนังของวิหารมีการปั้นปูนเป็นลายลูกฟักของฝาประคน

ด้านหน้าทางทิศตะวันออกของพระวิหารมีวิหารขนาด 7 ช่วงเสาซึ่ง มีมุขด้านหน้า และ ด้านหลัง ผนังด้านข้างมีการทิ้งหลังพาดในแนวเสาด้านนอกสุด มุขด้านหลังของวิหารหลังนี้เชื่อมต่อกับพระระเบียงคดรอบนอก ซึ่งน่าจะเป็นวิหารที่สร้างขึ้นเมื่ออาณาจักรอยุธยาเข้ามามีอำนาจเหนืออาณาจักรสุโขทัย เช่นเดียวกับวิหารทิศตะวันออกที่สร้างบังวิหารพระศรีศากยมุนีที่วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย หรือ พระอุโบสถด้านทิศตะวันออกของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองเซลิ้ง เป็นต้น

รูปที่ 4.4.5 วิหารพระอัญญาธรตภายหลังการขุดค้นของกรมศิลปากร

รูปที่ 4.4.6 พระอัญญาธรตซึ่งได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์แล้ว

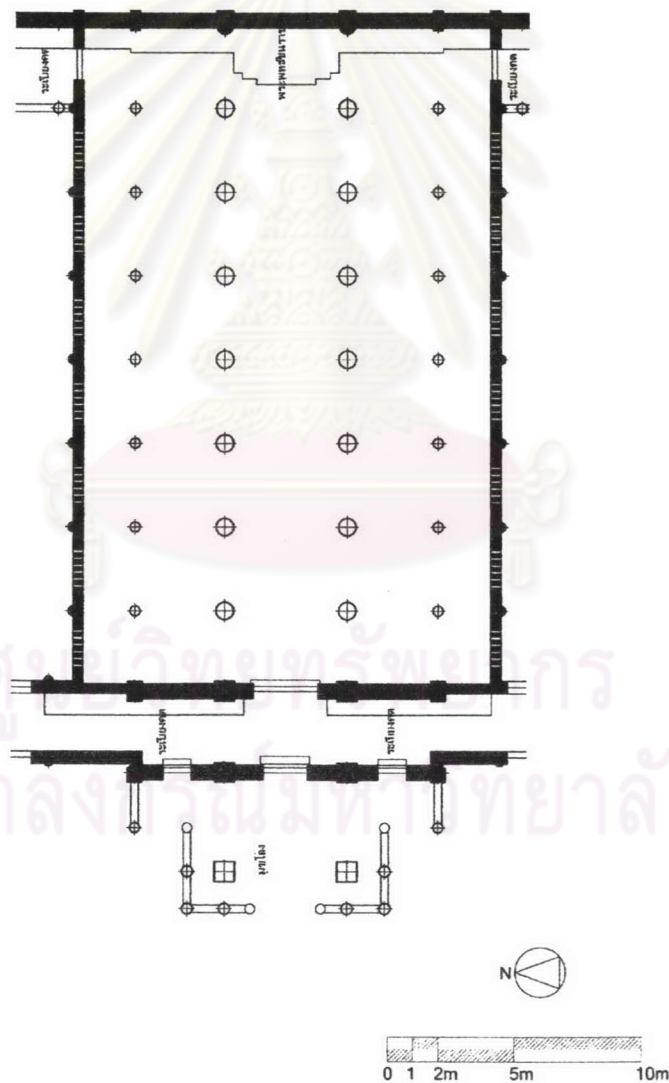

รูปที่ 4.4.7 เสากลมทำด้วยศิลาแลงภายในวิหารพระอัญญาธรต

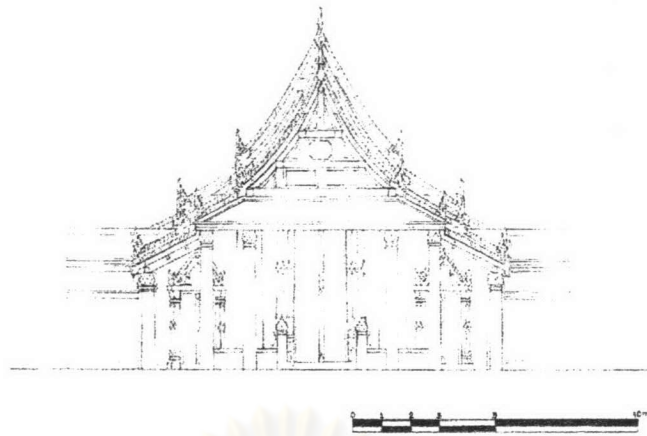

รูปที่ 4.4.8 พื้นภายในประตูเบ็งหินทวนซึ่งเป็นชนิดเดียวกับที่ใช้ที่วัดอรุณญิก เมืองพิษณุโลก

วิหารพระพุทธชินราช วิหารพระพุทธชินราชตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกขององค์พระปรางค์ ด้านหน้าทางเข้าของวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันตกซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านและเป็นทางเข้าหลัก มีทางเชื่อมต่อกับวิหารหลังอื่นด้วยระเบียงคด ตัววิหารเป็นอาคารทรงโรงยาว 9 ห้องไม่รวมมุขโถงทางเข้าด้านหน้า หลังคาของวิหารทำเป็นชั้นลดระดับกันลงมา 3 ชั้น หลังคาช่วงที่สูงที่สุดคือช่วง 3 ห้องสุดท้ายซึ่งประดิษฐานพระพุทธชินราช ส่วนหลังคาช่วงที่ต่ำที่สุดคือหลังคาของมุขโถงด้านหน้า ประตูทางเข้าจากทางด้านหน้ามี 3 บาน โดยบานประตูกลางเป็นบานที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ถัดเข้าภายในเป็นห้องคล้ายทางชนวนเชื่อมกับพระระเบียงคด มีประตูทางเข้าขนาดใหญ่อีก 1 บาน ภายในวิหารประกอบด้วยแนวเสา 5 ช่วง เสาแนวช่วงในประธานมีความสูงมากที่สุด ส่วนเสาแนวช่วงนอกประธานค้อยาลดระดับความสูงมาตามลำดับของชั้นหลังคากันสาดที่ทิ้งระดับกันลงมา ริมนอกสุดเป็นกำแพงรับน้ำหนักมีการเจาะช่องแสงเป็นช่องลมในด้านทิศเหนือและทิศใต้ ช่วงเสาห้องสุดท้ายของตัววิหารเป็นห้องที่ประดิษฐานพระพุทธชินราชมีการเจาะประตูด้านละ 1 บานเชื่อมต่อกับระเบียงคดรอบใน

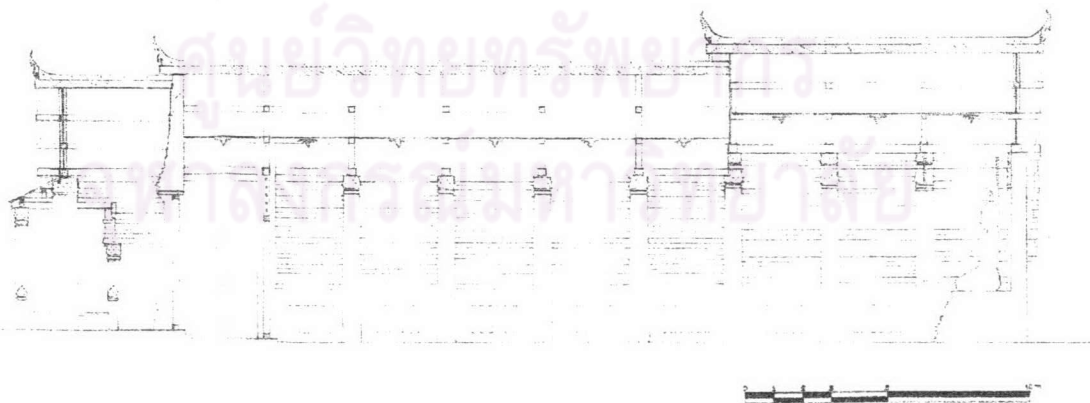
ภาพลายเส้นที่ 4.4.4 ผังวิหารพระพุทธชินราช

ภาพลายเส้นที่ 4.4.5 รูปด้านหน้าวิหารพระพุทธชินราช

ภาพลายเส้นที่ 4.4.6 รูปด้านข้างวิหารพระพุทธชินราช

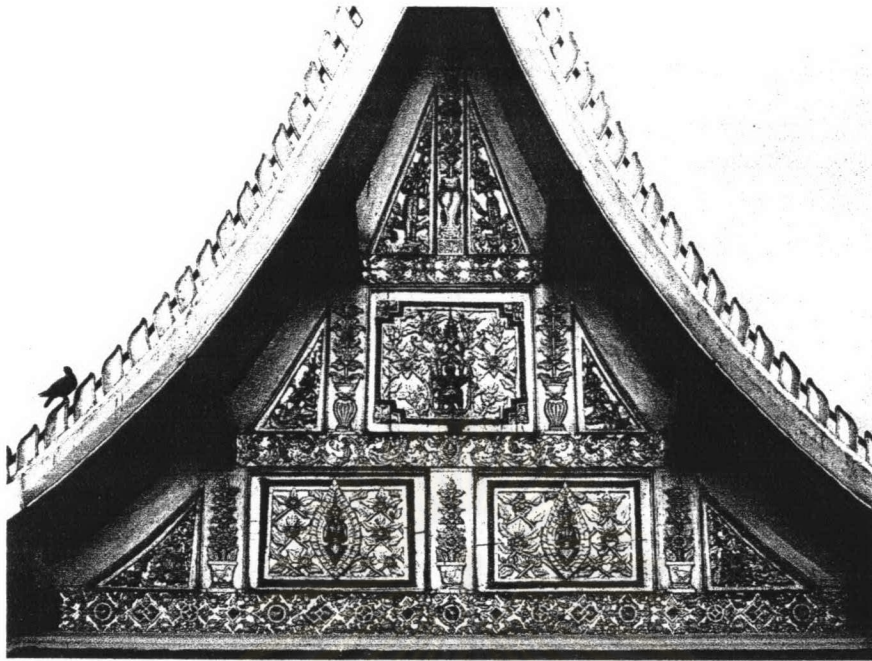
ภาพลายเส้นที่ 4.4.7 รูปตัดตามยาววิหารพระพุทธชินราช

หลังคาของวิหารหลวงพ่อพุทธชินราชมุ่งด้วยกระเบื้องเคลือบมีสองสีคือสีเขียวเป็นขอบด้านนอกและสีส้มด้านใน หลังคาเป็นชั้นลดทั้งหมด 3 ชั้นโดยหลังคาบริเวณ 3 ห้องสุดท้ายท้ายที่ประดิษฐานพระพุทธรชินราชเป็นชั้นที่สูงที่สุด ส่วนหลังคาของชั้นถัดมามีการลดลง ชั้นที่ต่ำที่สุดคือหลังคาส่วนมุขหน้าโถงทางเข้าซึ่งเป็นมุขโล่ง ด้านบนของหลังคาตรงบริเวณหน้าบันรายประดับด้วยเครื่องลายองไม้ ระบายกาไม่ปิดทองทอดด้วยาวบนแปไม่ทำเป็นนาคสะดุ้ง ซ่อฟ้า และหางหงส์เป็นแบบปากครุฑ สันหลังคาบริเวณตะเข้สันทำเป็นรอยระกาคลายนาคปีกทอดด้วยาวลงมาปิดปูนทับสันหลังคา

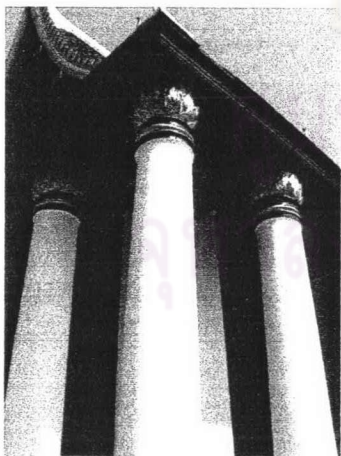
รูปที่ 4.4.9 วิหารพระพุทธรชินราช จังหวัดพิษณุโลก

หน้าบันของวิหารพระพุทธรชินราชแกะสลักไม้ลงรักปิดทอง ประดับกระจกสี ทำเป็นลวดลายบรรจอยู่ในกรอบของโครงสร้างหลังคาและแผงลูกฟัก ลูกฟักสามเหลี่ยมคู่บนสุดสลักเป็นรูปเทวดาถือดอกบัวนัตถการองค์พระพุทธรชินราช รอบข้างมีลายเถาดอกไม้ ลูกฟักกลางถัดลงมาแกะสลักเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงว่าวัดนี้เป็นวัดหลวงที่กษัตริย์ทรงสร้าง ด้านหลังขององค์พระนารายณ์แกะสลักเป็นลายดอกพุดตาลก้านแยก ดอกพุดตานที่ใช้คล้ายลายดอกพุดตานของทางล้านนา ลูกฟักสามเหลี่ยมด้านข้างทั้งสองแกะสลักเป็นรูปเทวดาเหาะพนมมือ ลูกฟักสี่เหลี่ยมผืนผ้าคู่ล่างทั้งสองข้างแกะสลักเป็นรูปเทพพนมบรรจอยู่ในทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ด้านหลังเป็นลายดอกพุดตานก้านแยกเหมือนกับลูกฟักด้านบน ส่วนลูกฟักสามเหลี่ยมด้านข้างแกะสลักเป็นลายเครือเถาวัล์ดอกพุดตาน ดังเอกดั่งโถมีการแกะสลักเป็นรูปแจกันมีดอกไม้ปักเป็นเครื่องบูชา หน้ากระดานบริเวณซุ้มมีการผูกกลายเป็นลายก้านคดและลายประจำยาม โดยแทรกสัญลักษณ์สิ่งมงคลต่างๆ เช่น หงส์ อยู่ในลายประจำยาม การประดับตกแต่งนี้มีเฉพาะมุขโถงทางเข้าด้านหน้าเท่านั้น ส่วนหน้าบันมุขด้านหลังทำเป็นลูกฟักเรียบทาสีไม่มีการประดับตกแต่งใดๆ

รูปที่ 4.4.10 หน้าบันของวิหารพระพุทธชินราช

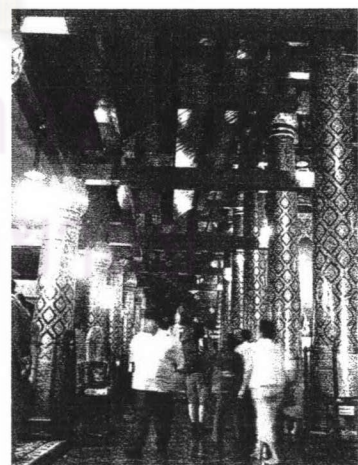
เสาชของวิหารพระพุทธชินราชที่ปรากฏอยู่ด้วยกัน 2 แบบด้วยกันคือเสากลมและเสาสี่เหลี่ยม ภายนอกเสากลมจะเป็นเสาลอยที่รองรับโครงสร้างหลังคา บัวปลายเสาชของเสากลมเป็นบัวกลุ่มลงรักปิดทอง และทาสีแดงชาดบริเวณที่เสาจะรองรับระหว่างบัวหัวเสากับบัวคอเสื้อ ส่วนเสาสี่เหลี่ยมเป็นเสาคู่หน้าขนาดใหญ่ที่รองรับแผงหลังคาของมุขหน้าจั่วด้านหน้า บัวปลายเสาที่ใช้เป็นบัวกลีบขนุน เสากลมภายในพระวิหารมีการประดับตกแต่งด้วยการลงรักปิดทองเป็นลายฉลุพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแยก ผนังด้านประตูทางเข้าด้านหน้าซึ่งตรงข้ามกับองค์พระพุทธชินราชเขียนเป็นภาพจิตรกรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดก ด้านข้างผนังโดยรอบของวิหารทางด้านทิศเหนือและทางด้านทิศใต้เจาะช่องแสงคล้ายช่องลูกกรง ระหว่างช่องแสงเขียนเป็นรูปเทพชุมนุม ด้านหลังองค์พระพุทธชินราชเป็นผนังที่ปลงรักสีด้ามี่ลายดอกไม้ร่วงและเทวดาเหาะมานมัสการพระพุทธชินราช

รูปที่ 4.4.11 เสาลอยที่รองรับหลังคาเป็นเสากลมบัวปลายเสาเป็นบัวกลุ่มมีการลงรักปิดทอง

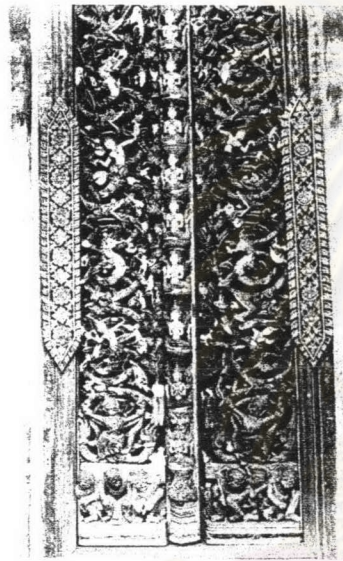

รูปที่ 4.4.12 ผนังด้านข้างทิศเหนือและทิศใต้เป็นผนังที่เจาะช่องทำเป็นช่องสำหรับการ

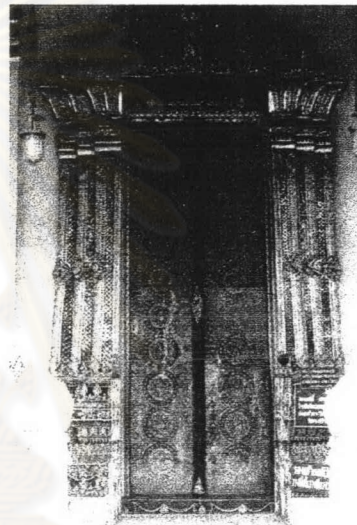

รูปที่ 4.4.13 เสาภายในมีการลงรักประดับลายฉลุปิดทองเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ บริเวณหัวเสาและดินเสามีการทำเป็นลายกรวยเชิง

มุขโถงทางเข้าวิหารด้านหน้ามีประตูทางเข้าด้วยกัน 3 บาน บานประตูกลางเป็นบานประตูที่สำคัญที่สุดโดยตำแหน่งของบานประตูตรงกับองค์พระพุทธรูปชินราชพอดี ขนาดของบานประตูกว้าง 1.75 เมตร สูง 4.90 เมตร ชும்ประตูประดับตอกแต่งด้วยการปั้นปูนปิดทองประดับกระจกเป็นรูปทรงมณฑปจอมแห บานประตูเป็นไม้สักประดับด้วยมุกไฟ สร้างขึ้นในสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ³⁴ ส่วนบานประตูเดิมของวิหารพระพุทธรูปชินราชสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า แต่เดิมสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นบานประตูไม้แกะซ้อนหลายชั้น แต่กลายเป็นลายก้านขดปลายกระหนกเป็นรูปต่างเช่น ครุฑ นาค กิณนร ซึ่งเป็นลายเดียวกับบานประตูประดับมุกบานปัจจุบัน แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงมีพระราชศรัทธาให้ทำบานประตูประดับมุกขึ้นโดยใช้ลายตามเดิมถวายแทน แล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้นำบานประตูแกะสลักบานเดิมไปใช้เป็นบานประตูวิหารพระแทนศิลาอาสน์ที่จังหวัดอุตรดิตถ์ ปัจจุบันบานประตูกับวิหารหลังเดิมถูกไฟไหม้ไปหมดแล้วคงเหลือแต่รูปถ่ายไว้เป็นหลักฐาน

รูปที่ 4.4.14 บานประตูวัดพระแทนศิลาอาสน์
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

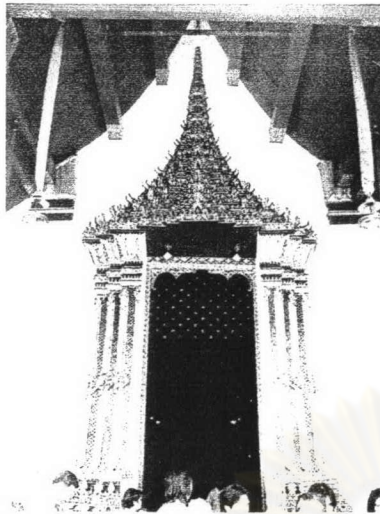

รูปที่ 4.4.15 บานประตูประดับมุกของ
วิหารพระพุทธรูปชินราช

ส่วนบานประตูด้านข้างอีกสองคู่เป็นบานประตูขนาดเล็กลงมา ตัวบานทำด้วยไม้สักลงรักปิดทองทำเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ชும்ประตูด้านข้างมีการปั้นปูนปิดทองประดับกระจก ตัวชும்ทำเป็นทรงหน้าบัน แกลง มีข้อสังเกตว่าหลังคาพาไลที่ทิ้งลงมาคลุมประตูทางเข้าด้านข้างทั้งสองด้านน่าจะเป็นการต่อเติมในภายหลังเพราะมีการสร้างอมส่นยอดของชும்บันแกลงด้วย ถัดเข้าไปจากด้านนอกมีประตูทางเข้าภายในวิหาร สูง 4.3 เมตร กรอบบนของบานประตูมีการกรุแผงไม้ฉลุเป็นลายราชวัตรโปร่งต่อเนื่องขึ้นไปชนท้องช่อทำให้ได้แสงสว่างมากขึ้นและระบายอากาศได้ ตัวบานประตูมีการประดับตอกแต่งโดยการลงรักปิดทองทำเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ผนังโดยรอบของพระวิหารทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ไม่มีหน้าต่าง แต่มีการเจาะช่องหน้าต่างแสงคล้ายกับเป็นลูกกรงซึ่งน่าจะเลียนแบบมาจากลูกมะหวดในสถาปัตยกรรมแบบลพบุรีหรือขอมโดยเป็นการเจาะช่องหน้าต่างที่มักพบในกลุ่มสถาปัตยกรรมสุโขทัยเช่นวิหารด้านหน้าวัดศรีชุม วัดศรีสุวาย วิหารวัดเจดีย์สี่ห้อง เป็นต้น³⁵

³⁴ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวตามทางรถไฟ, (พระนคร: โรงพิมพ์ศิริธรณสาร, 2498), หน้า 87

³⁵ กรมศิลปากร, แผนแม่บทเมืองพิษณุโลก, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด, 2546), หน้า 37

รูปที่ 4.4.16 ชุ่มประตูกกลางของวิหารพระพุทธชินราช

รูปที่ 4.4.17 ชุ่มประตูทางเข้าข้างของวิหาร
พระพุทธชินราช

ช่วงเสาศูตท้ายของวิหารทางทิศตะวันออกเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธชินราช โดยพระมหาธรรมราชาลิไทโปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นในช่วงที่ประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลก องค์พระหล่อด้วยทองสำริด มีปิดทององค์พระในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ พระพุทธชินราชมีหน้าตักกว้าง 5 ศอกคืบ 5 นิ้ว สูง 7 ศอกคืบ 10 นิ้ว พระเกตุมาลาเป็นเปลวเพลิงไม่มีไรพระศก ลักษณะประทับนั่งสมาธิราบปางมารวิชัย คือ ประทับนั่งเอาพระบาทขวาซ้อนพระบาทซ้ายวางพระหัตถ์ซ้ายที่พระเพลา พระหัตถ์ขวาพาดอยู่ที่บริเวณพระชานุ วงพระพักตร์เป็นรูปไข่หรือคล้ายผลมะตูม มีอุณาโลมอยู่ระหว่างพระขนง พระหนุเหมือนคางราชสีห์ ชายจีวรส่วนที่พาดพระอังสายาวจรดพระนาภี และทำเป็นสองแฉกชนิดเขี้ยวตะขาบ นิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 รวมทั้งนิ้วพระบาทยาวเสมอกัน ประทับนั่งบนดอกบัว ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยยุคหลังซึ่งต่อมาได้เป็นแบบอย่างของพระสมัยเชียงแสนชั้นหลังด้วย ต่างกันที่บัวฐานรองซึ่งบัวสุโขทัยเป็นบัวแบบลังกา บัวเชียงแสนเป็นแบบอินเดีย³⁶

ข้างองค์พระพุทธชินราชทั้งขวาและซ้ายมีเรือนแก้วทำด้วยไม้สักและสลักลวดลายตรงปลายเป็นรูปพระยานาคทอดตัวขนานไปตามองค์พระขึ้นไปบรรจบกันเหนือพระเศียร ที่เชิงเรือนแก้วทั้งสองข้างมีรูปยักษ์ 2 ตนหล่อด้วยสำริดลงรักปิดทอง ยักษ์ตนขวาขององค์พระชื่อ อาฬวกยักษ์ มีฝ่ามือศิระเป็นอาวุธมีฤทธิ์มาก พระพุทธเจ้าทรงทราบจนยอมอ่อนน้อมเป็นสาวก ส่วนยักษ์ตนข้างซ้ายถือตะบองมีชื่อว่า เวสสุวรรณ เป็นผู้เคารพนับถือพระพุทธเจ้าอยู่แต่เดิมแล้ว ด้านหน้าของพระพุทธชินราชมีรูปอัครสาวกขนาดเท่าตัวคนยืนประนมมือ ด้านขวาคือพระสาวกตรีตรสลักด้วยไม้ ส่วนด้านซ้ายคือพระโมคคัลลาน์ ทำด้วยปูนปั้น³⁷ ชุ่มเรือนแก้วนี้ถูกสร้างขึ้นในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเพื่อเป็นการไถ่โทษที่พระองค์ทรงตัดวิหารห้องสุตท้ายของ

³⁶ ตริยัมปวาย, ปรีธรรถบายแห่งพระเครื่อง เล่มที่ 2 พระนางพญาและพระเครื่องสำคัญพิษณุโลก. (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สื่อการค้า, 2508), หน้า 51-52

³⁷ ที่ระลึกสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นองค์ประธานในพิธีพุทธาภิเษกพระบรมรูปจำลองฯและ วัตถุประสงค์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงครองราชย์ครบ 400 ปี. (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2533), หน้า 115

พระพุทธรชินราชเพื่อขยายฐานองค์พระปรางค์ ซึ่งขุ่มเรือนแก้วนี้ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความเป็นพระพุทธรชินราชด้วย

รูปที่ 4.4.18 พระพุทธรชินราช

รูปที่ 4.4.19 ขุ่มเรือนแก้วพระพุทธรชินราช

รูปที่ 4.4.20 ยักษ์ข้างขวาขององค์พระพุทธรชินราช
ชื่ออาฬภยักษ์ มีผ้าโพกศีรษะเป็น
อาวูรมีฤทธิ์มาก

รูปที่ 4.4.21 ยักษ์ข้างซ้ายขององค์พระพุทธรชินราช
ชื่อว่าเวสสุวัณในมือถือตะบอง

วิหารพระพุทธชินสีห์ เป็นวิหารตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือขององค์พระปรางค์ มีพระพุทธชินสีห์จำลองประดิษฐานอยู่ขนาดหน้าตักกว้าง 5 ศอกคืบ 4 นิ้วและพระสาวกสูง 184 เซนติเมตร ส่วนองค์จริงนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาดัศกดิพลเสพอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร วิหารหลังปัจจุบันนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้างขึ้นใหม่ทดแทนวิหารหลังเดิมซึ่งชำรุดปรักหักพัง³⁸ เป็นวิหาร 4 ห้อง ด้านหน้ามีการยื่นมุขออกไป 3 ช่วงเสา โดยมีส่วนเชื่อมต่อกับพระระเบียงคตรอบนอก ด้านหลังมีการยื่นมุขออกไป 2 ช่วงเสาและ เชื่อมต่อกับพระระเบียงคตรอบในเช่นเดียวกัน ด้านข้างมีการทิ้งหลังคาพาไลรับหลังคากันสาดในช่วงแนวเสานอกสุด รูปแบบสถาปัตยกรรมถูกปรับเปลี่ยนเป็นแบบรัตนโกสินทร์เกือบหมด

รูปที่ 4.4.22 วิหารพระพุทธชินสีห์ เมืองพิษณุโลก

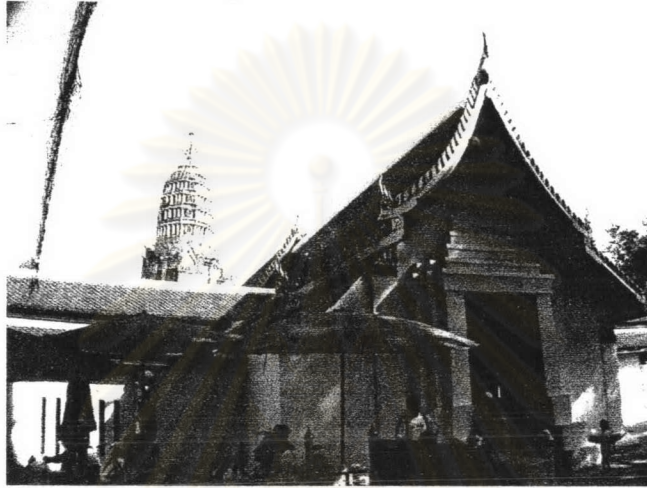
รูปที่ 4.4.23 พระพุทธชินสีห์องค์จำลองเมืองพิษณุโลก

รูปที่ 4.4.24 พระพุทธชินสีห์ที่ประดิษฐานที่
วัดบวรนิเวศน์ (องค์ด้านหน้า)

³⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *เที่ยวตามทางรถไฟ*, (พระนคร: โรงพิมพ์ตีรณสาร, 2498), หน้า 76

วิหารพระศรีศาสดา เป็นพระวิหารทางด้านทิศใต้มีพระศรีศาสดาจำลองประดิษฐาน ขนาดหน้าตักกว้าง 5 ศอกคืบ 6 นิ้ว ส่วนองค์จริงนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ พระวิหาร วัดบวรนิเวศวิหารเช่นเดียวกับพระพุทธรชินสีห์ วิหารหลังปัจจุบันนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้างขึ้นใหม่ทดแทนวิหารเดิมซึ่งชำรุดเช่นเดียวกับวิหารพระพุทธรชินสีห์³⁹ วิหารพระศรีศาสดาเป็นวิหารยาว 3 ช่วงเสา โดยองค์พระศรีศาสดาประดิษฐานอยู่ในมุขด้านหลังของวิหาร ด้านหน้ามีมุขโถงอยู่โดยมุขหน้านี้มีห้องสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทององค์หนึ่งขนาดใหญ่กว่าพระศรีศาสดา ด้านข้างของมุขด้านหน้านี้เชื่อมต่อกับพระระเบียงคดด้านข้าง รูปแบบสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นแบบรัตนโกสินทร์เช่นเดียวกับวิหารพระพุทธรชินสีห์

รูปที่ 4.4.25 พระศรีศาสดาองค์จำลองเมืองพิษณุโลก

รูปที่ 4.4.26 พระศรีศาสดาองค์จำลองเมืองพิษณุโลก

รูปที่ 4.4.27 พระศรีศาสดาที่ประดิษฐานที่
วัดบวรนิเวศน์ กรุงเทพฯ

³⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เทียบตามทางรถไฟ, (พระนคร: โรงพิมพ์ศิริธรรมสาร, 2498), หน้า 76

พระระเบียงคด พระระเบียงคดมี 2 ชั้นด้วยกันคือพระระเบียงคดรอบนอกที่เชื่อมกับมุขด้านหน้าพระวิหารทั้ง 4 ทิศเข้าด้วยกัน และ พระระเบียงคดรอบในที่โอบล้อมองค์พระปรางค์โดยเชื่อมต่อกับด้านหลังของพระวิหารทั้ง 4 ทิศ

พระระเบียงคดรอบในเป็นพระระเบียงคดที่น่าจะสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชาลิไท หรือพระมหาธรรมราชาที่ 2 เสาของพระระเบียงคดเป็นเสาก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูนแนวเสาด้านในมีกำแพงมีแนวฐานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมีแนวทางเดินอยู่รอบนอก แนวเสารอบนอกมีกำแพงแก้วก่ออิฐซึ่งมีความสูงประมาณ 60 เซนติเมตร ซึ่งลักษณะของผนังนี้มีความคล้ายกับผนังของระเบียงคดวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัยมาก หลังคาของพระระเบียงคดมี 2 ชั้น เป็นโครงสร้างไม้มีเสาดั้งขึ้นไปรับโครงสร้างหลังคาชั้นบน บริเวณที่เชื่อมต่อกับพระวิหารมีการใช้เชิงกลอนไม้ตีขีด และ ปั้นปูนเป็นตะเข้วางรองรับมุมหลังคา

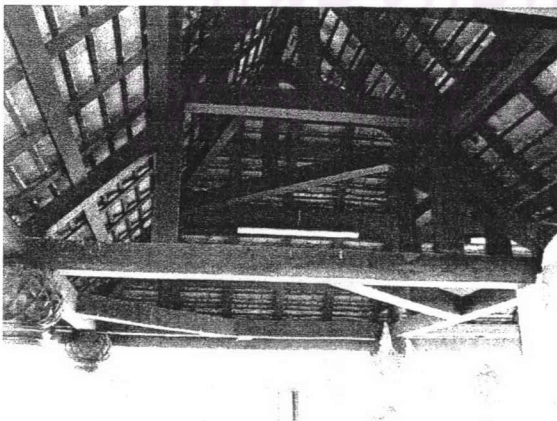
พระระเบียงคดรอบนอกเป็นพระระเบียงคดที่สร้างขึ้นในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสาของพระระเบียงคดจากภาพถ่ายสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นเสาสี่เหลี่ยมปัจจุบันเปลี่ยนเป็นเสากลมมีกำแพงล้อมรอบทั้งสองด้าน แนวด้านในเป็นฐานที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และมีแนวทางเดินอยู่รอบนอก มีช่องแสงที่แนวกำแพงด้านนอก หลังคาของพระระเบียงคดมี 2 ชั้น เป็นโครงสร้างไม้มีเสาดั้งขึ้นไปรับโครงสร้างหลังคาชั้นบน บริเวณที่เชื่อมต่อกับพระวิหารมีการใช้เชิงกลอนไม้ตีขีด และ ปั้นปูนเป็นตะเข้วางรองรับมุมหลังคา

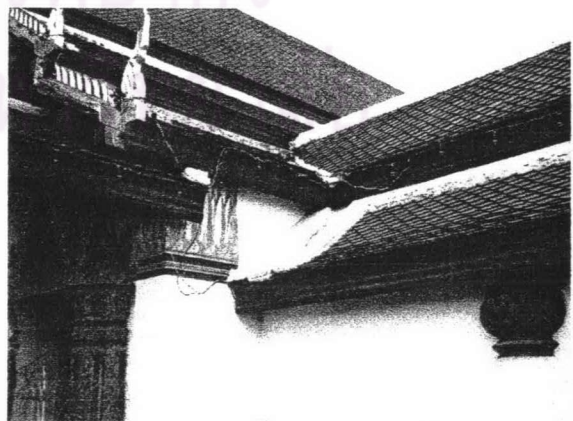
รูปที่ 4.4.28 พระระเบียงคดที่เชื่อมต่อกับด้านท้ายของพระวิหารพระพุทธรชินราช

รูปที่ 4.4.29 พระระเบียงคดที่เชื่อมต่อกับด้านหน้าของพระวิหารพระพุทธรชินราช

รูปที่ 4.4.30 โครงสร้างของพระระเบียงคดรอบใน

รูปที่ 4.4.31 พระระเบียงคดที่มีตะเข้วางปูนรองรับอยู่

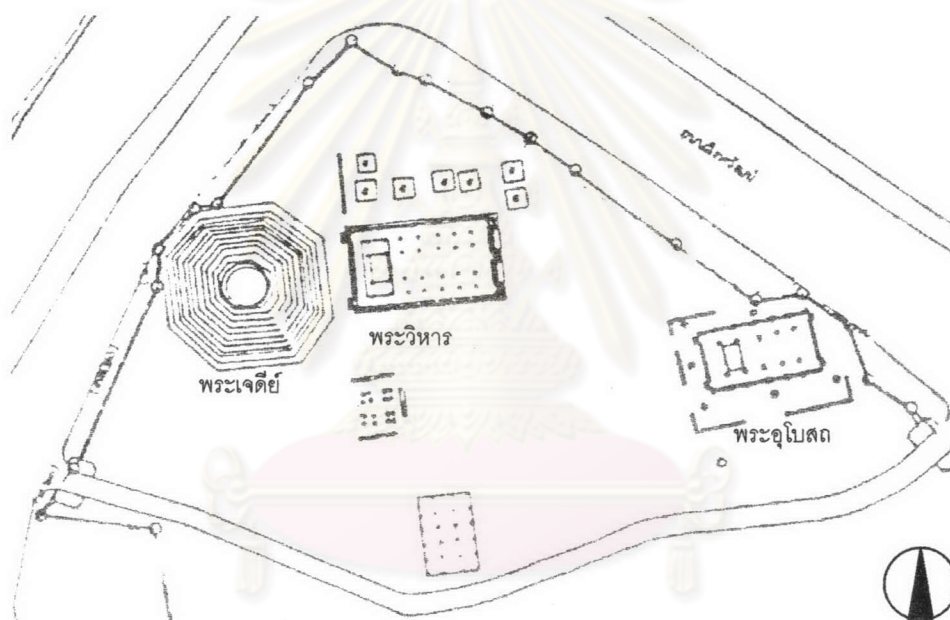
4.4.2 วัดราชบูรณะ

ที่ตั้ง วัดราชบูรณะ ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน โดยอยู่ทางด้านทิศตะวันออก โดยตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุประมาณ 600 เมตร

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างหรือประวัติความเป็นมา แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัย นอกจากนี้ในการบูรณปฏิสังขรณ์ยังได้มีการพบพระบรมสารีริกธาตุด้วยดังนั้นวัดแห่งนี้จึงน่าจะเป็นวัดที่มีความสำคัญของเมืองพิษณุโลกอีกแห่งหนึ่ง

แผนผัง เขตพุทธาวาสปัจจุบันไม่เหลือสิ่งก่อสร้างให้ทราบว่ามีกำหนดอาณาเขตอย่างไรเพราะในปี พ.ศ. 2502 ทางราชการได้มีการตัดถนนมิตรภาพผ่านเข้าไปในเนื้อที่วัด โดยเฉพาะบริเวณพระอุโบสถได้มีการรื้อโบสถ์ออกไป 1 โบสถ์ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ⁴⁰

ปัจจุบันวัดแห่งนี้มีเจดีย์ขนาดใหญ่ฐานแปดเหลี่ยมเป็นเจดีย์ประธานตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของวัด ด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีพระวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านพระวิหารทางทิศตะวันออกเฉียงใต้มีพระอุโบสถตั้งอยู่มีกำแพงแก้วล้อมรอบ

ภาพลายเส้นที่ 4.4.8 แผนผังวัดราชบูรณะ
ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ก่อด้วยศิลาแลงทรงลังกา องค์พระเจดีย์วางอยู่บนฐานเชิงแปดเหลี่ยม โดยมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 26 เมตร และมีฐานแปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป แต่เดิมน่าจะเป็นพระเจดีย์ทรงลังกาขนาดใหญ่ หรือ มีการสร้างพระเจดีย์ขนาดใหญ่ครอบพระเจดีย์องค์เดิม เนื่องจากพบว่าหลังคาด้านหลังของพระวิหารมีบางส่วนถูกตัดออกไปน่าจะมาจากการขยายฐานขององค์พระเจดีย์ส่วนเจดีย์ทรงลังกาองค์บนน่าจะสร้างในสมัยหลังจากที่พระเจดีย์ได้พังทลายลงมาแล้ว

⁴⁰ กรมศิลปากร, แผนแม่บทเมืองพิษณุโลก, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด, 2546), หน้า 42

เรือนธาตุขององค์พระเจดีย์ด้านบนเป็นทรงกลมรูปประฆังคว่ำแบบลังกา ซึ่งมีบัวปากกระสังรองรับองค์ระฆังอยู่

ฐานของเรือนธาตุเป็นฐานกลมซ้อนกัน 3 ชั้น มีบัวคว่ำแล้วจึงขึ้นเป็นชั้นมาลัยเถา 3 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นส่วนของเรือนธาตุ

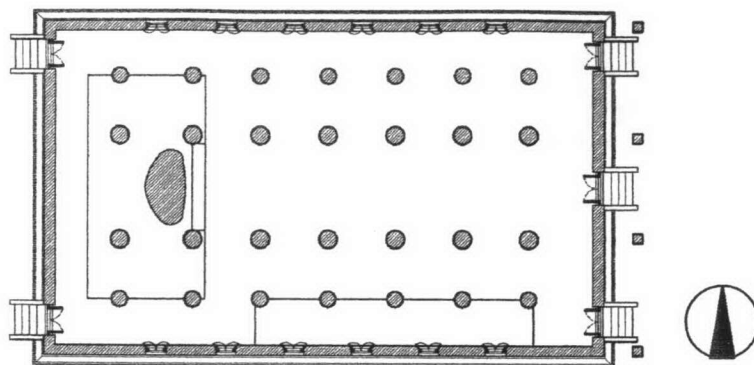
ส่วนยอดขององค์พระเจดีย์บัวปากกระสัง ด้านบนเป็นองค์ระฆังทรงกลมเหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์ บนบัลลังก์ก็มีแกนกำนปล้องไฉนอยู่เหนือขึ้นไปได้พังลงมาหมดแล้วซึ่งส่วนนี้เป็นส่วนที่บูรณปฏิสังขรณ์โดยกรมศิลปากรในสมัยหลังนี้เอง

รูปที่ 4.4.32 พระเจดีย์ประธานก่อนการบูรณะ
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

พระวิหาร ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์ประธาน ลักษณะเป็นอาคารยาว 9 ช่วงเสาหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้าง 14 เมตร ยาวประมาณ 26 เมตร หลังคาเป็นแบบทรงโรงไม้ซ้อนชั้น มีหลังคาชั้นลาดทิ้งลงมา 2 ชั้น ด้านหน้ามีการทิ้งพาไลบริเวณทางเข้า ทางด้านหน้ามีประตูทางเข้า 3 บาน บานกลางมีขนาดกว้างที่สุดและตรงกับองค์พระประธานในวิหาร ส่วนทางด้านหลังมีประตูทางเข้าด้านข้าง 2 บาน เสาภายในเป็นเสากลมมีการเขียนสีแดงบริเวณดินเสาลงรักปิดทอง บัวหัวเสาเป็นบัวกลุ่มผนังด้านข้างหนา 50 เซนติเมตร มีการเจาะช่องหน้าต่าง ด้านขวามือขององค์พระประธานมีอาสนะสงฆ์ พระประธานเป็นพระพุทธรูปหน้าตักกว้าง 3.6 เมตร เป็นพระปูนปั้นลงรักปิดทองปางมารวิชัยพุทธลักษณะแบบสุโขทัยรุ่นเดียวกับพระพุทธรชินราช และ พระพุทธรชินสีห์ ผนังภายในมีการเขียนจิตรกรรมสีซึ่งน่าจะเป็นสมัยหลังแล้ว

หลังคาของพระวิหารมุงด้วยกระเบื้องดินเผาแผ่นเรียบ มีทับสันหลังคาและปูนหลบเป็นปูนปั้น มีการประดับช่อฟ้า ใบระกาดินเผา และ หางหงส์ซึ่งหางหงส์ซึ่งปั้นปูนเป็นรูปหัวนาค นาคบึกก็เป็นนาคปูนปั้นเช่นกัน หน้าบันของพระวิหารด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีการแกะสลักลงรักปิดทองประดับกระจก บรรจุลายในลูกฟักทำเป็นลักษณะลายพฤษชาติตรงกลางทำเป็นลายคล้ายทรงพุ่มข้าวบิณฑ์เช่นเดียวกับที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก ส่วนหน้าบันด้านหลังนั้นเป็นลูกฟักไม่มีการแกะลาย

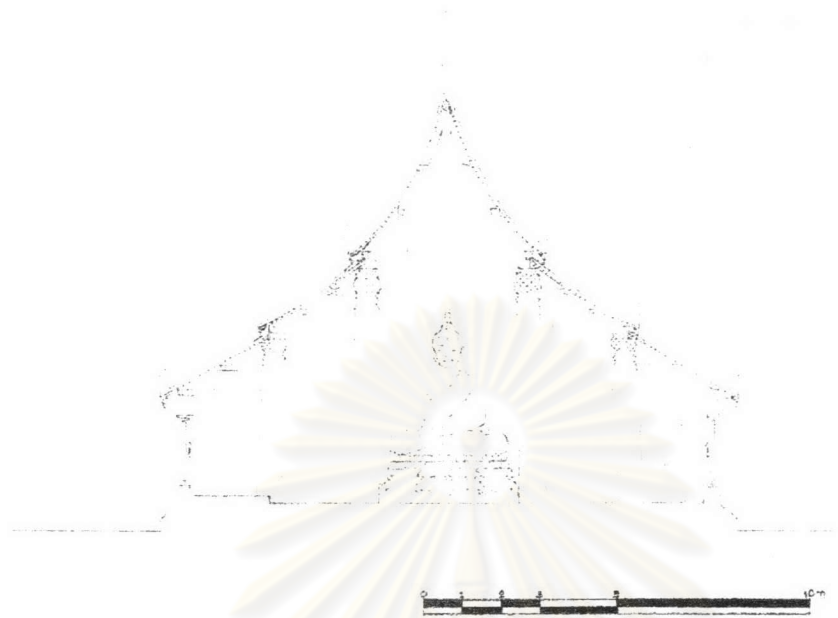
ภาพลายเส้นที่ 4.4.9 ผังพระวิหารวัดราชบูรณะ

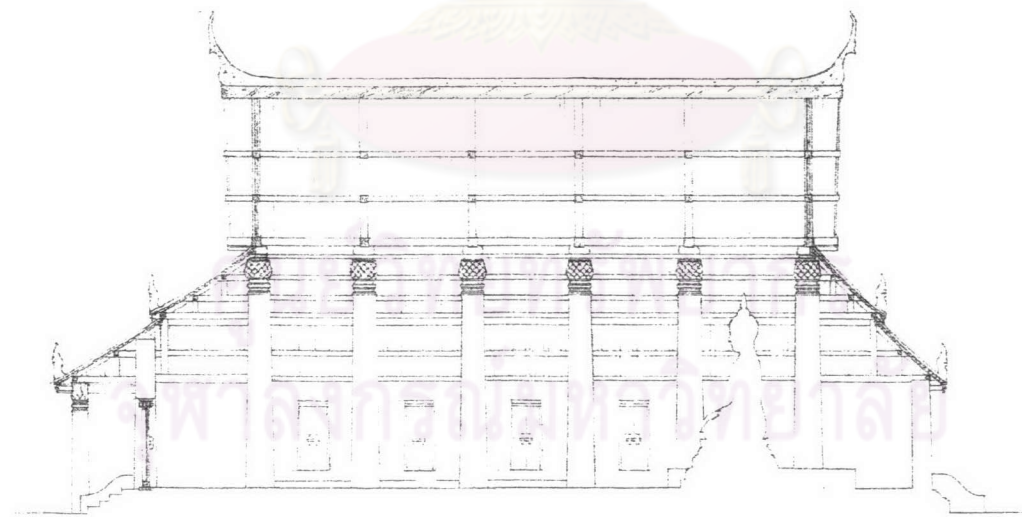
ภาพลายเส้นที่ 4.4.10 รูปด้านหน้าวิหารวัดราชบูรณะ

ภาพลายเส้นที่ 4.4.11 รูปด้านข้างวิหารวัดราชบูรณะ

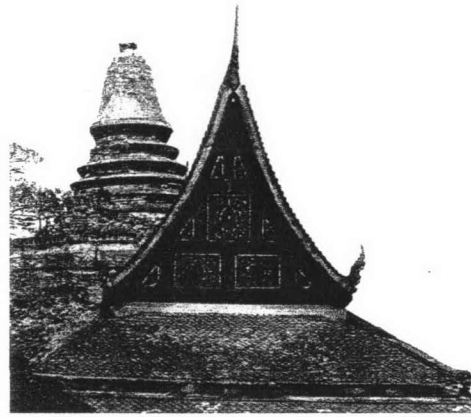
ภาพลายเส้นที่ 4.4.12 รูปตัดตามขวางวิหารวัดราชบูรณะ

ภาพลายเส้นที่ 4.4.13 รูปตัดตามยาววิหารวัดราชบูรณะ

รูปที่ 4.4.33 พระวิหารวัดราชบูรณะ

รูปที่ 4.4.34 หน้าบันของพระวิหารวัดราชบูรณะ
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

พระอุโบสถ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพระวิหารห่างประมาณ 30 เมตร เป็นอาคารยาว 6 ช่วงเสาหันหน้าไปทางทิศตะวันออก พระอุโบสถมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 10 เมตร ยาว 18 เมตร หลังคาเป็นแบบทรงโรงไม้ซ้อนชั้น มีหลังคากันสาดซ้อนกัน 2 ชั้น ทางด้านหน้ามีประตูเข้า 3 บาน ด้านหลัง 2 บาน ลักษณะคล้ายพระวิหาร แต่ไม่มีการทึงพาไล เสาด้านในเป็นเสากลมเขียนสีลวดรักเช่นเดียวกับพระวิหาร บัวหัวเสาเป็นบัวกลุ่ม มีการเขียนจิตรกรรมที่ฝาผนัง ผนังโดยรอบหนา 50 เซนติเมตร มีการเจาะช่องหน้าต่าง

หลังคาของพระอุโบสถมุงด้วยกระเบื้องดินเผาแผ่นเรียบ มีการประดับเครื่องล่ำของโดยทำเป็นลักษณะเดียวกับพระวิหารคือไม่ทำนาคสะดุ้ง มีช่อฟ้า และหางหงส์ โดยหางหงส์และนาคปักนั้นทำเป็นนาคเบือน หน้าบันของพระอุโบสถแต่เดิมไม่มีการประดับตกแต่งใดๆเป็นแต่ทำลูกฟักเท่านั้น

โบสถ์ เป็นโบสถ์หินชนวนตั้งอยู่บนชั่มอยู่ในกำแพงแก้ว กำแพงโดยรอบมีขนาดกว้าง 20 เมตร ยาว 25 เมตร โดยแนวกำแพงแก้วทางด้านทิศตะวันออกถูกแนวถนนตัดผ่าน

รูปที่ 4.4.35 พระอุโบสถวัดราชบูรณะ
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปที่ 4.4.36 เสาหินชนวนที่วัดราชบูรณะ

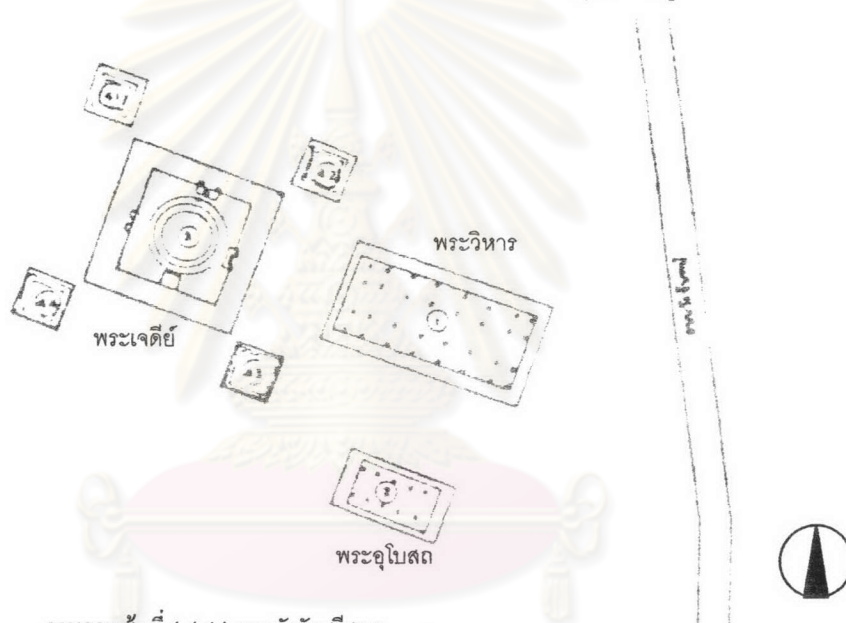
วัดสำคัญที่อยู่ในเมืองพิษณุโลกทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน ที่ทำการศึกษาคือวัดวิหารศรีสุคต โดยน่าจะเป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย และได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยอยุธยา

4.4.3 วัดศรีสุคต

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน โดยอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระราชวังจันทร์ ประมาณ 700 เมตร

ประวัติความเป็นมา ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างหรือประวัติความเป็นมา แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัย และน่าจะได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยที่อยุธยาเข้ามาอิทธิพลเหนืออาณาจักรสุโขทัย

แผนผัง ปัจจุบันไม่เหลือสิ่งก่อสร้างให้ทราบว่ามีกำหนดอย่างไรเพราะบริเวณรอบข้างมีวัดอยู่หลายวัดด้วยกัน เขตพุทธาวาสของวัดศรีสุคตนั้นมีพระเจดีย์เป็นประธาน โดยรอบมีพระเจดีย์รายอยู่ ด้านทิศตะวันออกมีวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ทางด้านทิศใต้ของวิหารมีพระอุโบสถอยู่

ภาพลายเส้นที่ 4.4.14 แผนผังวัดศรีสุคต

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

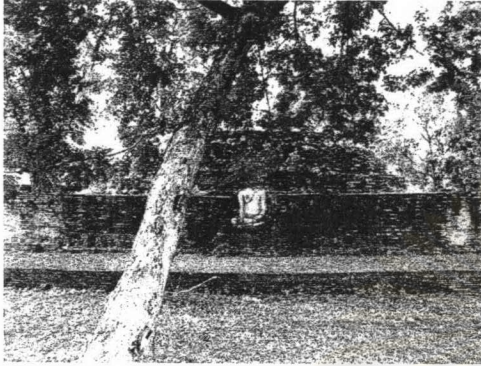
พระเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ก่ออิฐทรงลังกา องค์พระเจดีย์วางอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมขนาด 17.50x17.50 เมตร บริเวณหน้ากระดานทั้งสี่ทิศของฐานพระเจดีย์มีซุ้มพระอยู่ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางสมาธิ ด้านข้างของซุ้มพระมีการปั้นปูนเป็นรูปพระสาวกปางลีลาติดอยู่โดยรอบเช่นเดียวกับที่วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย

โดยรอบขององค์พระเจดีย์มีแนวระเบียงคตมีเสาสี่เหลี่ยมก่อด้วยอิฐซึ่งมีลักษณะคล้ายระเบียงคตที่ฐานพระเจดีย์วัดสระศรีสุโขทัย และ วัดอรุณญิกจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งน่าจะต่อเติมในสมัยหลัง

เรือนธาตุขององค์พระเจดีย์ด้านบนเป็นทรงกลมรูประฆัง ซึ่งมีบัวปากระฆังรองรับองค์ระฆังอยู่แต่ปัจจุบันได้พังทลายลงหมดโดยเหลือแค่ส่วนฐานเขียงและฐานปัทมทรงกลมเท่านั้น

นอกจากนี้ทางทิศตะวันตกยังพบชิ้นส่วนยอดขององค์พระเจดีย์ซึ่งน่าจะเป็นก้านฉัตรมีรูปพระปางลีลา และส่วนปลียอดด้วย

ส่วนบริเวณมุมทั้งสี่ด้านขององค์พระเจดีย์นั้นจะล้อมรอบด้วยพระเจดีย์รายซึ่งมีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมคางเหล็กแต่ลักษณะโครงสร้างที่ก่อเป็นคลองรากแปดแฉกเช่นเดียวกับวัดอรุณฯ จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งน่าจะเป็นการสร้างเพิ่มในสมัยหลัง

รูปที่ 4.4.37 พระเจดีย์วัดศรีสุทนต์ เมืองพิษณุโลก

รูปที่ 4.4.38 ซุ่มพระพุทธรูปและปูนปั้นรูปพระสาวก

พระวิหาร ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระเจดีย์ประธานทางทิศตะวันออก ลักษณะเป็นอาคารยาว 7 ช่วงเสาหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้าง 15 เมตร ยาวประมาณ 29.20 เมตร มีการทิ้งหลังคาพาไลโดยรอบ วิหารทางด้านหน้ามีประตูทางเข้า 1 บาน ตำแหน่งตรงกับองค์พระประธานในวิหาร เสาภายในเป็นเสาแปดเหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูนบัวหัวเสาเป็นบัวกลุ่ม ผนังด้านข้างหนา 40 เซนติเมตร ด้านขวามือขององค์พระประธานมีอาสนะสงฆ์ ฐานชุกชีขององค์พระประธานกว้าง 4.8 เมตร นอกจากนี้ในการขุดค้นยังพบการใช้บราลีและชิ้นส่วนของซ้อฟ้าดินเผาด้วย

พระอุโบสถ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระวิหารห่างประมาณ 13 เมตร เป็นอาคารยาว 5 ช่วงเสา หันหน้าไปทางทิศตะวันออก พระอุโบสถมีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 8.30 เมตร ยาว 13.90 เมตร ด้านหน้ามีประตูทางเข้า 1 บาน เสาภายในเป็นเสาแปดเหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูนบัวหัวเสาเป็นบัวกลุ่ม ผนังด้านข้างหนา 40 เซนติเมตร ฐานชุกชีขององค์พระประธานกว้าง 3 เมตร ด้านหลังมีบันไดทางด้านขวามือคล้ายกับพระอุโบสถวัดอรุณฯ โบสถ์เป็นโบสถ์มาหินชนวนสูง 1 เมตร กว้าง 40 เซนติเมตร ซึ่งพระอุโบสถนี้น่าจะสร้างในสมัยสุโขทัยและได้รับการบูรณะสมัยอยุธยาเช่นกัน

รูปที่ 4.4.39 รูปด้านหน้าของพระวิหาร

รูปที่ 4.4.40 รูปด้านหลังของพระวิหาร

วัดสำคัญที่อยู่นอกเมืองด้านทิศใต้ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน คือวัดจุฬามณี มีความสำคัญ คือเป็นวัดที่พระบรมไตรโลกนาถทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น และ พระองค์ก็ได้ผนวชที่วัดแห่งนี้ด้วย

4.4.4 วัดจุฬามณี

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน ห่างจากเมืองพิษณุโลกมาทางทิศใต้ประมาณ 5 กิโลเมตร อยู่ในเขตปกครองหมู่ 2 ตำบลท่าทอง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ถ้ามาจากทางแม่น้ำน่านใช้ระยะทางประมาณ 8 กิโลเมตร แต่เดินทางได้ง่ายกว่าเพราะเป็นบริเวณที่แม่น้ำไหลผ่าน

ประวัติความเป็นมา วัดนี้สร้างขึ้นโดยพระบรมไตรโลกนาถในปี พ.ศ. 2007 โดยน่าจะสร้างในบริเวณที่เป็นเมืองเดิมตั้งแต่สมัยขอม และ แปลงเทวสถานแบบขอมเป็นศาสนาพุทธ เช่น องค์ปรางค์ประธานเป็นต้น เมื่อสร้างเสร็จแล้วในปี พ.ศ. 2008 พระบรมไตรโลกนาถได้เสด็จออกผนวชอยู่ที่วัดจุฬามณีแห่งนี้

ต่อมาในสมัยอยุธยาเมื่อปี พ.ศ. 2222 สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้โปรดเกล้าฯ ให้จำลองรอยพระพุทธรูปบาท ๓ เขาสุวรรณบรรพต มาประดิษฐานไว้ที่วัดจุฬามณีแห่งนี้ด้วย

แผนผัง เขตพุทธาวาสล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหลังของวัดเป็นคู่ของแม่น้ำน่าน ในเขตพุทธาวาสพระปรางค์เป็นประธาน ด้านหน้าทางทิศตะวันออกเป็นพระวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านซ้ายมือของพระวิหารเป็นมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปบาท พระอุโบสถตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกขององค์พระปรางค์ โดยอาคารหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ด้านข้างของพระอุโบสถทางด้านทิศเหนือมีวิหารพระอีกหนึ่งหลังหันหน้าไปทางทิศใต้

ภาพลายเส้นที่ 4.4.15 แผนผังวัดจุฬามณี

ที่มา: กรมศิลปากร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

ปรางค์ประธาน เป็นพระปรางค์ก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูนทั้งหลัง ตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางเขตพุทธาวาส หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ลักษณะแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม ด้านหน้ามีมุขยื่นออกไปจากองค์ปรางค์ฐานมีขนาดกว้างประมาณ 14.50 เมตร ยาวประมาณ 18.50 เมตร ฐานของพระปรางค์เป็นฐานปัทม์ย่อมุมซ้อนกัน 3 ชั้น มีการปั้นปูนประดับลวดลายต่างๆ

มุขด้านหน้าของพระปรางค์เป็นแบบตรีมุข มีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก และ ทิศใต้ ส่วนทางด้านทิศเหนือเป็นประตูลอมก้านปูนประดับ องค์ปรางค์ประธานมีซุ้มประตูลอมก้านทั้ง 3 ทิศยกเว้นทิศตะวันออกที่

เชื่อมต่อกับมุขด้านหน้า ชุมชนบ้านของประตุมีหน้าบ้านซ้อนกัน 2 ชั้น หน้าบ้านชั้นล่างปั้นเป็นรูปนาคสะดุ้ง มีรอยระกาดลายฝักเพียงกาหางหงส์เป็นรูปนาคเจ็ดเศียร ในหน้าบ้านบรรจุนลายเทพพนม ส่วนหน้าบ้านด้านบนปั้นเป็นรูปแบบเดียวกันแต่หางหงส์ทำเป็นรูปครุฑยุคนาคซึ่งน่าจะเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์อยุธยา

ที่บ้านประตูลอกมีลายปูนปั้นเทพพนมก้านคดเป็นลายพฤษชาติมีเทวดารายรำอยู่ส่วนล่างสุดของบานประตูเป็นรูปทวารบาลซึ่งน่าจะเป็นยักษ์ถือกระบอง มีข้อสังเกตว่ารูปแบบลวดลายปูนปั้นที่ประดับประตุนี้มีลักษณะคล้ายกับลวดลายแกะสลักบานประตูเก่าของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลกด้วย

รูปที่ 4.4.41 ปรากฏประธานวัดจุฬามณี

รูปที่ 4.4.42 ลวดลายปูนปั้นที่บ้านประตู่

รูปที่ 4.4.43 ภาพทวารบาลที่ประดับบานประตู่

รูปที่ 4.4.44 ชุมปูนปั้นที่ประดับชุมประตู่ขององค์ปราสาท

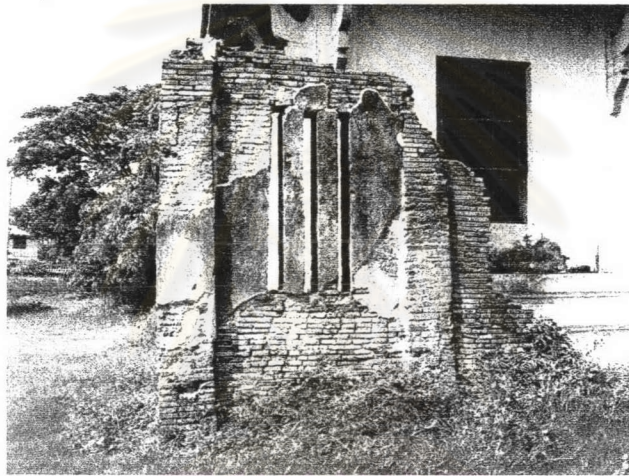

รูปที่ 4.4.45 หางหงส์รูปครุฑยุคนาคด้านบน มีพระนารายณ์ประทับอยู่

พระวิหาร ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าขององค์พระปรางค์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีขนาดกว้าง 9 เมตร ยาว 27.50 เมตร ด้านหลังทางทิศตะวันตกยังมีแนวผนังหลงเหลืออยู่ ผนังก่อด้วยอิฐฐานปูนสูงประมาณ 3.75 เมตรมีการเจาะช่องแสง ปัจจุบันมีการสร้างวิหารใหม่ทับลงไป

มณฑปพระพุทธบาท ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ลักษณะเป็นอาคารสี่เหลี่ยมขนาด 5.30x5.30 เมตร มีการทิ้งหลังคาถันสาดโดยรอบ ภายในเป็นห้องประดิษฐานพระพุทธบาท โดยมีทางเข้าจากทางทิศตะวันออก ด้านหลังทางทิศตะวันตกมีซุ้มประดิษฐานจารึกสมัยพระนารายณ์กล่าวถึงกาสร้างวัดในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ และ การจำลองพระพุทธบาทในสมัยของพระองค์

พระอุโบสถ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกขององค์พระปรางค์หันหน้าไปทางทิศตะวันตก มีฐานกว้างประมาณ 9.30 เมตร ยาว 17.20 เมตร ส่วนผนังพังทลายไปหมดแล้ว เหลือเฉพาะส่วนพื้นและพระประธานปางมารวิชัย แต่ก็ถูกซ่อมแซมใหม่ โอบล้อมที่พบเป็นโอบล้อมทำด้วยหินชนวนสีดำขนาดกว้าง 78 เซนติเมตร สูง 1.20 เมตร ซึ่งเป็นโอบล้อมในสมัยอยุธยาตอนต้น

รูปที่ 4.4.46 ผนังของพระวิหารมีการเจาะช่องแสงเป็นซี่ลูกกรง

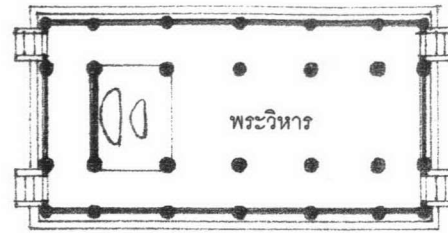
วัดสำคัญที่อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก คือวัดวังทอง เป็นวัดที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัย และ ออยุธยาที่ยังหลงเหลืออยู่

4.4.5 วัดวังทอง

ที่ตั้ง ตั้งอยู่ที่อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก โดยออกมาจากตัวเมืองทางทิศตะวันออกประมาณ 20 กิโลเมตร มีแม่น้ำเข็กหรือแม่น้ำวังทองไหลผ่านเป็นที่ตั้งชุมชนตั้งแต่โบราณ

ประวัติความเป็นมา วัดนี้ไม่ปรากฏหลักฐานในการสร้างแต่น่าจะเป็นวัดที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัย และ ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยอยุธยา

แผนผัง มีพระเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยมเป็นประธานซึ่งปัจจุบันพระเจดีย์องค์นี้ได้พังทลายหมดแล้ว ด้านหน้าของพระเจดีย์มีวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

ภาพถ่ายเส้นที่ 4.4.16 แผนผังวัดวังทอง

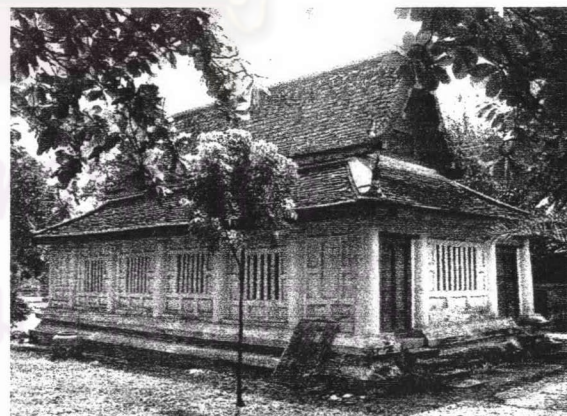
สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

พระวิหาร ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของพระเจดีย์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารยาว 6 ช่วงเสา เป็นอาคารทรงโรงมีชั้นหลังคาถันสามต 1 ชั้น ฐานของอาคารเป็นลักษณะของฐานปัทม์ เสาภายในวิหารเป็นเสากลมมีการเขียนสีลงรักปิดทอง ผนังด้านข้างมีการปั้นปูนเป็นลูกฝักลายปะกน มีการเจาะช่องแสงคล้ายวัดในสุโขทัย บัวหัวเสาเป็นบัวกลุ่ม ด้านหน้าและด้านหลังมีทางเข้าด้านละ 2 ประตู บริเวณผนังช่วงเสาในประธานทั้งด้านหน้าและด้านหลังก่อเป็นผนังมีการเจาะช่องแสงและปั้นปูนเป็นลูกฟักปะกน ฐานชุกชีของพระประธานกว้าง 3 เมตรมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นหลายสมัย ด้านหลังองค์พระประธานมีการก่อผนังทับ

หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาแผ่นเรียบมีการปั้นปูนทับสันหลังคา และทำปูนหลบหลังคา บริเวณรอยระกาด้านหน้าทำด้วยปูนมีช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ ปั้นปูนประดับ โดยเฉพาะหางหงส์และนาคบักทำเป็นหัวนาคปูนปั้น โครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้คล้ายวิหารพระพุทธชินราช และวิหารราชบูรณะ มีสะพานรับคอสองเช่นเดียวกับบริเวณหัวเสา หน้าบันเป็นลูกฟักไม้แกะสลักแสดงให้เห็นถึงลักษณะของโครงสร้าง

รูปที่ 4.4.47 ด้านหน้าของวิหารวัดวังทอง

รูปที่ 4.4.48 ด้านข้างของวิหารวัดวังทองซึ่งเห็นว่าผนังมีการปั้นปูนประดับเป็นลายฝาปะกน